

TOPLUM ve SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Çiđdem ARIKAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. IŐıl BULUT (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÇAKMAKLI (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ETİNGÖK (Tennessee Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli DUYAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül ERKAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ronald FELDMAN (Columbia University)
Prof. Dr. Vedat İŐIKHAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk KOCACIK (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Aliye MAVİLİ AKTAŐ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Jürgen NOWAK
Prof. Dr. Remzi OTO (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Beril TUFAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Erden ÜNLÜ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Beril TUFAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. IŐıl BULUT (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan TOMANBAY (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Çiđdem ARIKAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret ARPACI (Gülhane Askeri Tıp Akademisi)
Prof. Dr. Ufuk BEYAZOVA (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım KARATAŐ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ŐAHİN (Başkent Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem CANKURTARAN ÖNTAŐ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim CILGA (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Banu ERGÖÇMEN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA (Hacettepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Melek DEMİREL (Hacettepe Üniversitesi)

Dergimiz, EBSCO ve INDEX COPERNICUS uluslararası bilimsel veri tabanları içerisinde yer almaktadır.

The journal is indexed in the international scientific databases of both EBSCO and INDEX COPERNICUS.

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü Dergisi

Publication of Social Work Department
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University

Hakemli Dergidir.
Blind Peer Reviewed Journal

H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına
On Behalf of H.U.
Faculty of Economics and Administrative Sciences

SAHİBİ/PUBLISHER

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/EDITING AUTHORITY

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

YAYIN KURULU BAŞKANI/CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

YAYIN KURULU BŞK. YRD./ASSOCIATE EDITOR

Prof. Dr. Sevil ATAÜZ

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İlhan TOMANBAY
Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA
Yrd. Doç. Dr. Özlen ÇELEBİ

YAYIN SEKRETERİ

Dr. Tarık TUNCAY

İNGİLİZCE EDITÖR/ENGLISH EDITOR

Yrd. Doç. Dr. Aytül ÖZÜM

CİLT/Volume:20

SAYI/Number: 2

AY/Month: EKİM

YIL/Year: 2009

ISSN 1302-7867

YAYIN TÜRÜ/TYPE OF PUBLICATION

YEREL/SÜRELİ YAYIN

YAYIN DİLİ

TÜRKÇE

YAYINLANMA BİCİMİ

Altı Ayda Bir

BASIM TARİHİ/PUBLICATION DATE

22.03.2010

BASIMCININ TİCARİ ÜNVANI/TRADE TITLE OF PUBLISHER

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ HASTANELERİ BASİMEVİ
06100, SİHHİYE-ANKARA
Tel: 0312 310 97 90

YAYIN YÖNETİM YERİ/ADMINISTRATION OFFICE OF PUBLICATION

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beytepe/Ankara
Tel: (0312) 297 68 30

İLETİŞİM ADRESİ/CONTACT ADDRESS

Dr. Tarık TUNCAY

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü
Fatih Cad. 195, Çiftasfalt-Keçiören
06290 ANKARA TÜRKİYE
Tel: +90 312 355 21 30/132
Faks: +90 312 355 57 71
<http://www.tsh.hacettepe.edu.tr>
E-Posta: tsh@hacettepe.edu.tr

İÇİNDEKİLER

- 7-26 **Sosyal Dışlanmanın Dinamiği,
Bilimin, Mesleğin Dışlanması ve Öngörüler** İbrahim CILGA
*The Dynamics of Social Exclusion,
Exclusion of the Science,
the Profession, and the Foresights*
- 27-38 **Çocuklar ve Eğitimde Dışlanma** Kevser BAYKARA PEHLİVAN
Children and the Exclusion from Education Yüksel BAYKARA ACAR
- 39-56 **Sosyal Hizmet Uygulamasında
Empatiyi Yeniden Düşünmek** Tarık TUNCAY
Rethinking Empathy in Social Work Practice Sunay İL
- 57-68 **Engelsiz Bir Kent Tasarlamada
Yerel Politikaların Önemi** Serap FIRAT
*The Importance of Local Policies in the
Planning of an Accessible City*
- 69-88 **Genç Kanser Hastalarının Hastalık Anlatılarının
Güçlendirme Yaklaşımı Temelinde Analizi** Tarık TUNCAY
*Analysis of the Illness Narratives of
the Young Cancer Patients on the
Basis of Empowerment Approach*
- 89-98 **Çocuğun Cinsel İstismarı ve Aileyle Çalışma** Aslıhan Burcu ÖZTÜRK
Child Sexual Abuse and Working with the Family
- 99-108 **Bir Sosyal Hizmet Müdahalesi Olarak
Aile İçi Şiddet Mağduru Kadın
Sorununda Feminist Etik Yaklaşım** Özge Sanem ÖZATEŞ
*Feminist Ethical Approach as a Social Work Intervention
on the Problem of Women who are the Victims of Domestic
Violence*

Derleme

SOSYAL DIŞLANMANIN DİNAMIĞI, BİLİMİN, MESLEĞİN DIŞLANMASI VE ÖNGÖRÜLER¹

The Dynamics of Social Exclusion, Exclusion of the Science, the Profession, and the Foresights

İbrahim CILGA*

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Dünya bunalımının dinamiğini kavramadan sosyal dışlanmayı açıklamak olanaklı değildir. Toplumun ve insanın kendi gerçekliğini bilmesine, değiştirmesine ve geliştirmesine katkıda bulunmak tüm bilimlerin ve mesleklerin ortak amacıdır. Türkiye’de sosyal hizmet biliminin ve mesleğinin gelişimi konusunda önemli çelişkiler yaşanmaktadır. Bilimsel ilerlemeye ve sosyal hizmet uzmanına duyulan gereksinim gün geçtikçe artarken

sosyal hizmetler sektöründe bilimin dışlanması ve ara düzenlemelere yönelişler yeni sorunlar doğurmaktadır. Sosyal hizmetlerin sosyal devlet ilkesine göre yapılanması temel bir gereksinimdir. Üniversite sisteminde bölünmüş sosyal hizmet; bilimsel, akademik, eğitsel yönlerden, araştırma ve hizmet üretme olanaklarına kavuşmuştur. Sosyal hizmet bilim dünyası için gelecek vizyonu, bilgi üretme potansiyelini ve performansını yükseltmek ve ekolleşmektir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal dışlanma, bilimin dışlanması, mesleğin dışlanması

ABSTRACT

It is not possible to describe social exclusion without understanding of the dynamics of world depression. Of all the sciences and professions’ common goal is to contribute to society and the people to know, to change and to develop their own reality. Development of science and profession of social work in Turkey on the subject of significant controversy are taking place. While the need for scientific progress and the need for social work professionals are increasing every day, exclusion of science in the sector of social services and orientation to palliative regulations raises new problems. Structuring of social services considering to the principle of the social state is a basic requirement. Social work departments in the university system have gained research and service production opportunities on the aspects of scientific, academic, and educational. The future vision for the social work science environment is to increase the potential and the performance of knowledge generation and becoming a school.

Key Words: Social exclusion, exclusion of science, exclusion of the profession

1 Bu makale bildiri olarak Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009’da sunulmuştur.

GİRİŞ

Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet

Sosyal dışlanma temasını tartışmak ve sosyal hizmet bakış açısı ile değerlendirmek büyük önem taşımaktadır. Sosyal dışlanma kavramı odağında; sosyal bilimler ve sosyal hizmet alanlarındaki mevcut durumu değerlendirmek, sosyal hizmetin mesleki ve bilimsel gelişiminde kaynak oluşturulmasına katkıda bulunmak günümüzde öncelikli konular arasındadır. Sosyal hizmet bilimi ve mesleğiyle ilgili olumlu ve olumsuz yönlere gelişmelerin yaşandığı günümüzde dışlanma açısından konuyu tartışmanın önemli bir olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Toplumsal gerçek ile insan ve toplum arasındaki birliği oluşturan bağları ortaya çıkarmak bilimsel eleştirinin görevidir. Bilimsel eleştiri; insanın gerçeği bilmesine ve değiştirmesine katkıda bulunur. Sosyal hizmet, insanın toplumsal yaşam içindeki etkililiğinin bütün alanlarına bakılmasına olanak sağlar. Toplum ve insan yaşamına yönelik bir alanın gelişimini çok boyutlu kavramak gerekir. İnsanın ve toplumun etkinliklerini bütünüyle kavramak, çok boyutlu kavramlaştırmak ve bütüncü bir bilgiye ulaşmak için disiplinler arası bir bakışla tarihsel analize yönelmek önemlidir.

Sosyal dışlanmanın ortaya çıkışını ve gelişimini belirleyen etmenlerin belirli bir nedensellik içinde incelemek, dışlanma karşısında insanların ve toplumların kendi yaşam pratikleri bir şeyler yapmalarını sağlayan etkileşimlerini kavramak gereklidir. Günümüzde yaşanan sosyal dışlanma sürecinde yaşayan insana yardımcı olmak için bilimsel olarak disiplinler arası etkileşimi ve işbirliğini sağlayacak koşullar oluşturulmalıdır. İnsanın ve toplumun

etkililiğinin dışlanmasını bilimsel olarak kavranılması, açıklanması, dışlanma karşısında toplumun ve insanın üretken ve etkin katılımının geliştirilmesi ve yönlendirilmesi insan ve toplum eylemlerini bir bütün olarak ele almayı öne çıkarır. İnsanın ve toplumun sosyal dışlanmaya dayalı yaşam pratiği içinde oluşan düzenlerini geliştirmek ve ilerleme sağlayabilmek için toplumsal etkileşim mekanizmalarını temel alarak, gelişmeyi, üretmeyi, baskıyı, zorlamayı, değişmeyi ve dengeyi oluşturan dinamikler anlamlı bir kuramsal temelle ele alınmalıdır. Sosyal dışlanma açısından, toplumsal bütünlük, toplumsal farklılaşma ve toplumsal gelişme süreçlerini yönlendirebilmek için toplumsal etkileşim mekanizmalarını belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda harekete geçirilmelidir.

SOSYAL DIŞLANMANIN DİNAMİĞİ

Sosyal dışlanma, toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalım sürecinde oluşan gelişkilere bağlı sorunların bir doğurucusudur. Sosyal dışlanmanın dinamiği, bunalımın nedensellik analizi içinde değerlendirilmelidir. Çağımızda yaşanan dünya bunalımının yarattığı değişmelerin dinamiğini, değişmelerin nedenselliğini, niteliğini ve yönünü kavramadan sosyal dışlanmayı anlamak, açıklamak ve çözüm yolları üretmek olanaklı değildir.

Çağımızda yaşanan dünya bunalımı, kapitalist üretim sisteminde yaşanan temel çelişkilerin sonucudur. Bunalım, sistemin gelişimini etkileyen yapısal çelişkiler, oluşan haksızlıklara, eşitsizliklere ve adaletsizliklere göre nitelik ve nicelik kazanmıştır (TÜBA,1998). Merkez ülkelerde yapısal bunalımı aşmak için

yeni politikaların ve yeni liberal modellerin uygulanması, ekonomik ve sosyal süreçlere bağlı olarak yeni çelişkiler yaratmış, oluşan eşitsizlikler ve adaletsizlikler temelinde haksızlığa uğrayanlar sosyal dışlanma kavramı altında tanımlanmıştır. Küresel bunalımın temel çelişkilerine bağlı olarak dışlanan kesimler; özürlüler, evsizler ve kimsesizler, kadın, çocuk ve insan ticareti sorunu, işsizler, yaşlılar, eğitim düzeyi düşük ve kalifiye olmayan işgücü, düşük gelirli-ler, madde bağımlıları, kadınlar, kalışan çocuklar ve sokak çocukları, kayıtdışı çalışanlar, sosyal haklardan yararlanamayanlar, göçmenler ve el sanatkarları kategorilerinde tanımlanmıştır.

Çalışan ve çalışmayan sınıfların ve nüfus gruplarının yaşadıkları çelişkileri aşmak ve haksızlığa uğrayanları toplumla bütünleştirmek için sosyal devlet ilkesi gereğince haklar temelinde sosyal eşitlik ve sosyal adalet sağlamaya yönelik ilkeler ve politikalar terkedilmiş ve dışlanmıştır. Sistemin merkezindeki ülkelerde yapısal bunalımı aşmak için uygulanan yeni sömürgeci politikalar ve yeni liberal modeller ekonomik bunalımın küreselleşmesine yol açmıştır. Çevre ülkelerin bağımsızlıkları ve ulusal karar mekanizmalarının özgün çözüm üretme olanakları dışlanmış, bağımlılık ve ulusal varlığın güçsüzleşmesi sorunları gündeme gelmiştir.

Merkez ülkelerin bunalımı ve bunalımdan çıkmak için uyguladıkları ekonomik politikalar ve modeller, etki alanlarındaki çevre ülkelerin varlıklarını, ekonomilerini, siyasal, sosyal ve kültürel yapılarını etkileyerek bunalımın yaygınlaşmasına ve merkeze bağlı etkileşimler yoluyla küreselleşmesine neden olmuştur. Çevre ülkelerdeki ekonomik bunalım, üretimsizliğe, yatırımsızlığa,

finansal sömürüye, iç ve dış borçlanmaya, doğal kaynakların ve varlıkların sömürülmesine neden olmuştur. Küresel güçlerin politika ve stratejilerine uyum zorunluluğu, çevre ülkelerin bunalım karşısında politikasızlık, plansızlık ve programsızlık sürecine girmesine yol açmış ve merkez ülkelerin politika önerileri yönlendirici olmuştur. Merkez ülkelerin yönlendiriciliğinde gelişen politika önerileri uygulamaları yönlendirmiş, plan ve programların geliştirilmesine temel oluşturmuştur. Bunalım sürecinde serbest piyasa ekonomisine geçiş uygulamaları, var olan yapıların dağılmasına, bunalımın yaygınlaşmasına ve merkez ülkelere daha çok bağımlılaşmaya yol açmıştır.

Çevre ülkelerde yaşanan bunalım, merkezin kontrolündeki politikaların ve programların uygulanmasını güçlendirmiş, ulusal düzeyde ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki kurulu yapıların ve örgütlemelerin güçsüzleşmesine, yapısal gerekliliklere dayanmayan ve yenilikçi sonuçlar doğurmayan projecilik yaklaşımı yaygınlaşmıştır.

Merkez ülkelerin bunalımdan çıkmak için uyguladıkları çevre ülkelere de dayattıkları ekonomik politikalar ve modeller; sosyal politika alanında esnek istihdam, kayıt dışı çalıştırma, üretime katılamama, gelir dağılımından pay alamama, gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksullaşma sonuçlarını doğurmuştur. Çevre ülkelerde üretimin gerilemesi ve sosyal politika alanında kazanılmış sosyal ve ekonomik hakların kaybı toplumsal düzeyde yaygın bir eşitsizlik ve adaletsizlik üretmiştir. Çalışan sınıfların varlıkları, örgütlülükleri, sosyal ve ekonomik hakları dışlanmıştır. Ekonomik ve sosyal politikalara bağlı olarak kültürel alanda umutsuzluk, gelecek korkusu,

karamsarlık ve günü kurtarma eğilimleri gelişmiş, köşe dönmeçilik, rüşvet, yolsuzluk, kaçakçılık ve kayıt dışı ekonomi güçlenmiştir. Dışlanan sosyal devlet işlevi yerine geliştirilen sadaka ekonomisi gibi geleneksel ara mekanizmalar yoluyla sosyal dışlanmanın mağdurlarının istismarı öne çıkmıştır.

Üretime katılım sürecine bağlı olarak oluşan yeni farklılaşmalar ve ileriye dönük sınıfsal yapılanmalar gerilemiştir. Sanayi toplumuna özgü yapısal değişimler gerilemiş, çalışanların örgütlenme sorunları, sendikasızlık, sendikaların güçsüzleşmesi ve işlevsizleşmesi, informel kesimlerin yoğunlaşması, köylülüğün çöküşü ve esnaflığın ve küçük üreticiliğin çöküşü yaygınlaşmıştır. Üretim dışında kalan nüfus gruplarının sayısı artarken toplumda lumpenleşme yaygınlaşmıştır.

Merkez ülkelerin bunalımdan çıkmak için uyguladıkları çevre ülkelere de dayattıkları ekonomik politikalar ve modeller, hukuksal açıdan serbest piyasa ekonomisine göre devletin yeniden yapılanmasını, ekonomik alandan elini çekerek devletin küçültülmesini ve devlet düzeninin anayasal düzeyde ve ilgili yasalar kapsamında yeniden tanımlanması eğilimlerini güçlendirmiştir. Uluslar arası güç odaklarının hegemonyası doğrultusunda, serbest piyasa ekonomisine göre sistemin düzenlenmesi, bu doğrultuda reformculuk ve yeniden yapılanmacılık yaklaşımları belirleyici olmuştur. Devletin düzenleyiciliği, kamu yararına anayasal sorumluluklar üstlenmesi ve sosyal devlet sistemi dışlanmıştır.

Çevre ülkelerde yaşanan bunalımın yarattığı değişmelerin ve yeni düzenlemelerin dinamiği içinde toplumun temel

kurumu olan aile kurumu olumsuz yönde çok boyutlu etkilenmiştir. Toplumsal düzeyde yaşanan değişmelerin olumsuz niteliği ve yönü doğrultusunda, ekonomik, siyasal ve sosyal bunalımın etkileriyle aile kurumu güçsüzleşmiştir. Yoksul aileler, aile göçleri, kadın ve çocuk emeğinin sömürsü, aile refahının yetersizliği ve aile parçalanmaları yaşanan aile sorunları olarak gözlenmiştir. Aile nüfusunun eğitim sisteminin dışında kalması, ailede yetişen ve üretime katılması gereken nüfusun mesleksizler grubunu oluşturması önemli bir nitelikli insan yetiştirme sorunu olarak gündeme gelmiştir. İşten çıkarmalara bağlı olarak çalışan aile bireylerinin işsizler kesimine katılması, ailelerin konutlarını ve evlerini kaybederek evsizler grubuna katılması, işten çıkarılanların yeni bir iş bulamaması nedeniyle aile üzerinde oluşturdukları ekonomik ve sosyal etkilerinin yoğunlaşması öne çıkan sorunlardır. Ailedeki yaşlıların ekonomik ve sosyal yönlerden bakıma ve korunmaya gereksinim duymaları, yetersiz maaş nedeniyle emeklilerin yoksullaşması ve sosyal sigorta ve sağlık hizmetlerinden yararlanamaması yeni sorun alanlarının başında yer almıştır. Ailenin dağılması ve parçalanması sürecinde toplumsal korumaya gereksinim duyan kimsesizler nüfusunun artış göstermesi önemli bir sorun olmuştur. Göç sürecinde çocuğun değerinin değişmesi, kent- sel alanda tüketici bir nüfus grubuna dönüşmesi nedeniyle çocukların değişen durumu, ekonomik açıdan yoksul ailelerde çocukların çalıştırılması sorununu gündeme getirmiştir. Sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar olgusu bunalım sürecinin dinamiğine bağlı olarak yaygın bir sorun alanına dönüşmüştür (TÜBA,1998).

Çizelge 1: Sosyal Dışlanmanın Dinamiği

Üretim- Bölüşüm ve Dönüşüm Süreci	Ekonomi	Siyaset	Toplum-Sosyal	Kültür	Hukuk	Sınıf	Aile	Birey
	Emperyalizm Neo-liberalizm Ekonomik Bunalm İç ve dış borçlanma Üretimsizlik							
Ekonomik	Yatırım yokluğu Finansal sömürü Doğal kaynakların ve varlıkların sömürülmesi							
Siyasal	Küresel güçlerin politika ve stratejilerine uyum	Çağdaşlaşma yerine muhafazakarlaşma Ulus devletin çöküşü Ekonomik Bağımlılık Siyasal bağımlılık Demokrasi sorunları Bilgisizlik Bilinçsizlik						
	Politikasızlık Plansızlık, Programsızlık Projecilik							

Çizelge 1 in devamı

Esnek istihdam	Sosyal devletin çöküşü		
Kayıt dışı çalıştırma	Siyasal bağımlılık	Gerileme	
Üretime katılmama	Himayecilik	Kuralsızlık	
Gelir dağılımından pay alamama	İnsan hakları ihalleri	Yabancılaşma	
Gelir dağılımında eşitsizlik	Katılım	Yoksulların imhali ve istismarı	
Yoksullaşma	Paylaşma		
Eşitsizlik	Dayanışma sorunları		
Adaletsizlik	Sadaka ekonomisi		
			Anlam ve değer kayıpları
Köşe dönmeçilik	Tekeleçilik	Kolektif kimliğin kaybı	Kültürel çözüme
Karamsarlık	Ayrımcılık	Vatandaşlık bilincinin zayıflaması	Kültürel ayrımcılık
Rüşvet	Sevgsizlik	Kültürel çoğulculuk sorunları	Gericiçlik
Yolsuzluk	Saygısızlık	Cemaatleşme	Kitle kültürü
Kayıt dışı ekonomi	Laik demokrasi ve siyasi İslam	Tarihatların güçlenmesi	Popüler kültür
Kaçakçılık			Tüketim kültürü

Çizelge 1 in devamı

Serbest piyasa	Güçler ayrımı		
Yeniden yapılanmacılık	güçsüzleşmesi		
Reformculuk	Devletin yeniden inşası	Yasaların toplum yararına uygulanması, Korunması ve geliştirilmesi sorunları	Hukukun güçsüzleşmesi
Uluslar arası	Anayasa ve yasa değişiklikleri	Yasadışılık	
Hegemonya	Yeni kurumlaşmalar		
Üretim dışında kalan nüfus gruplarının yoğunluğu	Seçmen davranışlarının yönlendirilmesi		
Lümpenleşme	Sosyal ve ekonomik hak kayıpları		
Çalışanların örgütlenme sorunları	Toplu pazarlık ve grev haklarının kaybı	Uluslar arası ve ulusal çıkar çatışmaları	Sınıf bilincinin gelişmemesi
Sendikacılık	Ücret artışlarındaki yetersizlikler	Lümpen kültürü	Örgütsüzlük
Sendikaların işlevsizleşmesi	Yandaşların desteklenmesi	Bağımlı nüfus grupları	Bağımlılık
Enformel kesimler		Ait kültürler	
Köylülüğün çöküşü			
Esnaflığın ve küçük üreticiliğin çöküşü			

Bilimin Dışlanması Dinamiği

Toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalım sürecinde oluşan sorunların aşılmasında yol gösterici araç bilim ve akıldır. Zamanın hızla ilerlediği çağımızda ulusların, toplumların kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları değişiyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümlerin getirildiğini iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmek olur. Aydınlanma ve çağdaşlaşma doğrultusunda toplum yararına yapılmak istenilenler ortadadır. Bu temel eksen üzerinde akıl ve bilimin rehberliği kabul edilmelidir. Toplumun ve insanın ileriye doğru gelişmesi ve ilerlemesi için yaşanan çelişkilerin aşılmasında gerçekçi ve geçerli çözümlerin üretilmesinde bilim biricik yoldur. Aydınlanma düşüncesinin gelişim sürecinde gelişen bilimsel düşünce ve yaklaşımlar toplumun ve insanın yararını gözeten, mutluluğunu ve refahını öne çıkaran sonuçlar üretmiştir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sorunlarının yaşandığı ülkelerde felsefi açıdan aydınlanma düşüncesinin tam anlamıyla yerleşmediği, sanayi toplumuna özgü çağdaş toplum yapılarının gelişmediği toplumlarda bilimin dışlanması bir gerçeklik olarak gözlenmektedir.

Sanayi toplumuna özgü üretim sisteminin gelişmemesi ve yeni alt yapıların oluşturulamaması tarım toplumuna özgü sistemlerin, düşüncelerin ve değerlerin varlığını sürdürmesine olanak sağlamaktadır. Çağdaş düşünce ve yaklaşımlar yerine geleneksel düşünceler öne çıkararak değişimin önünü tıkamaktadır. Siyaset alanında geleneksele yönelişin öne çıkarıldığı dönemlerde tarım toplumuna özgü zihniyetler ve yaklaşımlar yönlendirici olmaktadır. Siyaset alanında muhafazakârlık politikaları

toplumsal alanda geleneksel yaşam biçimlerini güçlendirmiştir. Toplumsal yaşamda gelenek, görenek ve adetlerin yeniden üretimi, çağdaşlaşma sorunlarını artırmış ve vatandaşlık bilincinin gelişmesini engellemiştir. Kültürel alanda geleneksel yaşam tarzları ve stilleri yaygınlaşırken, kuralsızlık, kadercilik, nemelazımcılık, çıkarıcılık, günübürlük yaşama düşüncesinin yaygınlığı öne çıkmıştır. Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti niteliklerinin yerleşmesine karşı oluşlar, şeriat hukuku özlemi, medeni kanunla ilgili ilke ve normların yaşama dönüştürülememesi çağdaş toplum düzeyine ulaşmayı engellemektedir. Hızlı nüfus artışı, göç sorunları, iç göçün yoğunluğu, insan gücünün eğitimsizliği, işgücünün üretime katılmaması, işgücünün üretim gücüne dönüşmemesi ve sınıflaşmaması dönüşüm sorunlarının demografik göstergeleri olarak önem kazanmaktadır.

Geleneksel ataerkil aile yapıların yeniden üretimini destekleyen ekonomik ve sosyal politikalar, baskıcı ve kontrolcü aile yapılarını güçlendirirken demokratik aile yapısının gelişmesini engellemektedir. Toplumsal yaşam içinde bireyin gelişmesi olanakları sınırlıdır. Bilgili, bilinçli, sorumluluk sahibi nitelikli bireylerin yetiştirilememesi, bireyin bağımsız kişilik özelliklerinin gelişmemesi ve geleneksel hayata bakış açılarının tüm kuşaklarda yaygınlaşması temel göstergelerdir. Nitelikli insanın yetiştirilmesi temel sorundur.

Kapitalist üretim sistemine özgü temel çelişkilerin sonucu olarak yaşanan dünya bunalımından çıkış yollarının arandığı günümüzde bilimin bu doğrultuda işlevsellik kazandığı belirtilebilir. Merkez ülkelerin yararını ve çıkarını gözeten yaklaşımlar bilimin işlevselliğini değiştirmiştir. Bilim çevre ülkelerin

baskı ve kontrol altına alınmasının bir aracına dönüşmüştür. Bilimin insanlık yararına kullanımı yerine uluslar arası egemen güçlerin yararına gelişmesi, baskı ve kontrol aracına dönüşmesi söz konusudur.

Merkez ülkelerde üretilen bilginin ve teknolojinin serbest dolaşımı, çevre ülkelerde bilimin gelişimini sınırlamış, merkez ülkelere bağımlı bilgi üretim süreci güçlenmiştir. Çevre ülkelerde ekonomik ve siyasal bağımlılık dinamiğine bağlı olarak oluşan bu çelişkili yapı, bilimin özgürce gelişimini sınırlandırmıştır. Tarım toplumuna özgü ilişkiler sistemi toplumsal yaşam içinde bilimin dışlanması sonucunu doğurmuştur. Çevre ülkelerde bilim, sistemin gelişimini etkileyen yapısal çelişiklere, oluşan haksızlıklara, eşitsizliklere ve adaletsizliklere çözüm üretmede etkisiz kalmıştır. Teknolojik yönden merkez ülkelere bağımlılık, bilimsel çalışmalara ayrılan kaynakların azlığı, Ar-Ge yatırımlarının yetersizliği, yeni teknoloji yaratmada yetersizlik ve inovasyon eksikliği bilimsel çalışmaları sınırlamaktadır (TÜBA,2007).

Sosyal Hizmet Biliminin ve Mesleğinin Dışlanması Dinamiği

Sosyal hizmet biliminin ve mesleğinin gelişimi konusunda günümüzde yapısal sorunlara bağlı olarak önemli çelişkiler yaşanmaktadır. Toplumda yaşanan eksen kayması, çağdaşlaşmaya karşı oluşumların her alanda yaygın bir düzeyde yaşanılmasına ortam hazırlamıştır. Geriye dönüştürülmüş bir organizma olarak toplumdaki oluşumların niteliği ve niceliği dış dinamiklerle belirlenen ve iç dinamiğin bu sürece eklenmesiyle gerçekleşen bir görünüm

kazanmaktadır. Ülke içindeki uygulamalara bütüncül olarak bakıldığında, eksen değiştirme yönündeki oluşumlar ve geriye gidişler ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması ile bilim ve eğitimdeki süreçler ve oluşumlar alanlarında gözlemlenmektedir.

Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması sürecinde liberal devlet modeline göre oluşumlar kararlaştırılmaktadır. Ekonomik ve sosyal politika alanlarında İMF ile Dünya Bankası önerileri yönlendirici olmakta, kriz sürecinde alınan kararlar ve yaptırımlar belirlenmektedir. Piyasa ekonomisine bağlılık odağında alınan kararlarda devletin ekonomik alandan çekilmesi ve özelleştirme uygulamaları, devletin sosyal devlet anlayışından ve uygulamalarından uzaklaşması temel göstere olarak belirlenmektedir. Sosyal devlet anlayışından ve uygulamalarından uzaklaşma ile oluşan boşluk ve duyulan gereksinimler piyasa tarafından karşılanamadığı için önemli bir risk alanına dönüşmektedir.

Ekonomik ve sosyal politikaların uygulama sürecinde sermaye aktarımı, kamu ihaleleri ve hizmet alımları, kredi dağılımı ve kullanımı ile teşvik uygulamaları sürecinde yeni bir sermaye sınıfının oluşturulması gerçekleşmektedir. Sosyal devlet anlayışından ve uygulamalarından uzaklaşma ile oluşan hizmet boşlukları kamu kurumlarınca, belediyelerde, dernek ve vakıflarca ve cemaatlerce oluşturulan ara mekanizmalarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Riskli yaşam koşullarında yaşayan kesimlerce duyulan gereksinimlerin ara mekanizmalarca karşılanması sürecinde yoksulluk kültürünün yaygınlaşması ve yoksulların bağımlılaşması sorunu yaşanmaktadır. Yoksulların istismarı önemli bir risk alanına dönüşmektedir. Mevcut sosyal

Çizelge 2: Bilimin Dışlanmasının Dinamiği

	Ekonomi	Siyaset	Toplum- Sosyal	Kültür	Hukuk	Sınıf	Aile	Birey-kişilik
Felsefe	Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçememe sisteminin Çıdaş Üretim gelişmemesi ve yeni alt yapıların oluşturulmaması nedeniyle çadaş düşünce yerine geleneksel düşüncelere yöneliş	Muhafazakarlık	Gelenek, görenek adetlerini yeniden üretimi	Geleneksel yaşam tarzları ve stilleri	Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti niteliklerinin yerleşmesine karşı oluşlar	Üretim ilişkilerine katılmama, üretim gücüne dönüşememe ve Sınıflaşmama	Geleneksel ataerki aile yapılarının yeniden üretimi	Bilgili, bilimli, sorumlu, tutarlı, sahipli yetiştirmesi
Bilim	Bilimin insanlık yararına kullanımını yerine ulusal arası egemen güçlerin yararına gelişmesi, baskı ve kontrol aracına dönüşmesi	Gericilik	Kadencilik	Kuralsızlık	Seriat hukuku		Baskıcı ve kontrolcü aileler	Bağımsız kişilik gelişmemesi
	Bilginin serbest dolaşımı	Sömürgecilik ideolojilerinin egemenliği	Çıdaşlaşma sorunları	Nemelazımcılık	Medeni kanunla ilgili ilke ve normların yaşama dönüştürülmemesi		Demokratik aile yapısının gelişmemesi	Geleneksel hayata bakış açılarının yaygınlığı
	Bilimde merkez ülkelere bağımlılık		Toplumsal yaşamda bilim ve akıcılığın dışlanması	Çıkarıcılık	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			Eğitimsizlik
	Fen ve sağlık bilimlerinde merkez ülkelere bağımlılık		Sosyal bilimlerin toplumun sağlıklılaşmaya yönelik araştırmaları ve evrensel bilime katkıda bulunmasındaki yetersizlik	Gündübirlik yaşama düşüncesinin yaygınlığı	Yüksek öğretim düzenindeki sorunlar			Öğrenmeye kapalılık
	Özgün bilgi üretiminde ve ekolojiesinde bilime katkıda bulunmasındaki yetersizlik		Üretimi geliştirici teknolojilerin üretimleri ve teknoloji transferinin desteklenmesi	Yenilikçi yaklaşımın yaygınlaşması	Yeterli bilim insanı olmada ve gerekli yatırım yapılmadan bulunmasındaki sorunları			Kitap okumama
	Bilim ve teknolojilerin kültürlerinin gelişimlerinde gerekli maddi kaynaklarda yetersizlik		Toplumsal yaşamın teknolojilerin üretimleri	Sınırlayıcı ve kalıp yaşantılara bilimsel gelişmeleri sürdürme	Yeterli bilim insanı olmada ve gerekli yatırım yapılmadan bulunmasındaki sorunları			Özgür düşünememe
Teknoloji	Teknolojik yönden merkez gelişmiş ülkelere bağımlılık		Üretimi geliştirici teknolojilerin üretimleri ve teknoloji transferinin desteklenmesi	Yeni teknolojilerin yaygınlaşması	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			Tüketim kültürü
	Teknolojilerin serbest dolaşımı		Üretimi geliştirici teknolojilerin üretimleri ve teknoloji transferinin desteklenmesi	Sınırlayıcı ve kalıp yaşantılara bilimsel gelişmeleri sürdürme	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			
	Ar-Ge yatırımlarının yetersizliği		Toplumsal yaşamın teknolojilerin üretimleri	Yeni teknolojilerin yaygınlaşması	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			
	Yeni teknolojilerin yaygınlaşması		Sosyal teknoloji alanında üretimi	Sosyal teknoloji alanında üretimi	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			
	Inovasyon eksikliği		Sosyal teknoloji alanında üretimi	Sosyal teknoloji alanında üretimi	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			
	Malların serbest dolaşımı		Sosyal teknoloji alanında üretimi	Sosyal teknoloji alanında üretimi	Üniversite sisteminin yasadışı sorunları			

hizmet ve sosyal yardım kurum ve kuruluşları bu dinamik içinde gerilemekte ve güçsüzleşmektedir. Sosyal devlet ilkesi doğrultusunda yeniden yapılanamayan kurum ve kuruluşlar genel politikalara uygun olarak kendine göre ara düzenlemeler ve geçici yapılanmalar oluşturmaktadır. Hizmetleri yerelleştirmeye dönük eğilimler doğrultusunda merkezi kurumlar güçsüzleştirilmektedir. Ara düzenlemeler, bilim ve meslek çevrelerinin görüş ve önerilerinde uzakta, mevcut kurumları işlevsizleştirecek hizmet modeli oluşturma çalışmalarını ve yeni elaman arayışlarını gündeme getirmiştir. Sosyal hizmet kurumlarındaki çalışanların dışlanmasına olanak sağlayacak yeni hizmet merkezleri oluşturma ve birimlerdeki tüm elamanları yeni merkezlerde toplama girişimleri öne çıkan düzenlemelerdir.

Kamu kurum ve kuruluşlarında kadrolaşma ve yeni bürokrasi oluşturma eğilimleri hizmet yönünden kurumsal etkisizliği ve verimsizliği doğurmuştur. Kurumların etkili ve verimli çalışmaması, kurumlarda nitelik ve işlev kayıpları, iş ve hizmet üretmemesi, bilimsellikten ve çağdaşıktan uzaklaşma önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. Belirli kurumlarda sosyal hizmet bürokrasisinin güçsüzleştirilmesi, gerekli meslek elamanlarının etkisizleştirilmesi ve dışlanması öne çıkan sorun alanları haline gelmiştir.

Eğitimde yaşanan süreçler ve oluşumlar ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması alanlarında yaşananlara paralellikler göstermektedir. Sosyal hizmet bölümlerinin sayısal olarak artışı önemli bir gelişme niteliğini taşıyarak, yeni kurulan bölümlerin farklı bilim alanlarından sosyal hizmet bilimi dışındaki öğretim

elamanlarınca kurulması ve sosyal hizmet odaklı bir çekirdek kadronun oluşturulmaması önemli bir çelişki olarak gözlenmektedir. Yeni kurulan bölümlerin Türkiye'de sosyal hizmet biliminin ve eğitiminin gelişmesinde bir eksen kaymasının oluşması önemli bir risk alanı olarak değerlendirilebilir. Yeni açılan bölümlerin programlarının aynı olması, çok az farklılıklar taşıması bilimsel üretim, eğitim ve öğrenci yetiştirme yönünden önemli bir ortak güç noktasıdır. Bilim insanlarının farklı disiplinlerden olması programlarda yer alan derslerin gerçekleştirilmesinde önemli bir içerik kayması yaratabilir. Sosyal hizmet bölümlerinin bilgi üretimlerinde ve eğitim çalışmalarında ekolleşmelerini engelleyici bir süreç doğurabilir.

Sosyal hizmet mesleğinin iş alanları çok geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları için geniş bir işe girme olanağı ve istihdam alanı bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde yetişen yakın alanlardaki meslekler için benzer olanaklar sınırlıdır. Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması konularındaki genel sorunlar istihdam alanında da kendini göstermektedir. Ara düzenlemeler, bilim ve meslek çevrelerinin görüş ve önerilerinde uzaklaşma, mevcut kurumları işlevsizleştirecek hizmet modeli oluşturma çalışmaları ve yeni elaman arayışları kapsamında yeni mesleklerin sosyal hizmet uzmanlığı yerine ikame edilmesi, ara eleman arayışları ve yetiştirilmesi için yeni düzenlemelerin oluşturulması eğilimleri önemli bir çelişki alanıdır.

Sosyal hizmet bilimi ve mesleği alanında bilimsel ilerlemeye duyulan gereksinim gün geçtikçe artarken sosyal hizmetler sektöründeki kurum ve kuruluşlarda bilimin dışlanması, geriye dönük ve geçici

tampon mekanizmaların ve ara kurumların oluşturulması ve ara düzenlemelere yönelişler gelişme gereksinimini enleyici sonuçlar doğuracak nitelikler taşımaktadır.

Toplumsal Dışlanmayı Önlemek İçin Özgürlükçü Düşünce ve Bilim

Özgürlükçü düşünce ve bilim, insan ve toplum yaşamının temelidir. İnsan-toplum ve devlet ilişkileri temelinde özgürlükçü düşünce demokrasi ve insan hakları düşüncesiyle örtüşür. İnsanın yaratıcılığı, üretkenliği ve girişimciliği toplumsal yaşam içindeki insanın dinamizmini, değişimini ve gelişimini belirler. Düşünen sorgulayan ve araştıran insan, hem kendini hem de evreni inceleyerek anlayabilir. Anlayan insan, doğa ile bütünleşip, doğayı anlayabilir, doğaya egemen olabilir ve denetimi altına alabilir, bilgi ve teknoloji üretebilir. İnsanın doğa ile mücadelesi, onunla ilişkilerini düzenleyecek zihinsel/ düşünsel etkinlikleri üretir ve somut toplum yaşamına toplumsal, kültürel, politik ve diğer alanlara yansır. Toplumsal yaşam içindeki insan, kendi yaşamını belirlemede, yaşam politikasını ve stratejisini çizmede karar verecek yeteneğe ve güce sahiptir. Bu doğrultuda insanın bireysel ve toplumsal olarak güçlendirilmesi, olanakların sağlanması ve koşullarının geliştirilmesi gerekir. Kadın ve erkek hukuksal, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamda eşittir. Toplumsal yaşam içinde bireyin kendine özgü özelliklerinin oluşmasına, geliştirilmesine, bu doğrultuda gereksinmelerinin karşılanmasına, sorunlarının çözümüne destek olunmalıdır. Bireyin kendine özgü yanlarının gelişmesi için toplumsal yaşam içinde bireyselleşmesine, bağımsızlaşmasına ve özgürleşmesine

olanak sağlanmalıdır. Özgün, bağımsız ve özgür birey değerlidir. İnsan öğrenen, deneyim kazandığı ölçüde karşılıklı etkileşim düzeyi ve toplumsallaşma yeteneği gelişen bir varlıktır. Eğitim; bağımsız düşünme, sorgulama, araştırma yapma, eleştirel düşünme, bireyselleşme ve toplumsallaşma yeteneği geliştirir. Eğitim, yaşam boyu öğrenmeye, gelişme ve değişmeye yöneliktir. İnsan yaşamının her gelişim aşamasında yaşam için öğrenmeye açıktır. İnsana, devletin sorumluluğunda sağlanacak eğitimde erişilebilirlik, süreklilik, esneklik ve kalite önemlidir.

Devlet insan içindir. Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti, demokratik cumhuriyetin ve ulus devletin temelidir. Devletin insan ve toplum yararını gözetken kuramsal alanın vazgeçilemeyecek temel işlevleri sosyal devletin alanına girer. Sosyal alan, sosyal politikalar, stratejiler, sosyal programlar ve sosyal hizmetler, ekonomik alanın ayrılmaz bir parçasıdır. Demokratik, laik, sosyal hukuk devletinin güçlendirilmesi ve toplum yararına işlerlik kazanması temel hedeftir.

Değişme; insan ve toplum gerçeğinin bir parçasıdır. Değişmenin insanın ve toplumun mutluluğunu, özgürlüğünü ve refahını yükseltmesi, ileriye dönük yararları sağlaması beklenir. İnsanın ve toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi temel hedeftir. Bilimin değişme ve gelişme doğrultusunda bilgi üretmesi, toplumsal yararı ve insanın toplumsal etkililiğini arttıracak, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve ruhsal açıdan güçlendirecek uygulanabilir yaklaşımların geliştirilmesi bilimin temel sorumluluğudur. Belirli sorun odaklarında toplum, kurum ve organizasyonlar düzeyinde, tüm nüfusa, yerleşim bölgelerine, ailelere, gruplara, topluluklara, kesimlere

ve bireylere hizmet sunulması için yüz yüze ve örgütlü etkileşim mekanizmalarını harekete geçirmek bilim çevresinin ve uygulayıcıların temel sorumluluğudur.

Çoğulcu demokrasi ilkeleri ve insan hakları düşüncesi doğrultusunda tüm yaşamın düzenlenmesi, sosyal adalet, eşitlik, sevgi, saygı, hoşgörü, barış ve katılım bireysel ve toplumsal yaşamın temel ilke ve standartlarını belirler. Kişi hak ve özgürlükleri, sosyal ve ekonomik haklar, siyasal ve katılım hakları demokratik yaşam sürecini yönlendirir. Hakların sağlanması, uygulanması, korunması ve geliştirilmesi uygulayıcıların temel sorumluluğudur. Ayrımcılığın önlenmesi, toplumsal bütünleşme, yaşama, gelişme, korunma ve katılım toplumsal yaşamın ve ilişkiler sisteminin niteliğini belirler. İnsan ve toplum felsefesi yönünden insanı gözeten çağdaş, demokratik yaklaşımların geliştirilmesi, geçmiş, şimdi ve gelecek düşüncesi açısından, geçmişten dersler çıkarmayı, gelecek için bugünden ilkeli ve üretken bir biçimde çalışmayı gözetken bir bakışın insanlara ve topluma kazandırılması önemlidir.

Nitelikli, her yönden gelişmiş bilimle, kültürle, edebiyatla, müzikle, güzel sanatlarda, estetikle ve sporla ilgili, bilinçli ve sorumluluk sahibi insan olmak vatandaşlığın gereğidir. Toplumsal yaşam içinde kişiler arasında etkili iletişimin sağlanması, gerçekçi, geçerli, objektif, yarışmacı, yapıcı, paylaşımcı, dayanışmacı ve birlikte yapmaya yönelik anlayışların öne çıkarılması ve toplumsal etkileşim mekanizmaları içinde uygulama olanaklarının sağlanması ve koşulların geliştirilmesi gerekir. İnsan ve toplumun gerçeğini ele alan bilimsel ve mesleki çalışmalar; felsefe alanından beslenen düşünceler, sosyal bilimlere özgü yöntem,

yaklaşım, kuram ve bilgilerle nicelik ve nitelik kazanırlar. İnsanın ve toplumun gelişmesi düşüncesi, gelişmenin bilgisi, gelişme yaklaşımı, gelişme yöntem ve teknikleri ile uygulamaları konularında bilgi üretmek sosyal hizmetin bilimsel işlevini oluşturur. İnsanlığın ve toplumların tarihi gelişimi içinde evrensel olarak değişme ve gelişme düşüncesinin ve bilgisinin üretilmesi kadar, somut gerçekliği içinde, belirli bir toplumda insanın ve toplumun değiştirilmesi ve geliştirilmesi yollarının üretilmesi de bir bütün olarak önemlidir. Toplumsal yaşam içindeki insanın kendi gerçekliğini bilmesine, değiştirmesine ve geliştirmesine katkıda bulunmak, yardımcı olmak tüm bilimlerin ve mesleklerin ortak amacıdır.

Sosyal hizmet bilimi ve mesleği, kuram-uygulama bütünlüğü içinde makro ve mikro düzeylerin çeşitliliği içinde bilgi üretme, yöntem geliştirme ve uygulama pratiğine dayanır. Sosyal Hizmet Bilimi sistemattir, konusunda kendine özgü paradigmlar oluşturur ve kuramlar geliştirir. Bilimsel düşünme yolu olarak mantıksal süreçlerden tüme varım – tümden gelimden yararlanır. Fonksiyoneldir, olguları; neden – sonuç ilişkisi kurarak açıklar. Varsayımlar kurarak insan ve toplum gerçeğini inceler. Nesneldir; bilimsel tutum, değer ve davranışlar egemendir. Görecelidir, bulguları mutlak değildir. Özgün bulgulardan evrensel katkıda bulunur. Eleştiri ve öz eleştiriye açıktır, kuşkucudur, seçicidir, kendi konuları vardır. Genelleyicidir, genel bilgiler, evrensel bilgiler üretir. Sosyal bir etkinliktir, bireyin ve toplumun gereksinimlerinden doğan bir etkinliktir. Uygulamaya dönüktür, kendi bilgi ve yöntemlerinden yararlanarak insana ve topluma yardımcı olur. Gelişim ve kalınma doğrultusunda; yardım sürecini,

insanı ve toplumu yönlendirme ya da bilimsel ve mesleki müdahale yaklaşımlarını üretir ve uygular. Uygulamadan elde edilen sonuçlara göre kendini ve uygulamayı geliştirir.

Sosyal hizmet; makro düzeyde; ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olanakların insanlar arasında eşit, hakça ve adaletli olarak dağıtılması, bilimsel ve teknolojik üretimle sağlanan gelişmelerin insanın ve toplumun yararına dönüştürülmesi, sosyal alandaki yeni buluşların ve yeni sosyal teknolojilerin geliştirilmesi, sosyal kuruluşların oluşturulması, hizmetlerinin düzenlenmesi ve yararlanma koşullarının hazırlanması için genel strateji, politika, plan, program ve proje geliştirmeye yönelir.

Sosyal hizmet, mikro düzeyde; tüm toplum çapında, farklı toplumsal konum, durum içinde yaşayan, farklı yerleşim birimlerinde, çevrede, bölgede ve koşullarda çeşitli gelişme sorunlarıyla iç içe olan insanlara, gruplara ve toplum kesimlerine yaşadıkları gerçeklik içinde sosyal örgütler aracılığıyla uygun hizmet programları ve projeleri ile yardımcı olur.

İnsanın ve toplumun değişme ve gelişmesine olanak sağlamak, toplumsal yaşam ve pratiğine, çoğulcu etkileşim dinamiği içinde katılımlarını sağlamak bilimsel ve mesleki çalışmaların başlangıç noktasını oluşturur. Çoğulcu demokrasi kültürünün geliştirilmesi ve yaşama dönüştürülmesi ana düşüncedir. Çağdaş insanın kendi eylemleriyle kendi toplumunu ve günümüz dünyasını dönüştürebilme olanaklarını arttırmak, toplum yaşamını sorumluluk sahibi bilinçli ve nitelikli insanların çabasına, girişimine ve eylemlerine bağlamak, insana evrensel insan değerlerini gerçekleştirmesi için, düşünsel ve pratik araçlar üretmek bilimlerin

ve mesleklerin ortak sorumluluğudur. Sosyal çalışma insana ve topluma yardım bilgisini ve eylemini kapsar. Sosyal çalışma bir disiplin ve bir meslek olarak gelişmeden önce de yardım, yardımlaşma eylemi ve bilgisi insanlar ve toplumlar tarafından üretilmiştir. Sosyal çalışmanın evrensel özü bu konuda üretilen eylemin ve bilginin oluşumu ve gelişimi ile çakışır.

Sosyal çalışma, belirli bir toplumda, toplumsal etkileşim ve ilişki içinde olan insanları, toplumun belirli kesimlerini, toplumun belirli niteliklerdeki aileleri ve belirli toplumsal grupları sorunlarıyla birlikte ele alır. Toplum-insan ilişkilerini ve etkileşimini yapısal bütünlük içinde değerlendirir. Yapısal bütünlük, insana ve topluma ilişkin tüm farklılaşmaları içeren bir bütünlüktür. Toplumsal etkileşimin dinamiğinden kaynaklanan tüm farklılaşmalar bu bütünlüğün bir parçasıdır. Sosyal çalışma, insanı ve toplumu yapısal bütünlük içindeki farklılaşmalarıyla ele alır.

Toplumsal etkileşimin dinamiği ve buna bağlı olarak gelişen ilişkiler sistemi, toplumsal sorunların ve bireysel sorunların kaynağıdır. Toplumsal ve bireysel sorunların kolektif olması yapısal bütünlüğün bir niteliğidir. Bu nedenle, sosyal çalışma sorun çözmeye yönelirken toplumdaki kolektif bilinç üzerinde odaklaşır. Kolektif bilincin farklı konum ve durumdaki bireylerde ortaya çıkan bireysel bilinç sosyal çalışmanın odaklaştığı diğer bir düzeydir. Sosyal çalışma uygulamaları birey düzeyinde bireysel bilincin geliştirilmesi, toplum düzeyinde de kolektif bilincin geliştirilmesi hedefine yönelmiştir. Sosyal çalışma bu hedefine ulaşmak için bilimsel yaklaşım ve yöntemle beslenen mesleki bilincini öne çıkarır. Mesleki bilinc, topluma ve bireye sorun çözme bilincini ve mekanizmalarını aktarır.

Toplumun ve insanın demokratik gelişmesine katkı vermeyi ilke edinen mesleki bilginin, bilimsel bilginin, mesleki bilginin ve bilme yeteneğinin sınırları, koşulları ve kökenleri konularında sorunlara dayalı olarak farklılıklar taşır. Sosyal çalışmanın insanın ve toplumun sorunlarını çözme konusundaki yaklaşımı, yukarıda belirtilen farklılıklara göre değişiklikler gösterir. Toplumsal olguların farklı ele alınışında öne çıkan bu farklılaşmalar, toplumsal kavrayış ve toplumsal zihniyet alanındaki değişik yaklaşımlarla ilgilidir. Sosyal bilimler alanındaki farklı düşünce akımları, kuramlar ya da kuramsal modeller bu farklılaşmaları açıkça sergilerler. Sosyal çalışma alanındaki yaklaşımlar da bu açıdan sosyal bilimler alanındaki yaklaşımlardan etkilenir.

ÖNGÖRÜLER

Sosyal Hizmet ve Sosyal Bilimler

İnsanı, toplumu odak alan, değişme ve gelişmesine kuram-uygulama bütünlüğü içinde yönelen sosyal hizmet, sosyal bilimler alanında yer alan bir disiplindir. Sosyal hizmet; insanın ve toplumun gelişmesinin bütüncül bilgisine ulaşmayı amaçlar. Bu bilginin somut olgulara ve süreçlere göre uygulanması için bilimsel yöntem ve teknikler geliştirir. Bu nitelikleri sosyal hizmete; bütüncü, disiplinler arası ve uygulamaya dönük olmayı sağlar. Bu nitelikleri, sosyal hizmete sosyal bilimler içinde farklı bir konum ve işlevsellik kazandırır. Sosyal hizmet alanlarında üretilen bilginin insanın ve toplumun somut yaşam gerçeklerine uygulanması; sosyal hizmetin kendisine özgü yaklaşım, ilke, yöntem ve tekniklerine göre gerçekleşir. Sosyal hizmetin insanın toplumsal yaşamı içinde gücünü ve eylemlerini geliştirerek etkililiğini arttırmaya yardımcı olması,

toplumun yapısının örgütlü mekanizmalarını hareket geçirerek insanın gelişmesini sağlamaya yönelmesi diğer bilim dallarına göre önemli bir farklılıktır.

Değişmekte olan toplum yapısı açısından değişme kuramlarının ve modellerinin sosyal hizmet alanına aktararak değişme stratejileri ile değişen toplum ve insan gerçeğini kavramak ve bu doğrultuda bilimsel ve mesleki modeller ortaya koyarak yönlendirici ve yardımcı olmak duyulan bir gereksinimdir. Bu yolla değişmekte olan toplum yapısı konusunda bilgi, yaklaşım ve modeller üreterek sosyal hizmetin sosyal bilimler içinde ve toplum içindeki varlığı işlevselleştirilebilir. Değişme konusunu ve yaklaşımını bilimsel ve mesleki süreçlerde öne çıkarmadan sosyal hizmetin etkili kılınması güçlüğü ortadadır. Değişmekte olan toplum yapısı içinde insanın ve toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel çelişkilerle yabancılaşmasını önleyici ve bir özgürleşme çabasını geliştirici işlevin sağlanması bir başlangıç olarak ele alınabilir.

Türkiye Sosyal Hizmet Bilim Dünyası İçin Vizyon

Üniversite sisteminde, fakülte yapısı içinde bölümleşen sosyal hizmet; bilimsel, akademik, eğitsel yönlerden, araştırma ve hizmet üretme olanakları açısından gelişme fırsatlarına kavuşmuştur.

Türkiye’de sosyal hizmete ilişkin olup bitenlere eleştirel gözle bakmayı sağlayacak, sosyal hizmete yeni yollar açacak, içinde yaşadığımız dünyayı, toplumu ve insanı kavramayı sağlayabilecek bir bakış ve yaklaşım geliştirilmelidir. Sosyal hizmet düşünürlerinde ve uygulayıcılarında ortak olan bir bakışı üretme çabasına ortam yaratmak önemlidir.

Türkiye’de sosyal hizmetin insan ve toplum karşısında üretken, etkili, işlevsel ve verimli olabilmesi için var olan yapının yeni yaklaşım ve kavrayışla irdelenmelidir. Sosyal hizmetler alanında dinamik bir örgütlenme, bilimsel ve mesleki hareketliliği sağlamada yaratıcı olacaktır.

Bilimsel ve mesleki yaratıcılıkla beslenen bilimsel ve mesleki üretkenliği içeren hareketlilikler, bilimsel ve mesleki eylem olarak politika işidir. Sosyal hizmet bilimsel ve mesleki politikalarla, insan ve toplum politikalarıyla yüz yüzedir. Sosyal hizmet biliminin ve mesleğinin işlevleri makro ve mikro politikalarla bağlantılıdır.

Sosyal hizmetin Türkiye’de insan ve toplum sorunları karşısında varlığını geliştirmesine olanak hazırlamak, var olan olanakları geliştirmek, var olan koşulları düzenlemek bilimsel ve mesleki politikalarla gerçekleşir. Sosyal hizmetin evrensel ve ulusal düzeyde amaç ve hedeflerine ulaşması için gerçekçi ve geçerli politikaların üretilmesinde ve uygulanmasında sosyal hizmet kurumlarının, kuruluşlarının, sosyal hizmet düşünürlerinin ve uygulayıcılarının sorumluluğu vardır.

Türkiye’de sosyal hizmetin varlık bilgisinin üretilmediği, sosyal hizmete yeni yollar açacak toplumu ve insanı kavrayacak yeni yaklaşımlar üretilmediği takdirde sosyal hizmetin varlık nedeninin olumsuz yönde etkileneceği, gelişme sorunları ile karşı karşıya kalacağı, yakın disiplin ve mesleklerce oluşturduğu boşlukların doldurulacağı, yerini ve işlevini kaybedebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Mesleğinin güçlü yanları, gelişme sorunları, dışlanması, güçsüzleşmesinin dinamiği ve çözüm yolları çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Mesleğin güçlü

yanları; sistematik bilgi temeli yaklaşım ve kuramının olması, bilimsel ve mesleki otoritenin evrensel ve ulusal düzeyde kabulü, bilimsel ve mesleki yeterliliğe sahip olmak, yasal yetkilendirme ve izin, bilimsel ve mesleki etik kuralların varlığı ve meslek kültürünün gelişmiş bir birikiminin bulunmasıdır. Mesleğin sağladığı olanaklar, gelişmeye açık eksik yanları çalışma alanında risk alanına dönüşmektedir. Mesleki güç unsurları; riskleri yenmek için sistemli bir çalışmaya yönelik temel amaç ve hedefler oluşturmalı, mesleği güçlendirici politika ve stratejileri saptayarak bir çalışma programı oluşturmalıdır.

Sosyal Hizmet Uzmanının Yetkinliği

Sosyal çalışmacı ya da Sosyal hizmet uzmanı: demokratik toplumda, insanın ve toplumun gelişmesine, haklar perspektifi doğrultusunda yaşam kalitelerinin yükseltilmesine, toplumsal etkileşim mekanizmalarını bilimsel ve mesleki olarak harekete geçirerek bilimsel yaklaşım, bilimsel yöntem ve tekniklerle yardımcı olan, insanın ve toplumun kendi yaşamı ve kaynakları üzerinde demokrasi ilkeleri doğrultusunda ve mesleki etiğe dayalı olarak denetim sahibi olmasını ve karar vermesini destekleyen, insanın ve toplumun üretkenliğini ve yaratıcılığını harekete geçirerek yaşam koşullarının gelişmesini sağlayan, üniversite düzeyinde uygulamalı bir bilim olan sosyal hizmet alanında dört yıllık lisans eğitimi görerek, bilimsel ve mesleki yeterlilik ve yetkinlik kazanarak yetişen, mesleki ve bilimsel etik ilke ve sorumluluklara göre uygulamalar gerçekleştiren nitelikli elemandır.

Sosyal çalışmacıların sürekli eğitim anlayışı içinde bilgi gereksinmelerinin karşılanması, çalışma koşullarının

ilke ve standartlarının belirlenmesi ve yetişme-gelişme olanaklarının artırılması mesleki sorumluluklarını yerine getirme düzeylerini yükseltecektir. Mesleki nitelikleri ve olanakları gelişen uzmanların disiplinin ve mesleğin geleceğe yönelik gelişime stratejileri doğrultusunda mesleki devingenlik içinde olma ve topluma yararlı olma düzeyleri artacaktır.

Sosyal çalışmacılar; kişisel olarak, eğitim sürecinden başlayarak kişisel-sosyal yetişmelerini sürekli geliştirmek, mesleki olgunluk, yeterlilik ve deneyimini geliştirmekten sorumludur. Eğitim kurumu ve meslek derneği sürekli eğitime liderlik yapmalıdır. Bilimsel ve mesleki yetişme ortamında kazanılan birikimleri istihdam edildiği alanlarda kullanmak, geneli eğitimden alanda uzmanlaşmaya ve derinleşmeye öncelik toplumun ve insanlığın yararına mesleki etkinlikler üretmek temel sorumluluktur. Toplum içinde ve kurumsal organizasyonlarda mesleki yapıları geliştirmek ve kurumlaşmasını

sağlamak, mesleki rol ve sorumluluklarını yerine getirerek mesleğin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve tanınmasına katkıda bulunmak uzmanların vazgeçilmez görevleridir.

Uygulamalı Bilim Olarak Sosyal Hizmet Biliminin Gelişiminde Ekolleşme

Türkiye'nin bir sosyal bilim dalı olarak sosyal hizmet bilimi alanında üretim potansiyelini ve performansını yükseltmek gereklidir. Uygulamalı bilim olarak sosyal hizmet biliminin gelişiminde ekolleşme için; toplumla içselleşmiş toplum için anlamlı bir sosyal hizmet bilimi alanında bilimsel faaliyet gerçekleştirmek, ekolleşecek kapasitede, sosyal birikimi olan epistemolojik bir sosyal hizmet bilim çevresi/topluluğu oluşturmak, evrensel ve ulusal düzeyde saygınlık düzeyi yüksek bir bilimsel faaliyet gerçekleştirmek temel amaçtır (TÜBA,2007).

Çizelge 3: Sosyal Hizmet Uzmanının Yetkinliği

YETKİNLİK ALANLARI	ALAN TANIMI	KAZANILAN YETKİNLİK
BİLGİ	Yaklaşım, kuram ve kavramların kullanımı ve uygulamadan elde edilen deneyimlerin bilgisi	Bilişsel Yetkinlik
BE CERİLER	Bilimsel ve mesleki beceriler ve yapabilme bilgisi	İşlevsel Yetkinlik
YETKİNLİKLER	Kişisel, bilimsel ve mesleki değerleri içeren etik ilke ve sorumluluklar	Etik Yetkinlik
PRATİK VE ÖZ DEĞERLENDİRME	Gerçekleştirilen uygulamalara ilişkin öz değerlendirme yapma, Eleştirel bakış ve geri bildirimde bulunma	Eleştirel yetkinlik

Çizelge 4: Türkiye Sosyal Hizmet Bilim Dünyası İçin Vizyon Düzeyi

TÜRKİYE SOSYAL HİZMET BİLİM DÜNYASI İÇİN VİZYON DÜZEYİ	Türkiye'nin bir sosyal bilim dalı olarak sosyal hizmet bilimi alanında üretim potansiyelini ve performansını yükseltmek	<p>1. Toplumla içselleşmiş toplum için anlamlı bir sosyal hizmet bilimi alanında bilimsel faaliyet gerçekleştirmek.</p> <p>2. Ekolleşecek kapasitede, sosyal birikimi olan epistemolojik bir sosyal hizmet bilim çevresi/topluluğu oluşturmak.</p> <p>3. Evrensel ve ulusal düzeyde saygınlık düzeyi yüksek bir bilimsel faaliyet alanı oluşturmak.</p>
---	---	---

Türkiye'de Sosyal Hizmet Bilim Dünyası İçin Strateji

Türkiye'de sosyal hizmet bilim dünyası için strateji düzeyi aşağıda belirlenmiştir (TÜBA,2007) ;

- Sosyal hizmet bölümlerinin bilimsel, eğitsel ve uygulamalara ilişkin alt yapılarının oluşturulması ve güçlendirilmesi,
- Toplumla içselleşmiş toplum için anlamlı bir sosyal hizmet bilimi alanında bilimsel faaliyet gerçekleştirilmesi,
- Evrensel ve ulusal düzeyde saygınlık düzeyi yüksek bir bilimsel faaliyet alanı oluşturulması ortak sorumluluktur.
- Sosyal hizmet bölümlerinin alanında iyi yetişmiş yeni bilim insanlarıyla güçlendirilmeli,
- Bölümlerde bilimsel özerklik ilkesi temelinde ekip çalışması anlayışının yerleşmeli,
- Bilim insanlarının alan içinde ve alan dışında bilimsel etkileşim kapasitesinin artırılması,
- Kuram/uygulama ilişkileri yönünden; sosyal hizmet kuramının geliştirilmesi ve yeni bilgi üretiminin gerçekleştirilmesi için akademik çalışma ortamının ve ekip çalışması yaklaşımının geliştirilmesi, sosyal hizmet uygulama modellerinin geliştirilmesi ve uygulama ortamında denenmeli,
- Araştırma açısından; sosyal araştırma alt yapılarının oluşturulması, Sosyal Ar-Ge yapısının kurumsallaştırılması, finansman ve insan gücü açısından güçlendirilmesi zorunludur. Yayınlar açısından; sosyal hizmet alanında süreli ve süresiz yayınların geliştirilmeli,
- Eğitim açısından, Lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının geliştirilmesi, çalışma ortamındaki sosyal hizmet uzmanları için sürekli eğitim yapılanmasının geliştirilmesi, kuram-uygulama alanındaki yeni gelişmelerin paylaşılması ve verimli bir etkileşim köprüsünün kurulmalı,
- Eğitimde ve uygulamada Sosyal Hizmet Uzmanının yetkinliğini artırmak için bilişsel yetkinlik, işlevsel yetkinlik, etik yetkinlik ve eleştirel yetkinlik alanları geliştirilmelidir.

Çizelge 5: Türkiye'de Sosyal Hizmet Bilim Dünyası İçin Strateji Düzeyi

Bölmeler	Bilim İnsanları	Kuram/Uygulama	Araştırma	Yayınlar	Eğitim
Türkiye'de sosyal hizmet bilim dünyası için strateji düzeyi	<p>Üniversitelerdeki bölümlerin bilimsel, eğitsel ve uygulamalara ilişkin alt yapılarının oluşturulması ve güçlendirilmesi</p> <p>Toplumla içselleşmiş toplum için anlamlı bir sosyal hizmet bilimi alanında bilimsel faaliyet gerçekleştirilmesi</p> <p>Evrensel ve ulusal düzeyde saygınlık düzeyi yüksek bir bilimsel faaliyet alanı oluşturulması</p>	<p>Sosyal hizmet kuramının geliştirilmesi ve yeni bilgi üretiminin gerçekleştirilmesi için akademik çalışma ortamının ve ekip çalışması yaklaşımının geliştirilmesi</p> <p>Sosyal hizmet uygulama modellerinin geliştirilmesi ve uygulama ortamında denenmesi</p>	<p>Sosyal araştırma alt yapılarının oluşturulması, Sosyal Ar-Ge yapısının kurumsallaştırılması, finansman ve insan gücü açısından güçlendirilmesi</p>	<p>Sosyal hizmet alanında süreli ve süreli yayınların geliştirilmesi</p>	<p>Lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının geliştirilmesi</p> <p>Çalışma ortamındaki sosyal hizmet uzmanları için sürekli eğitim yapısının geliştirilmesi ve kuram-uygulama alanındaki yeni gelişmelerin paylaşılması için verimli bir etkileşim köprüsünün kurulması</p>

KAYNAKÇA

Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümü (2004) *Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları, İhtiyaçlar ve Sorunlar, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2004 4-6 Kasım 2004, Alanya, Haberal Eğitim Vakfı, Ankara.*

Cılga, İ. (2001) Ekonomik Kriz ve Aile, *İ. Ulusal Aile Hizmetleri, 9-11 Mayıs 2001 Ankara*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, H.Ü. Aile Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, s.135-145.

Cılga, İ. (2002) Yoksulluğu Sosyal Riski Azaltma Projesi ile Önlemek Yerine Avrupa Sosyal ve Kentsel Şartları ile Planlama Eylemine Yönelmek, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama, 6-8 Kasım 2002 Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu*, Ankara, TMMOB Şehir Plancıları Odası, s.101-103

Cılga, İ. (2004) *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye'de Sosyal Hizmet*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No:16, Ankara.

Cılga, İ. (2004) Türkiye'de Eşitsiz Gelişme Sürecinde Devlet Sorunu ve Sosyal Hizmetlerin Geleceği, *Küreselleşme, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler, 6. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı 22.5.2004 Ankara*, Sosyal Hizmet Uzmanları derneği Genel Merkezi Yayını yayın no:9, Ankara, s.293-302

Cılga, İ. (2004) Küreselleşme Sürecinde Devlet Sorunu ve Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması, *Hukuk ve Adalet Dergisi*, Y:1, S:2, İstanbul, s.162-175

Cılga, İ. (2008) Küreselleşme Sürecinde Göç, Kentleşme, Kentileşme, Aile Sorunları ve Çözüm Yolları, *Sosyal Hizmet Dergisi*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, Ocak 2008, Ankara, s.6-15

TÜBA, (1998) *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Proje Raporu*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

TÜBA, (2007) *Sosyal Bilimler Öngörü Çalışması 2003-2023*, Türkiye Bilimler Akademisi, Sayı:18, Ankara.

Derleme

ÇOCUKLAR VE EĞİTİMDE DIŞLANMA

Children and the Exclusion from Education

Kevser BAYKARA PEHLİVAN*
Yüksel BAYKARA ACAR**

*Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

**Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Eğitim hakkı, temel insan haklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışa karşın belirli toplumsal grupların eğitim hizmetlerine erişiminde güçlükler yaşadığı açıktır. Bu durum önemli bir sosyal sorun olarak eğitimde dışlanmayı ortaya çıkartmaktadır. Çocukların eğitim süreçlerinden dışlanması toplumsal yapıyı etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Eğitimde dışlanma mikro düzeyden makro düzeye pek çok faktörle ilgilidir. Bu faktörler temelde mikro düzeyde okul ve öğrenme ortamıyla; mezo düzeyde eğitimin örgütlenmesi ve sunumuyla ve makro düzeyde eğitim politikalarıyla ilgilidir. Bu çalışmanın konusunu, çocuklar açısından eğitimde dışlanmaya ilişkin söz konusu faktörleri tartışmak oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Eğitimde dışlanma, eğitim, çocuk, okul, eğitim sistemi.

ABSTRACT

Right to education is accepted as one of fundamental human rights. In contrast to this understanding, it is clear that certain social groups have difficulties to access educational services. This caused social exclusion as a major social problem. Children's exclusion from educational processes is one of the major factors that affect social structure. Exclusion from education is related many factors from micro to macro level. These factors are basically related with school and learning environment in micro level, organization and provision of education in mezo level and educational policies in macro level. This study aims to discuss factors that affect children's exclusion from education.

Key Words: Exclusion from school, education, child, school, education system

GİRİŞ

Toplumun ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamına anlamlı katılım, günümüz toplumlarının önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Topluma katılım bireyin haklarından yararlanması ile ilgilidir. Araştırmalar insan yaşamında 0–18 yaş arasında özellikle de okul öncesi ve ilköğretim döneminde bireyin içinde yaşadığı çevrenin ve bu çevrede kazandığı yaşantıların, kısacası aldığı eğitimin onun sonraki yaşamını biçimlendirmede can alıcı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Warrington (2005: 797), eğitimin, bireylerin iş piyasasına daha donanımlı olarak katılmasına olanak tanıırken sosyal içermeye (social inclusion) de katkı sağladığına işaret etmiştir.

Eğitim, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de vurgulandığı gibi en temel haklardan birini oluşturmaktadır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 26). Eğitimin, bireyin yaşamını sürdürme, kendini geliştirme, toplumun

bir üyesi olma ve toplumla uyum içinde yaşama, gereksinimlerini karşılama yönünde önemli bir payı vardır. Hak sahibi olmak, insanın insan olabilmesinin ölçütlerinden biridir. İnsanın özgürlüğü, haklarını kullanılmasıyla olanaklıdır (Seneoğlu, 2001; Armstrong, 2008: 8). Blyth and Milner, (1993, akt: Barr ve Kilpatrick, 1998) okuldan dışlanmanın toplumdan dışlanmanın ilk adımı olduğunu ifade etmektedir. Ancak eğitim hakkından yararlanamayan önemli bir grup olduğu görülmektedir. Jomtien'de 1990 yılında düzenlenen Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı'nda, herkesin eğitim hakkından yararlanması üzerinde önemle durulmuş ve eğitimde dışlanma sorununa vurgu yapılmıştır (Stubbs, 2008: 19).

Toplumdaki her bireye eşit değer verildiğinde, sosyal refaha erişme ve eşit katılımlarının temel bir hak olduğu kabul edildiğinde, eğitime de eşit olarak ulaşılması mümkün kılınacaktır. Eğitimde fırsat eşitliğinin iki boyutu bulunmaktadır. İlki "tarafsızlık"tır. Cinsiyet, sosyo-ekonomik statü veya etnik köken gibi bireysel ve toplumsal özelliklerin, kişinin eğitim potansiyelini geliştirmesinin önünde bir engel oluşturmamasını güvence altına almayı ifade etmektedir. İkincisi, herkes için minimum temel eğitim standardını -örneğin herkesin okuyabilmesi, yazabilmesi ve basit aritmetik işlemlerini yapabilmesini- sağlamayı ifade etmektedir. Tarafsızlık ve kapsamlılık birbiriyle iç içedir: Okul başarısızlığıyla uğraşmak, okul başarısızlığına sıklıkla neden olan sosyal yoksunluk etkilerinin üstesinden gelmeye de yardım etmektedir. Tarafsız ve kapsayıcı eğitim, toplumun daha eşit hale gelmesinde en güçlü düzenleyicilerden biridir (Field, Kuczera ve Pont, 2007; Armstrong, 2008: 12).

Eğitim, çocukların hakkı sayılmak yerine, genellikle çocuklar için "iyi bir şey" olarak görülmekte bunun sonucu olarak da hükümetlerin bütün çocukların kaliteli eğitim görmelerini sağlayacak kaynakları harekete geçirmeleri pek de zorunlu ya da gerekli sayılmamaktadır (Fazlıoğlu ve Dersan, 2004: 3). Ulusal ve Uluslar arası tüm çabalara karşın, bugün dünyada yaklaşık 115-130 milyon çocuğun eğitim hakkından yararlanmadığı görülmektedir. Bu çocukların % 90'ı alt ve alt orta ekonomik düzeye sahip olan ülkelerdedir. 80 milyondan fazla çocuk da Afrika'dadır. Tehlikeli olan şey, sayısız çocuğun nitelikli eğitimi olmayan okullarda öğrenim görmesidir. İlköğretimde kayıtlı olmasına karşın, çoğu çocuk temel eğitimi tamamlayamadan okulu bırakmaktadır. Mevcut strateji ve programlar, özellikle marjinalleşmiş ya da dışlanmış olan çocukların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır (UNESCO, 2005a: 11).

Türkiye'nin de kabul ettiği Çocuk Hakları Sözleşmesi (Madde 28-29) "tüm" çocukların eğitim hakkından yararlanmasını öngörmekte ve bu hakkın kullanılmasında Sözleşmeye taraf devletlerin sorumluluklarını vurgulamaktadır.

Eğitimde hak temelli bir yaklaşım üç temel ilkeyi içerir:

- Ücretsiz ve zorunlu eğitime giriş
- Eşitlik, kapsayıcılık ve damgalanma
- Nitelikli eğitimin içerik ve sürecine sahip olma hakkıdır (UNESCO, 2005a: 12).

Yukarıda da belirtildiği gibi, eğitimin, bir çocuğun geleceğinin biçimlenmesindeki yeri düşünüldüğünde, bu haktan yararlanmanın ne kadar önemli olduğu daha

iyi anlaşılmaktadır. Bu haktan yararlanamama bir bakıma “eğitimde dışlanma” olarak kabul edilebilir. Bu dışlanma çocuğun yaşamının her boyutunda kendini göstermektedir. Bir başka deyişle, okula gidemeyen çocuklar, aynı zamanda yoksulluk içinde yaşayan, sosyokültürel olarak marjinalleşmiş, coğrafik olarak izole olmuş çocuklardır (UNESCO, 2001: 5). Bu nedenle eğitimde dışlanma, farklı koşullar ve faktörler ışığında çok faktörlü olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu çalışmanın konusunu, eğitim hakkından yararlanamayan, diğer bir ifadeyle eğitimden dışlanan çocuklar ve bu dışlanmada etkili faktörler oluşturmaktadır. Eğitimde dışlanmaya ilişkin faktörler, UNESCO’nun hazırlanmış olduğu “Tematik Çalışmalar; Herkes İçin Eğitim ve Dışlanan Çocuklar” Raporu (2001)’nda ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu makalede de söz konusu raporda eğitimde dışlanma ile ilgili yapılan sınıflandırma temel alınarak konu tartışılmıştır.

Eğitimde Dışlanmayla İlgili Faktörler

Toplumdaki eşitsizlikler, yoksulluk ve temel hizmetlerden yararlanamama gibi faktörler çocukları risk altında bırakmakta, öğrenmeyi sekteye uğratmakta ve eğitimde dışlanmaya neden olmaktadır. Bu faktörlerin, kültürel, sosyal ve ekonomik sonuçları zamandan zamana, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir. Eğitimde dışlanmaya ilişkin bazı engellerden bahsedilebilir. Bu engeller eğitimin örgütlenmesi ve gelişimi, sosyo ekonomik faktörler, tutumlar, eğitim programı, öğrenme ortamı, dil ve iletişim, eğitim sisteminin yönetimi ve örgütlenmesi, insan kaynakları gelişimindeki problemler ve eşitsizliklerle ilgilidir (UNESCO, 2003: 9-11)

Dışlanma etkileşimli bir durumdur. Bir okula kaydını yaptırmamış olma, devamsızlık, sınıfta kalma, okulu bırakma bireysel ve sosyal düzeyde dışlanma sürecinde eğitimle ilgili göstergelerden bazılarıdır. Bir çocuk okul dışında kalmış olduğunda, bu hem eğitim sisteminin hem de daha geniş sosyal, ekonomik ve politik bağlamda dışlanmanın parçasını oluşturmaktadır (UNESCO, 2001: 5). Dolayısıyla dışlanmayı mikrodan makroya pek çok faktörle birlikte düşünmek gerekir.

Bazı çocukların daha fazla dışlanma riskine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yoksul çocuklar, sokak çocukları ve kız çocukları, diğer çocuklara göre daha fazla dışlanma riski içindedirler. Ancak bunun dışında görünür olmayan bazı çocukların (ailesi tarafından okula gönderilmeyen, okuldaki karşılaştığı davranışlar nedeniyle okula gitmeyi reddeden vb.) da eğitimden dışlanma sorununu tartışmak gereklidir (UNESCO, 2001: 5).

Sayed (2009: 25-26), eğitimde dışlanma açısından kişilerin farklı biçimlerde yaşantıya sahip olduğunu ve bu dışlanmada üstesinden gelinmesi beklenen üç güçlük olduğuna işaret etmiştir. *Birincisi*, eğitime fiziksel olarak girişin/kabulün yapılabilmesidir. *İkincisi* çocuk okula kaydını yaptırmış dahi olsa, genellikle düşük nitelikli bir eğitim alması ile ilgilidir. *Eğitimsel yaşantının niteliği*, temel eğitime olan talep ve temel eğitimi tamamlama açısından hayati bir etkiye sahiptir. Temel eğitimi tamamlama ve daha ileri aşamalara geçme giderek daha az sayıda çocuğun yapabildiği bir şeydir. Bu durum okul hizmetlerinin çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamamasından kaynaklanmakta ve çocuğun okula yabancılaşması ve dışlanması sorununu doğurmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, okullardaki kurumsal kültürün marjinal çocukları

belirgin biçimde dışladığı ve yabancılaşmayı ortaya çıkardığını ortaya koymaktadır. *Üçüncü güçlük ise*, öğrencinin okulu bırakmasıdır. Burada marjinalleşmiş nüfus gruplarına ve istihdam piyasasının olanaklarına odaklanmak önemlidir. Pek çok durumda bu nüfus grupları toplumda önemli pozisyonlarda olamamaktadır. Bu da eğitimi tamamlama ve onun getirdiği sosyal statülerle ilgilenme konusundaki motivasyonu düşürmektedir. Hayden (1996; akt.: Macrae, Maguire ve Milburne, 2003: 93), özellikle öğrencilerin temel okuma, yazma ve sosyal etkileşimi öğrenmelerini sağlayan bir dönem olması bakımından ilköğretimde dışlanmanın daha önemli olduğunu vurgularken, eğitim ve sosyalizasyonun bu dönemde kesintiye uğramasının daha sonraki eğitim yaşamında sorunlar yarattığına işaret etmektedir.

Görüldüğü gibi eğitimde dışlanma, birçok değişkeni içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla eğitimde dışlanmayı üç boyutta tartışmak doğru olacaktır: Bunlar mikro, mezzo ve makro düzeylerde dışlanmadır. Aşağıda bu boyutlar üzerinde daha ayrıntılı durulmaktadır.

Mikro Düzeyde Eğitimden Dışlanma: Okul

Okuldan dışlanmanın her geçen yıl artması, dikkati dışlanmanın altında yatan nedenleri ortaya koymaya toplamıştır. Nedenlerine yönelik açıklamalardan biri, okula gelmek istemeyen ve çalışılması güç çocuklara çözüm oluşturmada çaresiz kalınması iken, bir diğeri eğitim sisteminin gittikçe daha fazla hedef, kural, ölçme ve değerlendirmeye doğru yönelmesine oluşturulan tepkilerdir. Eğitimde dışlanma açısından iki eğitimsel hareketten söz edilebilir.

İlki okulun gelişimidir. Nitelikli eğitim ve etkili okul burada öne çıkan kavramlardır. Öğrenciler öğrenme sorunu yaşadığında, okulu bıraktığında, sınıf tekrar ettiğinde vb. eğitim sisteminin başarısızlığı gündeme gelmelidir. Bir diğeri eğitimde özel ihtiyaçlarla ilgilidir. Özel eğitimsel ihtiyaçlar kavramı geniş tutulmalı, her öğrenciyi kapsayacak şekilde tanımlanmalıdır. Uygulamada genellikle bu kavram daha dar bir odakta ve bu da eğitimde dışlanma ve kapsayıcı (inclusive) eğitimin gelişimi açısından anahtar bir etkiye sahiptir (Cullingford, 2005; Stubbs, 2008: 30).

Eğitimde dışlanma açısından önemli faktörlerden biri olan okullara bakıldığında, okulların çocukların kim oldukları, ne yaptıkları ve/veya ne yapmadıkları ile ilgili olduğu görülmektedir. Çocuklar, öğrenmeyi gerektiği gibi gerçekleştiremediklerinde, öğretmenlerini birer uzman olarak kabul etmediklerinde, bu konuda aileleri ile birlikte hareket etmediklerinde, okullar bu çocukları dışlayabilmektedir (UNESCO, 2001: 5). Okullardaki kaynak yokluğu, öğrenme ortamına ilişkin yetersiz fiziksel koşullar ve eğitimcilerin öğrenciye yönelik uygun olmayan yaklaşımları da bu dışlamayı kolaylaştırmaktadır (UNICEF, 1999: 9).

Öğrenme ortamı önemli başka bir faktördür. Çoğu okul özellikle özürsüz öğrenciler için yeterli olanaklara sahip değildir. Daha yoksul olan ve özellikle kırsal kesimlerdeki okullar fiziksel olarak da yeterli olmamaktadır. Bu binalar çocuklar için hem sağlık hem de güvenlik açısından uygun değildir (UNESCO, 2003: 10).

Okulların iklimi dışlanma açısından ele alınması gereken başka bir faktördür. Okulda bir barış iklimi yaratılamamışsa, istismar ve şiddet eylemleri söz konusu

ise okullarda dışlanmadan söz edilebilmektedir. Okulun içinde ve çevresinde, öğrenci ve öğretmenler arasında, öğrenciler arasında, psikolojik ve fiziksel tehdit, istismar ve şiddet olabilmektedir. Bunlar söz konusu olduğunda özellikle kız öğrenciler başta olmak üzere okullar, güvenli ortamlar olmaktan çıkmaktadır. Bu durum erkek çocuklar için de sorundur. Çünkü çoğu şiddet davranışı, daha öncesinde mağdur olmaya dayanmaktadır. Öğretmenlerin etkileşimli öğretim yöntemlerini bilmemesi ya da kullanmaması durumunda davranışı yönlendirmede katılımdan çok gücün kullanımı ve ceza öne çıkmaktadır. Bu durum, fonksiyonel olmayan bir okul iklimi yaratmakta ve bu da bazı çocuklarda saldırgan ve şiddet davranışını ortaya çıkarmaktadır. Böylece öğretmen tarafında tükenmişlik ve atalet yaşanabilmektedir. Dışlanmış çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada, çocukların dışlandıklarında daha güçlü ve olumsuz duygusal tepki verdikleri gözlenmiştir. Başlıca tepkilerin ise üzüntü, öfke, endişe, korku ve şaşkınlık olduğu belirlenmiştir (UNESCO, 2001: 5; Munn, Lloyd ve Cullen, 2000: 2-3). Buna benzer öğrenme-öğretme ortamlarında geçirilen olumsuz yaşantıların, olumsuz duygusal tepkilere ve istenmeyen davranışlara neden olması beklenen bir sonuçtur.

Okulların bulunduğu bölge bir başka faktördür. Eğitim sistemindeki yetersizlikler ve eşitsizlikler ile bu faktörlerin öğrenmeyi sekteye uğratması daha çok temel hizmetleri alamayan, işsizliğin ve yoksulluğun olduğu bölgelerdedir. Toplumdaki şiddet ve istismar, önemli sayıda öğrenciyi etkilemektedir (UNESCO, 2003: 11). Okul yoksulluğun, şiddetin vb. olduğu bir yerde ise

bu bölgede çalışan eğitimciler çalışma yerleri açısından memnuniyetsizlik yaşayabilmektedir. Bulunulan okulda eğitim ve öğretim kaynaklarının azlığı diğer bir sorunu oluşturmaktadır (UNESCO, 2001: 5).

Okulların öğrenme ve eğitime ilişkin paradigmaları dışlama açısından bir başka belirleyicidir. Okullar, çocukların kim olduğu ve nasıl öğrendiğine ilişkin sınırlı paradigmalara sahip olduğunda dışlama söz konusu olabilmektedir. Bilgiyi transfer etmede tek bir yolu kullanma, her çocuğun bireysel özellikleri, öğrenme kapasitesi ve ilgisinin farkında olmama bu konuda ortaya çıkan diğer sorunlardır. Öğrencinin bireysel özellikleri; okulla ilişkisi, okul başarısı ve okuldan yararlanmada önemli faktörlerdir. Geleneksel ve öğrenci için iyi bir hizmet sunamayan okullar, çocukların dışlanması açısından risk oluşturmaktadır.

Okullar, güç koşullardaki çocuk (yoksul aile çocukları, sokakta çalışan, suçla sürüklenen vb.) ve *ailelerine ulaşamadıklarında* dışlayıcı olmaktadır. Ailelere ulaşma ve ailelerle birlikte çalışma, çocukların okulu bırakması konusundaki risk açısından önemli bir belirleyicidir. Her ne kadar zorunlu eğitim parasız olsa da, aileler çocuğun bazı okul ihtiyaçlarını (kıyafet, okul araç gereçleri vb.) karşılamakta dahi güçlük çekmektedirler. Bu durum, çocukların eğitime devam edememeleri açısından bir risktir (UNESCO, 2001: 6). Aileler, çocuklarını okula göndermeleri konusunda evle ilgili tüketim ve çocuklarının geleceği arasında bir karar vermek durumundadır. Yoksulluk, çocuğun eğitimini doğrudan etkilemektedir (Chimombo 2005: 132).

Okuldan kaçan ve devamsız öğrencileri tespit etmek ve izlemekle ilgili bir

sistem kuramamış okullar çocukların dışlanmasına katkıda bulunur. Öğrenci, resmi olarak okulda kayıtlı olmasına karşın devamsızlık yapabilmekte veya sık sık okuldan kaçabilmektedir. Bazı durumlarda okul bu çocukların farkında olmasına rağmen söz konusu öğrencilerin başarısız ve problemlili olması nedeniyle üzerinde durulmayabilmektedir. Hatta çoğu zaman, bu problem kimse tarafından fark edilmeyebilmektedir. Sahip olduğu sorumluluk düşünüldüğünde okul, dışlanma sorunu açısından öğrencilerin okul dışındaki zamanını da göz önünde bulundurmalıdır. Örneğin Afrika'daki okullarda okul dışı saatlerin çok fazla olması nedeniyle, çocukların sokak çeteleri ve diğer şiddet türlerine karşı savunmasız bırakıldığını görmek mümkündür (African Contexts, 1998, Section 3.2.4; akt.: UNESCO, 2001: 6). Özellikle marjinal çocukların okula devam etmelerini olanaklı kılabacak girişimlerde bulunmak gerekmektedir. Bu girişimler,

- Eğitimin doğrudan veya dolaylı maliyeti düşünüldüğünde yoksul çocukları korumak açısından burs sağlamak,
- Çocukların sağlık ve beslenme ihtiyaçlarını sağlamak yoluyla okul motivasyonlarına katkıda bulunmak,
- Çocukların okula gitmeleri gerekliliği konusunda toplumu bilinçlendirmeye yönelik kampanyalar düzenlemek,
- İşverenlerle hukuki ve/veya sözel anlaşmalar yapmak yolu ile çalışan çocukların okula girmelerini desteklemek ve okula gitmeleri için onlara zaman yaratmak şeklinde ele alınabilir (Save the Children, 2008: 17).

Görüldüğü gibi, mikro düzeyde dışlanmaya ilişkin faktörlerde okul, öğretmen ve ailelerle ilgili özellikler önemli unsurları oluşturmaktadır. Dolayısıyla dışlanmanın önüne geçmede söz konusu bu faktörlerle ilgili düzenlemelere gitmek ve atılacak her adımda katılımcı bir yaklaşımı benimsemek önemli görünmektedir. Ayrıca mikro faktörler içerisinde özellikle kız çocuklarını ve güç koşullarda yaşayan çocuklarla ilgili düzenlemelerin önemini vurgulamak gerekir.

Mezzo Düzeyde Eğitimden Dışlanma: Eğitim Bürokrasisi

Eğitimin örgütlenmesi ve provizyonuna ilişkin problemler dışlama açısından önemlidir. Öncelikle belirtmek gerekirse, okul sisteminden dışlanan çocukların sayısı açık değildir. Bu sayı içinde okulu bırakmış veya hiç başlamamış çocuklar da bulunmaktadır. Özel gereksinimleri olan çocukların sadece çok az bir kısmı okul sisteminden yararlanmakta ve uygun olan eğitimi almaktadır. Eğitim sistemi dışında kalan çocuklar için başka alternatifler yaratılmamıştır (UNESCO 2003: 9). Okuldan dışlanmaya ilişkin UNESCO raporunda eğitimden dışlanan çocuklarla ilgili istatistiklerin tutulmasındaki sorunlara vurgu yapılmış, aynı yıl içinde uluslararası örgütlerin farklı sayısal öngörülerine işaret edilmiştir. Rapor, eğitimden dışlanan çocuklarla ilgili kavramsal tanımlamaların kapsamlı yapılmasına, araştırma yöntemleri ve veri kaynaklarının dikkatli seçimine dikkat çekmektedir (2005b: 13).

Eğitim sisteminin örgütlenmesi ve yönetimine ilişkin olarak *eğitim sisteminin merkeziliği*, değişim ve inisiyatif engelleyen sınırlayıcı bir merkezi kontrolü

getirmektedir. Kararların hukuki sorumluluğu, en üst düzeyde ve yönetim odağında yerini bulmaktadır ve çalışanlar nitelikli hizmet sunmak yerine kurallara uymaya çalışmaktadır (UNESCO, 2003: 11). Okullar büyük kurumlardır ve buradaki çoğu kural ve standartlar kabul edilmektedir. Ancak eğitimde dışlanma açısından sorun, söz konusu bu kuralları kabul etmeyen çocuk ve aileler açısından daha esnek davranılması konusundadır. Okulda olamayan grupların da eğitime ihtiyacı vardır ve bu basit bir deyimle “Okulumuz burası: Kabul et ya da ayrıl” şeklindeki bir yaklaşımla çözülemez (Whitney 2007: 41).

Eğitim bürokrasisi, öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önüne alamaması, öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmaksızın görevlendirilmeleri ve uygun olmayan eğitim programlarının hazırlanması ile dışlamaya neden olmaktadır. Eğitim programları, birbirinden oldukça farklılıklar gösteren öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır (UNESCO, 2003: 10). Başta formal olmayan eğitim olmak üzere alternatif eğitim yöntemlerini yaratmaktaki başarısızlık, ulaşılması güç çocuklar açısından bir dışlama yaratmaktadır. Aydın (2005: 343), alternatif okulların risk altındaki çocuklar açısından önemini vurgularken, öğrencilerin gereksinmelerini en iyi şekilde karşılayabilecek özerkliği olan bu okul ve programların yaygınlaştırılmasına işaret etmiştir.

Eğitim bürokrasisi, yetkin, sorumlu ve motive olması beklenen öğretmenlere yeterli lisans eğitimi ve profesyonel statü sağlamada başarısız olabilmektedir. Bu durum, bazı ülkelerde öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz etkilemekte ve verimi düşürmektedir (UNESCO, 2001: 8). Daha eşitlikçi bir eğitim için toplumun

katılımı, daha güçlü bir talep ve kapasite yaratır. Pek çok sivil toplum örgütü ve hükümet projeleri okul yönetim komiteleri kurmak için çalışmayı, öğretmenler ile ebeveynler ve öğretmenlerle öğrenciler arasında daha iyi ilişkiler kurmayı ve yerel yönetimler yoluyla insanların eğitim ihtiyaçlarını ifade etmesine olanak sağlamayı amaçlamaktadır. Toplum katılımına dayalı, paylaşımcı ve kuruluşlar arası işbirliği temelli projeler katılıma dayalı olumlu bir etki yaratmaktadır. Çalışmalarda maliyet etkinliğinin sağlanması, sosyal adalete daha fazla katkıda bulunabilmesi ve projeler aracılığıyla doğru işler yapılabilmesi için sinerji yaratıcı kalkınma modellerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. “Öğretmenler, çocuklar, aileler” ile “toplum, yerel düzeyde eğitim örgütlerinin yöneticileri” arasında ilişkiler kurulabilirse, dışlamanın önüne geçilebilmesinden ve eğitimin niteliğinin artırılmasından söz edilebilir (Save the Children, 2008: 28).

Eğitim programı, kapsayıcı bir eğitimin gelişimini kolaylaştırıcı ya da tersine önemli bir engel olabilmektedir (UNESCO, 2003: 16). Eğitim programları ve okullarla ilgili, insan ve finansal kaynaklara ilişkin karar verme ve takdir yetkisi, bireysel farklılığa ilişkin düzenlemeyi zorlaştırmaktadır (UNESCO, 2001: 8).

Eğitim bürokrasisi, uygun olmayan ve pedagojik olarak niteliği düşük materyaller üretme konusunda ısrarcı olması ile de dışlamayı ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyet açısından önyargılı, her çocuğu kapsamayan eğitim programları buna olanak tanımaktadır. Topluma ve kültüre yabancılaşmaya neden olan öğrenme felsefesinden çocuğu uzaklaştıran bir eğitim sistemi dışlamaya meydan vermektedir (Serpell, 1996; akt.: UNESCO, 2001: 8).

Eğitim sistemleri, öğretmenlere yeterli hizmet içi eğitim ve moral destek sağlamak da başarısız olabilmektedir. Özellikle kaynak yoksunluğu yaşayan okullarda bu sorun daha belirgindir. Kaldı ki, nitelikli bir eğitim almış öğretmenler de, beklenen ve karşılaşılan öğrencilerle ilgili kültür farklılığı olduğunda öğrenciyi dışlamaktadır. Hiçbir hizmet öncesi eğitim, her sorun veya durum ile ilgili (farklı kültüre sahip, yoksul, istismara uğramış vb. çocuklarla birlikte çalışma) öğretmenleri tam olarak hazırlayamaz. Hazırlıksız öğretmenler, öğrenci ve ailelerle ilgili problemlerin olduğu okullarda bu tükenmişliği daha fazla yaşamakta ve sorumluluklarını yerine getirememektedir (UNESCO, 2001: 8). Bir başka açıdan ele alındığında eğitim sistemleri, öğretim ve öğretmenin değerini azaltarak da bu dışlamayı gerçekleştirmektedir. Eğitim sistemlerinin mesajı gerçekte, "Vicdanlı öğretim, az görünür ve kıymeti bilinmeyen etkinliklerdir" şeklinde olmaktadır (Public Report on Basic Education (PROBE), 1999: 58-62; akt.: UNESCO, 2001: 8).

Yetersiz insan kaynakları bir başka dışlama sorunudur. Çalışanların eğitim ihtiyaçları tam olarak karşılanamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki eğitimler genellikle, bölümlenmiş, koordine edilmemiş, yetersiz, eşitsiz ve sıklıkla da ihtiyaçlara uygun olarak düzenlenmemektedir (UNESCO, 2003:10). Öğretmenlerin kendilerini çocukların öğrenmesinden sorumlu olarak görmesi, okulların da daha kabul edici olmasına olanak tanıyacaktır. Başarılı bir sınıf, çocuğun orada olmak istediği bir sınıftır. Bu da öğrencinin sınıfta kendini iyi hissetmesi, desteklenmesi ve kendisine ulaşılması ile mümkündür. Hizmet içi eğitim programları, öğretmenlerin bu amaç doğrultusunda mücadele etmesi açısından hazırlayıcı olmalıdır (Save the Children, 2008: 23).

Farklılıklara karşı olumsuz tutumlar ve buna bağlı olarak damgalama ve önyargılar öğrenme açısından önemli bir engeli oluşturmaktadır (UNESCO, 2003:10). Eğitimde dışlamayı önleme ve öğrenci odaklı bir öğrenme ortamı (welcoming school)¹ yaratmada ilk adım, düşünce ve tutumların farkında olmaktır. Öğretmenler, özür veya özel eğitim gereksinimleri değil, çocuklarla ilgili olmalıdır (UNESCO, 1999:8). Yeni fikir ve bilgilere açık olmayan ve bu konuda ilgisiz olan öğretmenler çocuklarla etkileşimde daha az yaratıcı olabilmektedir. Bu öğretmenler, bireysel olarak öğrencinin kapasitesini, korunma ve gelişim ihtiyaçlarını daha az dikkate almakta; öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmede rehber olma ve bilgiyi transfer etme konusunda daha az çaba sarf etmektedirler. Bu durum duygusal ve fiziksel olarak savunmasız ve kültürel olarak farklı çocuklarla etkileşimi daha olumsuz etkilemektedir (UNESCO, 2001: 8). Öğretmenler genellikle "normal" bir çocukla ilgili beklentilerine uymayan öğrencilerle çalışmak açısından tereddüt göstermekte ve özellikle bu çocuklarla ilgili korku ve önyargıları olabilmektedir (Save the Children, 2008: 15).

1 Öğrenci Odaklı Bir Öğrenme Ortamı (*Welcoming Schools*): Yöneticiler, eğitimciler ve ailelere, tüm öğrencilerin kabul edildiği (welcomed) ve saygı duyulduğu bir öğrenme ortamı yaratmak için gerekli kaynakların sağlandığı İnsan Hakları Kampanyası Kuruluşu'nun (Human Rights Campaign Foundation) bir aile projesi girişimidir. Aileler arası farklılıklar, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve okullardaki zorbalık açısından okullarının yaklaşımlarını güçlendirmek isteyen yöneticiler, eğitimciler ve aileler için yeni ve kapsamlı bir rehberi oluşturmaktadır (<http://www.hrc.org/issues/parenting/schools/7201.htm>).

Mezzo düzeydeki faktörlerde ülkedeki eğitim sistemi, örgütlenmesi, eğitim programları, insan kaynaklarına ilişkin durum ve farklılıklara karşı olumsuz tutumlar ve damgalama ilk akla gelen önemli unsurlar arasındadır. Eğitim sisteminin tüm çocukları kapsayacak şekilde yerinden örgütlenebildiği, katılımcı ve demokratik bir yönetim anlayışının var olduğu, yeterli insan kaynaklarının olduğu bir eğitim sistemi dışlanmayı en aza indirmeye üzerinde durulması gereken konulardır.

Makro Düzeyde Eğitimde Dışlanma: Ulusal Eğitim Politikası

Hükümetler ve eğitim politikaları, eğitimde dışlamayı temelde iki şekilde yapmaktadır. Birincisi uyguladıkları düzenlemelerle (kayıtlardaki kriterler, özürlü çocuklara ilişkin ayrımcılık vb.) çocukların eğitim hakkını açıkça reddetmektedirler. İkincisi, "herkes için eğitim"i bir sosyal felsefe olarak benimsememe ve çocukları koruyan politikaları öncelikli ve sistematik bir biçimde uygulayamamadır.

Risk altındaki çocuk ve ailelerin eğitimi için engelleri kapsamlı bir biçimde tanımlayamama, onların katılımını saplayacak olanakları yaratamama da başka bir faktördür. Bazı gruplarda (örneğin sığınmacı ve göçmenler) daha fazla sayıda eğitimden yararlanamayan çocukları görmek mümkündür. Bazı sistemler, özel öğrenme ihtiyaçları olan çocukları amaçlı olarak ayırmaktadır. Bu sistemler, çocuğun okulda görülen problemleri ve başarısızlıklarını öğretme ya da okul çevresi yerine çocuğun kendisinde görerek bu dışlamayı yapmaktadırlar. Kendilerine bilgi, beceri ve kaynağa sahip okul ve öğretmenleri

sağlamayan, onların öğrenmelerini kolaylaştırmayan sistemlerdeki çocuklar daha fazla dışlanmaktadır (UNESCO, 2001: 9).

Makro düzeyde, *öğrenme çıktılarının ülke genelinde sistematik olarak değerlendirilmediği durumlarda* dışlama olmaktadır (UNESCO, 2001: 10). Gelişmekte olan çoğu ülkede öğrencinin öğrenmesine ilişkin ölçmeyi gerçekleştirecek programlar bulunmamaktadır (Chimombo, 2005: 144).

Bireysel farklılıkları göz ardı eden standartlaştırılmış testler nedeniyle bir programa giremeyen veya reddedilen çocuklar bu dışlanmaya maruz kalmaktadır. Öğrenciler okullarda sınavı geçmekle ilgili sorun yaşadığında söz konusu sistematik dışlama gözden kaçırılmaktadır. Bu testlerden yüksek alan öğrencilerin daha başarılı olduğu, daha iyi öğrendiği; düşük alanların ise akademik olarak zayıf ve okulla daha az bütünleşmiş olduğu düşünülmektedir. Politikacılar ve değerlendirme görevini üstlenenler, kesin ve açık olmayan, süreklilik göstermeyen ve etkisiz değerlendirmeler yaptığında, değerlendirmeleri doğru yorumlamadığında ve değerlendirme sonuçlarından uygulamada yararlanmadığında dışlama ortaya çıkabilmektedir (UNESCO, 2001: 10).

Dışlayıcı olmayan bir eğitim programı, esnek, başarı odaklı ve sürece dayalı değerlendirmeyi içermektedir. Çocukların değerlendirilmesinde eğitim programının amacı, çocuğun kültürü ve yaşam deneyimi ile yakından ilgilidir. Eğitim programı bu temelde düzenlenmelidir (UNESCO, 2003: 18). Ürün temelli bir eğitim programında, öğrencinin gelişimi her öğrenme süreci sonunda ölçülür (Örneğin genel beceriler, değerler vb.). Aynı zamanda sürece dayalı değerlendirme de olmalıdır. Bu değerlendirmede seçilen öğretim

yöntemlerine ilişkin öğrencilerden ve öğretmenlerden geri bildirim almak önemlidir. Bu durumda, öğrencilerin diğerleriyle karşılaştırılarak bir sonuca varma yerine her öğrenci kendi başarıları açısından değerlendirilmiş olacaktır (National Department of Education, 1997; akt. UNESCO, 2003: 19).

Eğitim politikaları, formal eğitim sistemini, diğerlerinden daha üstün kıldığında dışlamaya neden olmaktadır. Eğitim politikaları, akademik gelişmeyi sadece bir öğretim kanalı ile akredite ettiğinde, formal olmayan eğitimi ikinci sınıf bir alternatif olarak gördüğünde sosyal ve ekonomik olarak marjinalleşmiş olan yerlerde yaşayan çocukların hemen hepsini dışlamış olmaktadır (UNESCO, 2001: 10).

Makro düzeyde eğitim sistemi ile ilgili politika ve müdahaleler dışlanmada önemli unsurlardır. Eğitim sisteminin her çocuğu kapsayacak biçimde yapılandırılması, dışlanmada özellikle risk altındaki çocuklarla ilgili bir düzenlemedir. "Herkes için eğitim" felsefesini benimseme ve hayata geçirme bu konuda belki de en önemli noktadır. Öğrenme çıktıları açısından nasıl bir yaklaşıma sahip olunduğu, neyin hedeflendiği ve bu hedefe varmak için nasıl bir planlama ve uygulamanın yapıldığı da başka bir konudur. Çünkü öğrenme çıktılarının değerlendirilmesindeki yöntemler de bir başka dışlama faktörünü oluşturabilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eğitimde dışlanma temel bir insan hakkı olan eğitimden yararlanma ile ilgilidir. Dolayısıyla böyle bir durum, bireyin pek çok alanda (sağlık, çalışma vb.) da haklarından yararlanamaması ve sorun yaşamaması açısından önemlidir. Bu sorun,

bazı nüfus grupları için (kız çocukları, yoksul çocuklar vb.) daha hayatidir. Eğitimde dışlanma sorunu, mikrodan makroya birbiriyle ilgili pek çok faktörlerle ilgili bir sorundur.

Bu faktörlere bakıldığında mikro faktörlerin temelde okul ve öğrenme ortamı ile ilgili olduğu görünmektedir. Okulun iklimi ve çocuğa bakış açısı dışlanmayı belirleyici bir faktördür. Çocuğun bireysel ihtiyaçlarına odaklanmayan, içinde bulunduğu koşullarla ele almayan okul, hem öğrenciye ihtiyaç duyduğu öğrenme ortamını sağlayamamakta hem de o öğrenciyi farklılıkları nedeni ile dışlayabilmektedir. Burada çocuğun ailesinin de katılımının sağlanamaması ve birlikte çalışılmaması da üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır. Yine, okulun yetersiz maddi ve insan kaynakları bu dışlamayı pekiştirmektedir.

Mezzo düzeydeki faktörlere bakıldığında ülkedeki eğitimin örgütlenmesi ve provizyonu eğitimde dışlanma açısından önemli faktörler olarak göze çarpmaktadır. Eğitimin örgütlenmesinde eğitim hakkından yararlanan (veya yararlanamayan) çocukların veri tabanlarının iyi bir biçimde oluşturulmamış olması bu dışlanmayı ortaya çıkarmaktadır. Eğitim bürokrasisi ve yönetimdeki merkezizetçilik, kararların alımındaki esnekliği ortadan kaldırmakta bu da bireysel ihtiyaçlarıyla değerlendirilmesi beklenen öğrenciler açısından dışlanmayı yaratabilmektedir. Burada öğrencinin içinde yaşadığı koşulları da dikkate alabilen bir eğitim programının yanı sıra, nitelikli ve bu koşullar için yetiştirilmiş eğitimcilerin önemine işaret etmek gerekir.

Makro düzeydeki faktörler açısından konuya bakıldığında, hükümetlerin ve

eğitim politikalarının önemi açıktır. Aslında eğitimde dışlanma açısından mikro ve mezo düzeydeki faktörlerin biçimlenmesinde etkili olan makro faktörler, eğitimde dışlanma sorununun ortadan kaldırılması için önemlerin alınması ve uygulamaların hayata geçirilmesi açısından hayatidir. Makro faktörler içinde uygulamaların bilimsel açıdan değerlendirilmesinde önemli olan öğrenme çıktılarının sistematik değerlendirme araçlarını oluşturamama eğitimde dışlanma açısından bir başka belirleyicidir. Eğitimde dışlanmayı somut bir biçimde tanımlamak ve görmek ancak bu araçların geliştirilmesi ve düzenli olarak değerlendirilmesi ile mümkündür.

Söz konusu üç düzeydeki faktörlere bakıldığında eğitimde dışlanmaya ilişkin bu faktörlerin birbiriyle iç içe olduğu ve birbirini etkilediği görülecektir. Eğitimde dışlanmanın önüne geçmede, dışlanmaya neden olan faktörlerle çalışılması ve her bir faktörün eğitimdeki dışlanmadaki yerinin ülke düzeyinde yeterli bir biçimde tanımlanması ve değerlendirilmesi gerekir.

Eğitimde dışlanmayı en aza indirmekten bahsetmek için “kapsayıcı bir eğitim nasıl olmalıdır?” sorusuna yanıtlar aranmalıdır. Dolayısıyla kapsayıcı bir eğitim, dışlanmada belirleyici söz konusu faktörlerin elemine edilmesini gerekli kılmaktadır. Bir başka deyişle, herkes için eğitim felsefesini hayata geçirmeyi hedefleyen, buna ilişkin eğitim politikalarını ve örgütlenmesini gerçekleştiren, çocuğun içinde yaşadığı koşulları ve ihtiyaçlarını dikkate alan ve ailenin katılımını sağlayan öğrenci odaklı ve bireysel farklılıkları kabul eden bir bakış açısına ve eğitim sisteme gereksinim vardır.

KAYNAKÇA

African Contexts of Children's Rights: *Seminar Report* (1998) Collaboration between ANPPCAN-Zimbabwe, Childwatch International (Indicators for Children's Rights Zimbabwe Country Case Study), CODESRIA, Radda Barnena-Zimbabwe, 12-14 January, Harare.

Armstrong, F. (2008) "Inclusive Education", Richards, G. ve Armstrong, F. (Ed.) Key Issues for Teaching Assistants: *Working in Diverse and Inclusive Classrooms*, New York, Routledge Inc., p. 7-18.

Aydın, İ. (2005) "Risk Altındaki Çocukların Eğitiminde Alternatif Okullar: ABD Örneği", III. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Bakım, Gözetme ve Eğitim, 22-25 Ekim 2003, Ankara, s. 331-344.

Barr, A. ve Kilpatrick, R. (1998) "Expulsion from School: The Why and Wherefore?", *Child Care in Practice*, 4 (3) 229-239.

Blyth, E. ve Milner, J. (1993) "Exclusion from School: A First Step in Exclusion from Society?", *Children and Society*, 13, 255-268.

Chimombo, J. P. G. (2005) "Issues in Basic Education in Developing Countries: An Exploration of Policy Options for Improved Delivery", *Journal of International Cooperation in Education*, 8 (1)129-152.

Cullingford, C. (2005) *The Causes of Exclusion Home, School and the Development of Young Criminals*, USA, Stylus Publishing.

Fazlıoğlu, A. ve Dersan, N. (2004) "GAP Bölgesinde Yoksul Çocukları Eğitime Kazandırma Yönünde Katılımcı Proje Uygulamaları", Eğitimde Yeni Ufuklar II, Eğitim Hakkı Ve Okula Gidemeyen Çocuklar Sempozyumu, Ankara, 3-4 Aralık 2004. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sosprj/yoksulc.pdf>

Field, S., Kuczera, M., Pont, B. "Başarısızlığa Son Eğitimde Eşitlik İçin On Adım", Ekonomik İş Birliği Ve Gelişme Teşkilatı (Oecd) Eğitim Müdürlüğü, http://digm.meb.gov.tr/uaorgutler/OECD/4_No_More_Failures.doc

- Hayden, C. (1996) "Primary School Exclusions: the Need for Integrated Solutions", In E. Blyth and J. Milner (eds), Exclusions from School: Inter-Professional Issues in Policy and Practice (London: Routledge).
- Macrae, S., Maguire, M. ve Milbourne, M. (2003) "Social Exclusion: Exclusion from School", International Journal of Inclusive Education, 7 (2): 89 – 101
- Munn, P., Lloyd, G., Cullen, M.A. (2000) *Alternatives to Exclusion from School*. London, Paul Chapman Publishing Ltd.
- National Commission on Special Needs in Education and Training (NCSNET) and National Committee on Education Support Services (NCESS) (1997) *Quality Education for All. Overcoming Barriers to Learning and Development*. Department of Education, Pretoria.
- National Department of Education (1997) Curriculum 2005. *Lifelong Learning for the 21st Century*, South Africa, CTB Books.
- PROBE (1999) *Public Report on Basic Education in India* (PROBE) Team, Oxford, Oxford University Press.
- Save the Children (2008) *Making Schools Inclusive How Change can Happen? Save the Children's Experience*, London.
- Sayed, Y. (2009) *Overcoming Exclusion in Education*, www.minorityrights.org/download.php?id=656
- Senemoğlu, N. (2001) "Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar Ve Eğitim Sorunları", Milli Eğitim Dergisi. 151. <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/senemoglu.htm>
- Serpell, R. (1996) *Educational Alternatives to Schooling in Zambia*. Paper from Biennial Meetings of the International Society for the Study of Behavioural Development, Quebec.
- Stubbs, S. (2008) *Inclusive Education: Where There are Few Resources*, Ingrid Lewis (Ed.) Updated and Revised Version, September.
- UNESCO/ICF-EFA (1999) *Assessing Learning Achievement*. Paris, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (Education for All Status and Trends, draft.)
- UNICEF (1999). *State of the World's Children 1999: Education*. New York, United Nations Children's Fund.
- UNESCO (1999) *Welcoming Schools. Students with Disabilities in Regular Schools*. Paris.
- UNESCO (2001) "Thematic Studies: Education for All and Children who are Excluded", World Education Forum, 2000 Assessment, Anne K. BERNARD, (Co-ordinated by the United Nations Children's Fund), First edition co-ordination Warren L. MELLOR and Olive HOLAAS, Dakar, Senegal 26 - 28 April 2000, France, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001233/123330e.pdf>
- UNESCO (2003) *Overcoming Exclusion through Inclusive Approaches in Education* Conceptual Paper A Challenge & A Vision, Paris.
- UNESCO (2005a) *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All*, Paris.
- UNESCO (2005b) *Children Out of School: Measuring Exclusion from Primary Education*, UNESCO Institute for Statistics, Montreal.
- Universal Declaration of Human Rights. 10 Aralık 1948. <http://www.un.org/en/documents/udhr/>.
- Warrington, M. (2005) "Mirage in the desert? Access to educational opportunities in an area of social exclusion", Antipode, 37 (4) 796-816.
- "Welcoming Schools", <http://www.hrc.org/issues/parenting/7201.htm>
- Whitney, B. (2007) *Social Inclusion in Schools : Improving Outcomes, Raising Standards*, Routledge, USA.

Derleme

SOSYAL HİZMET UYGULAMASINDA EMPATİYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Rethinking Empathy in Social Work Practice

Tarık TUNCAY*
Sunay İL**

* Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Bu makalede, sosyal hizmet mesleğinde empati kavramının anlamı ve çağrışımları ele alınmaktadır. Makalede, empatinin yardım sürecindeki temel rolü güncel bilgiler ışığında tartışılmaktadır. Sosyal hizmette empati, içeriğin ve hissin yansıtılmasıyla gelişen bir süreçtir. Ortaya çıkışını sağlayan unsurların neler olduğu ise tartışılan bir konudur. Bireyin kalıtsal yetenekleri arasında olduğu veya eğitimle edinilen bir beceri olduğu yönünde çeşitli görüşler mevcuttur. Makalede, çeşitli referanslarla savunulan temel görüş, empatinin bir süreç olarak ortaya çıkmasına eğitimle yardım edilebilirken, davranışın kendisinin bir

beceri olarak doğrudan öğretilemeyeceğidir. Öz-farkındalığı gelişmiş, etkili dinleme becerilerine sahip, toplumsal ve kültürel farklılıklar hakkında bilgi, saygı ve hoşgörü sahibi bir sosyal hizmet uzmanında empatinin gelişmesi kolaylaştırılabilir. Bununla birlikte, terapötik görüşmelerde kullanılan empatik tepkiler ise eğitimle sosyal hizmet uzmanlarına kazandırılacak bir uygulama becerisidir. Yazarlar, uzantıları oldukça yoğun bir kavramlar alanına yayılan empatiyi sosyal hizmet disiplini bakışıyla tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Empati, etkileşim, anlamak, klinik sosyal hizmet

ABSTRACT

This paper examines the meaning and the connotations of the concept of empathy in social work profession. In the article, the basic role of empathy in the helping process is discussed in the light of current knowledge. Empathy in social work has evolved as a process through reflection of feeling and content. Which ingredients reveals empathy is an issue to be discussed. There are various views that it is an individual's genetic ability or it is a skill acquired by education. The essential point of view advocating with various references in this article is that, although empathy, as a process, can be facilitated to occur, the behaviour itself cannot be directly taught as a skill. Occurring of empathy can be facilitated for social workers, who developed self-awareness, effective listening skills, knowledge, respect and tolerance for the social and cultural differences. However, empathetic reflections, as a practice skill, can be gained to social workers through education. Writers of this paper discuss the empathy, which extends to a various field of concepts from the viewpoint of social work discipline.

Key Words: Empathy, interaction, understanding, clinical social work

GİRİŞ

Empati nedir? Ne değildir? Sosyal hizmet mesleğinin kuramsal temeline ve uygulamasına katkısı nelerdir? Empati bireyin kalıtsal yetenekleri arasında yer alan bir özellik midir? Yoksa eğitim süreci ile kazanılabilir mi? Empatinin doğuştan gelen bir yetenek olduğu düşünülürse, bu özelliğe sahip olmayan bir profesyonelden empatik olması için sergilemesi beklenen davranışlar kimi durumlarda, deyim yerindeyse kurda kuzu postu giydirmeye benzer mi? Eğer empati eğitim süreciyle gelişebilen bir özellik ise profesyonelle düşen öğrenme sorumlulukları nelerdir? Empati ile kendisine benzerlik gösteren diğer kavramlar arasındaki fark nasıl ayırt edilebilir? Sorun çözme sürecinde, danışanıya empatik bağlantı kuracak bir sosyal hizmet uzmanının kişisel özellikleri, davranış ve tutumu nasıl olmalıdır?

Bu makalede yazarların amacı, sosyal ve davranış bilimleri literatüründe uzun yıllardır tartışılan empati kavramının anlamını ve çağrışımlarını literatürdeki güncel gelişmeler ışığında eleştirel bir gözle incelemektir. Bu incelemeye gerek olduğu düşünülmüştür, çünkü psikososyal değişim odaklı sosyal hizmet uygulamalarının, alan ve nüfus grubu farkı gözetmeksizin tümünün başarısında empatinin anahtar bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Öte yandan, yoğun teknolojik gelişmelerin kişiler arası doğal etkileşimleri farklılaştırdığı (sanal sosyal ağlar, iletişim araçları vb.) günümüzde bireyi anlamaya duyulan gereksinim daha çok artmaktadır. Sosyal hizmet müdahale süreci bir yönüyle sosyal hizmet uzmanının, kişisel hayatının ötesindeki dünyayı doğru biçimde hissetmesi ve anlaması sayesinde başlamakta, gelişmekte ve yine bu şekilde

sonlanmaktadır. Bunun sağlanmasında empatinin son derece etkili bir rolünün olduğu ise genel kabul gören bir görüştür. Şu halde empatiyi, danışan ve sosyal çevresi ile etkileşimde bulunan sosyal hizmet uzmanı için daha açık ve anlaşılır hale getirecek bazı tartışmaları gözden geçirmekte yarar vardır.

Tarihsel Perspektifte Değişen Anlam ve Kapsam

Empati insanı odak alan disiplinlerin kavramsal birikimine sonradan dâhil edilmiş değildir. İnsanoğlu farklı anlamlarla kullanılıyor olsa da uzun yüzyıllardan beri bu kavramın farkındadır. Antik Yunanda felsefeciler, empatiye ilişkin kavrayışlarını, başka bir kişinin duygusal ve düşünsel deneyimine aktif olarak katılma anlamına gelen *empathia* sözcüğü ile telaffuz etmişlerdir (Astin, 1967; akt. Freedberg, 2007). Antik Yunandaki dilbilimsel köklerine karşın empati kavramı esasında 19. ve 20. Yüzyılın bilimsel birikimine aittir. Kavramın *altın çağı* olarak adlandırılacak bu dönemde empati, başka bir akıldan bilgi almak anlamı ve onun çağrışımlarıyla beşeri bilimler tarafından zenginleştirilmiştir. Bununla birlikte empati, özellikle psikoloji disiplini tarafından davranış ve tutumlar ekseninde bir fenomen olarak ele alınmıştır (Stueber, 2008). Empati İngilizce'ye 1909 yılında Edward Titchener tarafından, içine doğru hissetmek anlamına gelen ve kişinin özünün algılanan nesneye yüklenmesini çağrıştıran, Almanca *Empfindung* sözcüğü referans alınarak *empathy* olarak kazandırılmıştır (Stueber, 2008). Türkçe'de *duygudaşlık* (TDK, 1998) ya da *eşduyum* (Tomanbay, 1999) olarak da adlandırılmaktadır.

Empatiyle ilgili literatür 1920'lerden günümüze doğru bir tarihsel eksen üzerinde incelendiğinde dikkati çeken ilk şey empatinin anlamına ilişkin görüş farklılıklarıdır. Yapılan her tanımda farklı yönlerine ağırlık verilen bu kavrama ilişkin bir tutarlılık sorununun halen var olduğunu belirtmek iddialı olmayacaktır. Bununla birlikte empatiyi açıklamaya ilişkin farklı disiplinlerden çeşitli yazarların tanım üretme çabaları kavramın genel bir anlayışla kabul edilmesini sağlamıştır.

Bazı sosyal hizmet kuramcıları empatiyi bilişsel bir kavrayış sürecinin sonucu olan zihinsel bir işlev gibi okuyarak kavramın düşünce ve algı boyutunu önceliklemişlerdir. Kişinin karşısındaki kişiyi, kendisini onun yerine koyarak anlaması ve böylece onun özellikleri hakkında bilgi sahibi olması empatinin genel çerçevesini oluşturmuştur (Compton ve Galaway, 1979; Keefe, 1980). Bu bakış Yirminci yüzyılın ilk yarısında etkin olmuş ve 1950'lere kadar kavramın bilişsel boyutu vurgulanmaya devam etmiştir. 1950'lerin sonrasında konuyla ilgili yazarlar, bilişsel boyutunu göz ardı etmedikleri empatiyi aynı zamanda korumaya davranışı ile motive olan, duyguları, tutumları ve değerleri içeren duyuşsal bir süreç olarak değerlendirmişlerdir (Corcoran, 1983; Bohart ve Greenberg, 1997). Buna göre, bireyin başkasının yaşantısını algılamak ve anlamak için harcayacağı bilişsel çaba empatinin ön koşuludur, ama bu tek başına yetersizdir. Bireyin duygusal deneyimlerine de belli ölçüde ortak olmak söz konusudur. Empati kuran kişinin bu anlık duygusal ortaklığı kurarken, kendisine anlatılan yaşantı karşısında oluşan kişisel hislerinden ziyade, anlatı sahibinin hislerine odaklanması gerekmektedir.

Empatiyi hem duyuşsal hem de bilişsel bir süreç olarak okumanın doğru tercih olduğunu savunan kuramcıların sayısı ise oldukça çoktur (Davis, 1996; Compton ve diğ., 2005; Ginot, 2009). Bununla birlikte, kimi yazarlar empatiyi bilişsel ve duyuşsal özelliklerine ilave olarak, ahlaki bir perspektif ve özgeci bir eylem olarak da kavramsallaştırmıştır (Batson, 1991; Barnes ve Thagard, 1997; Stueber, 2008; Stocks ve diğ., 2009). Güncel paradigmalara bakıldığında ise, empatinin kişiler arası iletişimle görünür olan duygu ve düşünce yansıması olarak açıklandığı görülmektedir (Carkhuff, 2000; Freedberg, 2007; Garden, 2009). Ayrıca bireylerin temsil ettikleri kültürden bağımsız olarak anlaşılamayacağı ve bu nedenle kişilerin kültürel gerçekliğiyle de empati kurulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Sosyal hizmet sözlüğünde empati, *başka bir kişinin, duygusal durumunu ve düşüncelerini fark etmeyi, anlamayı, deneyimlemeyi ve bunlara yanıt vermeyi* içerir (Barker, 1999, s. 141). Kişisel yaşantıyı başkasının perspektifinden görmeyi olanaklı kılan bu yetenek sosyal hizmet literatüründe *empatiye sahip olmak* biçiminde kullanılır (Dubois ve Miley, 1996; Payne, 1997; Sheafor ve diğ., 2006). De Waal üç aşamada ele aldığı empatiyi benzer biçimde şöyle tanımlamaktadır: (a) başkasının duygusal durumunu duyuşsal olarak anlama, (b) onun mevcut durumunu bilişsel olarak değerlendirme ve (c) onun perspektifinden bakarak mevcut durumunu ona açıklama (de Waal, 2008, s. 281). Psikiyatri disiplininin önde gelen isimlerinden Heinz Kohut (2009) ise epistemolojik bağlamda ele aldığı empatiyi değer yargılarından bağımsız bir gözlem tarzı olarak açıklamaktadır. Bu

çerçeve, nasıl dışa bakış dış dünyaya ayarlı bir gözlem şekliyse, empati de insanın içsel yaşamına ayarlı bir gözlem şeklidir. İster gündelik hayatta, ister bilimsel amaçlarla kullanılıyor olsun, empati zihinsel bir eylem olarak da incelenebilir ve incelenmesi de gereklidir. Bu yönüyle empati, hem bir bilgi toplama eylemidir, hem de insanlar arasında güçlü bir duygusal bağlantı aracıdır. Bilgi toplama eylemi olarak empati, doğrunun ya da yanlışın, merhametin ya da düşmanlığın hizmetinde olabilir. Kişinin zihinsel ve duygusal dünyası hakkında bilgi elde eden bir profesyonel, bu bilgileri kişinin lehinde de aleyhinde de kullanabilir. Bu noktada, kurda kuzu postu giydirmek deyiimi de daha anlaşılır olmaktadır. Ayrıca empati tek başına terapötik bir araç değildir, ama sorun çözme sürecinde destekleyici olabilmenin de ön koşuludur.

Empatiyle ilgili uluslararası literatür incelendiğinde öne çıkan isimlerin başında gelen hümanist psikolog ve danışan–merkezli terapinin kurucusu Carl Rogers'a (1970, 1983; akt. Dökmen, 1994, s. 120) göre empati, bir insanın kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir. Yazarların tümünün yaptıkları tanımlarda görüldüğü gibi, empatiyi gerçekleştirebilmek için, kişi tarafından hem duygu hem de düşünce alanları etkin olarak kullanılmaktadır. Konuyla bağlantılı ulusal literatürde en çok bilinen yazarlar arasında yer alan Dökmen'e göre (1994, s. 120-122) Rogers'ın oldukça yaygın kabul gören empati tanımında öne çıkan üç temel öğe vardır. *Birincisi*, empati kuran profesyonelin, kendisini danışanın yerine koyması ve anlatisına onun penceresinden bakması gerektiğidir. Bunun için

profesyonelin, kişisel kontrolünü kaybetmeden danışanın rolüne belirli bir süre girmesi, danışanın gerçekliği içinde bir süre kalması ve sonrasında bu rolden çıkarak kendi konumuna geri dönebilmesi gerekmektedir. *İkincisi*, empati kuran profesyonel danışanın duygularını ve düşüncelerini *doğru* olarak anlamalıdır. Ayrıca önceden belirtildiği gibi, yalnızca duyguları ya da düşünceleri kavramış olmak yeterli değildir. *Üçüncüsü*, empati kuran profesyonelin bunu danışanına hem beden dilini, mimiklerini, jestlerini kullanarak hem de kişisel anlayışını açıkça dillendirerek ifade etmesinin zorunlu olduğudur.

Kavramı tanımlama ve açıklama çabalarında empatinin öne çıkan özelliği, anlamının ve hissetmenin ötesine geçerek bu anlayışı karşı tarafa yansıtmanın tamamlayıcı ve zorunlu bir aşama olduğudur. Diğer ifadeyle, danışanıla sorun çözme sürecini birlikte yürüten bir sosyal hizmet uzmanı, danışanın duygusal ve düşünsel deneyimlerini ayrıntılı olarak kavramış ve hissetmiş olsa da ona kendisini anladığını açıkça ifade etmediği sürece empati tam olarak gerçekleşmemektedir.

Şu halde empatiyi, danışanın duygularını, düşüncelerini ve koşullarını hem anlaması hem de yansıtması için profesyonelle yapılan açık bir çağrı olarak algılamak gerekir. Empati profesyonelle, çalıştığı bireylerin ne düşündüğünü, nasıl hissettiğini gösteren, onların içsel deneyimlerini keşfederek içgörü kazanmaya olanak sağlayan güçlü bir uygulama enstrümanıdır. Bu yönüyle empati, hem duyuşsal hem de bilişsel süreçleri içerir (Raines, 1990; Saari, 1994 vd.). Öncelikle danışan kendisi ve içinde bulunduğu durum hakkındaki bilgileri sözel ve sözel olmayan yollarla sosyal hizmet uzmanına aktarır. Bu aktarımı sosyal

hizmet uzmanı mesleki bilgi birikiminin yanı sıra hisleri ve sezgisi ile algılar, anlamlandırır. Bu algılamaya, sosyal hizmet uzmanının danışanına onun mevcut duyuşsal ve bilişsel durumunu anladığını açıkça yansıtan empatik tepkiler vermesini sağlar. Görüldüğü gibi empattide, sözlerini, beden dilini ve mimiklerini dikkatle gözlemleyerek bir kişinin hem zihinsel süreçlerini hem de duygularını keşfetmek söz konusudur.

Çok Disiplinli İlgı

Empati, insanın var olduğu her yerde güçlü biçimde görünür olması özelliğiyle, sosyal hizmet, psikoloji ve psikiyatri gibi yardım edici disiplinlerin yanı sıra, tıp, hemşirelik, işletme ve eğitim gibi disiplinler tarafından da ele alınmaktadır. Bu alanlarda eğitim gören öğrencilere ve çalışan profesyonellere yönelik empatik beceri eğitimlerinin yanı sıra empati kapasitesi ve mesleki performans arasındaki ilişkiyi sorgulayan çok sayıda çalışma yürütülmektedir. Gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışındaki çeşitli ülkelerde yapılan empati temelli araştırmaların bulguları bütüncü bir gözle incelendiğinde ortaya çıkan bazı anlamlı sonuçlara burada yer vermekte yarar vardır. Türkiye’de konuyla ilgili yapılan çalışmaların tümünde Dökmen (1988, 1990) tarafından geliştirilen empatik beceri ve empatik eğilim ölçekleri kullanılmış, yurt dışı çalışmalarda ise bir ölçek çeşitliliği olduğu görülmüştür.

- Empatik tepki becerisi, eğitim yoluyla artış gösterebilmektedir (Salmon, 2003; Dereboy ve diğ., 2005; Mete ve Gerçek, 2005; Tarrant ve diğ., 2009).
- Eğitim, Sağlık ve Sosyal Bilim dallarında eğitim gören öğrencilerin

empatik eğilimlerinin diğer disiplinlerdeki öğrencilere göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir (Duru, 2002; Rasoal ve diğ., 2009; Turnuklu ve diğ., 2009).

- Sosyal etkileşimlerin ve yüz yüze iletişimin daha yoğun yaşandığı mesleklerde çalışanlar, teknik mesleklerde çalışanlara oranla daha çok empatik eğilim sergilemektedirler (Bayam ve diğ., 1995; Aydın, 1996; Uygun, 2006; Mlcak ve Zaskodna, 2008; İkiç, 2009; Pedersen, 2009).
- Çeşitli araştırmaların ortak ve çarpıcı bir diğer sonucu ise kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde empatik eğilim içinde olduğudur (Austin ve diğ., 2005; Rueckert ve Naybar, 2008).

Yukarıda verilen bulgulara ilaveten, Mehrabian ve diğ. (1988; 1997; akt. Engeler ve Yargıç, 2007, s. 120) empatik kişilerin bazı ayırt edici özelliklerini belirtmiştir. Buna göre, empatisi yüksek kişiler başkalarının ifadelerine daha yoğun fizyolojik (kalp atım sayısının artması gibi) tepkiler verirler. Bu kişilerin yüz ifadeleri gözlemlenen olaylara göre daha çok değişiklik gösterir ve empatik kişiler daha yardımseverdirler, daha çok hoşgörölü ebeveyn olabilirler, çocukları ile daha çok vakit geçirir, onlara daha çok sevgi gösterirler. Bununla birlikte, duygusal empati ile saldırganlık arasında negatif korelasyon varken, ahlâkî değerlerle pozitif korelasyon gözlenir. Empatik kişiler toplumsal değerlere daha çok dikkat ederler ve daha fazla içedönük olabilirler (de Kemp ve diğ., 2007). Duygusal empati patlayıcı tarzda şiddet riski, öfke-saldırganlık, şiddet eylemleri ve duyguları ile anlamlı olarak negatif korelasyon da göstermektedir.

Empati Öğretilbilir mi?

Toplum tarafından benimsenen olumlu kişilik özellikleri ve davranış örüntüleriyle paralellik gösteren empatinin eğitim yoluyla sahip olunabilecek bir beceri olup olmadığı oldukça yoğun tartışılan bir konudur. Empatinin bir beceri yerine tam aksine öğretilmesi olanaksız ve ancak kalıtsal bir yetenek ve davranış olduğunu savunanlar arasında Davis (1990) yer alır. Davis'in görüşünü güçlendiren temel referansları Alman Felsefeci Edith Stein (1970) ve Carl Rogers (1951; 1975) olmuştur. Her iki yazar da empatinin bir varoluş tarzı olduğu görüşünü benimsemiştir. Edith Stein (1970; akt. Davis, 1990, s. 708-709), empatiyi oldukça karmaşık bir süreç olarak görmüş ve açıklamıştır. Ona göre empati, *sonradan farkına varma* niteliğiyle eşsiz bir deneyimdir. Gerçek bir empati ancak gerçekleştikten sonra anlaşılabilir. Planlı bir eylem olarak profesyonel tarafından kullanılabilen bir araç değildir. Önceden planlanarak görüşme sürecine yansıtılan şey ancak empatik tepkidir, empatinin kendisi kontrolü zor bir doğallık içermektedir. Başlangıcında bireyin farkında olmadığı bir yaşantı olarak *âşık olmayı* da örnek olarak vermiştir:

“Âşık olmayı isteyebiliriz, tanıdığımız birisiyle aşk yaşamayı isteyebiliriz, ama kendinden geçme ânı bizi vurduğunda, çoğunlukla buna habersiz bir haldeyken yakalanırız. Doğrudan oluşturmaktan ziyade, kendimizi onu deneyimlerken buluruz.”

Sonuçta Stein, empatinin kolaylaştırılabileceğimiz ya da engel olabileceğimiz bir davranış olmadığını savunmuştur. Birey, tıpkı âşık olduğunu sonradan fark ettiği gibi, kendisini empatiyi yaşarken

bulmaktadır. Bu içsel deneyim bağışlamayla da benzerlik göstermektedir. Birey karşısındaki kişiyi bağışlamak isteyebilir. Ancak bağışlama deneyimi, bireyin bağışlama isteğini gerçekten hissettiğinde zaten gerçekleşmiş olur. Birey kişisel motivasyonu ile bağışlama isteğinin oluşmasına ancak yardımcı olmaktadır. Bunun gerçekleşmesi ise bilişsel alanda istemenin sonrasında değil istemeye paralel ve hatta onun öncesinde oluşmaktadır.

Şu halde, empatinin bireylerin bilişsel, duygusal, sosyal kodlarını ve işaretlerini okuma ve hissetme *yeteneği* olduğunu ve gerçek bir empati davranışının oluşmasına en çok yardımcı olunabileceğini belirtmek yerinde bir açıklama olacaktır. Bireye empati davranışı doğrudan öğretilemese de, iletişimindeki güçlü ve zayıf yönlerin farkına varmasını sağlayacak, kendi benliği ve kişisel değerleri hakkındaki içgörüsünü güçlendirecek eğitim faaliyetleri yapılabilir. Bu eğitim, hem bilişsel hem de duyuşsal becerilerin geliştirilmesini dikkate alan nitelikte olmalıdır. Eğitimin içeriği belirlenirken terapötik iletişim ve empati konusunda kuramsal bilgilerin verildiği derslerin yanı sıra *rol oynama* tekniğinin kullanılması yararlıdır. Bilindiği gibi bu teknikte, kişi belirlenen senaryoya göre ya uzman rolüne girerek ya da kendisini danışanın yerine koyarak iletişim kurmaktadır. Ayrıca uzmanların danışanlarla gerçekleştirdiği görüşme süreçlerinin gözlem odasından canlı olarak ya da video kayıtlarıyla izlenmesi, model alma olanağı sunması açısından yararlı olmaktadır.

Empatinin Aşamaları

Gelişmesinde doğal süreçlerin etkin, eğitimin ise destekleyici nitelikte olduğu empatinin kendisi üç aşamada

oluşmaktadır (Davis, 1990, s. 709-710). Başlangıçta, birey karşısındaki dikkatle dinler ve onu anlamak için bilişsel bir çaba harcar. Dinleme yapılırken diğer kişiyle bir tür *yer değiştirme* yapılmaktadır. Bu durum bireyin dikkatle dinlediği kişiyi daha iyi anlayabilmek için, kendisini onun yerine koyma çabasıyla gerçekleşir.

Empatinin ilk aşaması olan bu süreçte yaşananlara iyi bir örnek, empatiyi tarif ederken de başvurulan *başkasının ayakkabılarını giymek* deyimidir. Bu deyimle daha çok karşı tarafın bilişsel alanıyla kurulan bağlantıya atıfta bulunulmaktadır. Bunun yanı sıra, *başkasının gözleriyle görmek, başkasının kulaklarıyla duymak* ve hatta *başkasının yüreğiyle hissetmek* ifadeleriyle de empatik bağlantının duygusal boyutuna çağırışım yapılmaktadır (Kadushin, 1990, s. 110). Öyleyse, empatik bağlantı kurmak isteyen profesyonel öncelikle kendi ayakkabılarını çıkartacak, gözlerini ve kulaklarını kapatacak ve anlatıyı kendisinininki yerine danışanın yüreğiyle dinleyecektir. Burada kastedilen şey, bireyin karşısındaki anlamak için kendi duygu ve düşüncelerini bir süre dışarıda tutmasıdır. Aksi durumda profesyonelin kişisel yargıları, karşısındaki tam olarak anlamasına engel olacaktır. Dünyayı danışanın gördüğü biçimde algılamak, bunu yaparken, dış dünyanın bireye ilişkin bütün algılarını görmezden gelmek, danışan ile bu şekilde iletişim kurmak empatik bağlantıyı kuran ilk anahtardır.

Empatinin oluşumuna giden ikinci aşama her istendiğinde ortaya çıkmayan oldukça karmaşık süreçleri içerir. Bu aşamada birey, karşısındaki anlamak için harcadığı bilişsel çaba ve yer değiştirme eylemiyle duygusal bir derinleşme yaşar. Karşınızdaki bireyle bir tür

köprü kurma gerçekleşir. Köprü kurma üç aşama içindeki en önemli aşamadır. Çevresi tarafından anlaşılma gereksinimi içindeki tüm bireyler için son derece olumlu ve güçlü bir yaşantıdır. Bireyin dinlediği kişinin içsel dünyasına ilişkin farkındalığı bu aşamada artış gösterirken, düşünmekten hissetmeye doğru seyreden duygusal bir değişim yaşanır. Bu aşama *anlamın paylaşıldığı an* olarak adlandırılmakta ve empati kuran bireyin yaşadığı ani bilişsel ve duygusal değişim nedeniyle *karına inen bir yumruk* gibi yaşanmaktadır. Bu aşamada yaşananlar özdeşim kurmaya benziyor olsa da son tahlilde ondan farklıdır. Çünkü duygusal derinleşmenin yaşandığı anda birey kendisini dinlediği kişiye derinden bağlanmış gibi hissetmiş, onunla bütünleşmiş ve bir an için ayrı bir varlık olduğunu unutmuş gibi olsa da bu anlık bir deneyimdir. Sırada empatinin üçüncü aşaması vardır. Empati kuracak olan bireyin artık kendisini geri çekme zamanı gelmiştir. Az önce kendisinin derinden hissettiği yaşantıyı dışarıdan bir gözle değerlendirebilecektir. Kuşkusuz bu aşamanın gerçekleşmediği durumlarda bireyin etkileşim halinde olduğu kişiyle özdeşim kurması ya da güçlü bir sempati ilişkisi kurması olasıdır.

Burada Davis'e referansla verilen, empatinin bizatihi kendisinin oluşumuna ilişkin açıklamalardır. Önceden vurgulandığı gibi, empatik tepkinin düzeylerini empatinin kendisinden ayırt etmek gereklidir. Empatinin kendisinde kişisel yeteneğin etkisi ağırlıkta iken empatik tepki, mesleki bir beceri olarak değerlendirilmelidir. Diğer ifadeyle, empatinin kendisi kişisel kontrolün dışında gelişirken, empatik tepki kişisel kontrol ile ortaya çıkan bir beceridir. Bu makalede

özellikle savunduğumuz bu görüşle Dökmen'in (1994) empatiye ilişkin ana sınıflaması tutarlılık göstermektedir. Ona göre empati, empatik eğilim ve empatik beceri olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Empatik eğilim, empatinin duygusal boyutunu oluşturur ve bireyin empati yapma potansiyelini gösterir. Kişi bu potansiyele belirli ölçüde sahiptir ya da değildir. Empatik beceri ise bireyin empati kurabilme durumunu ifade etmekte ve bir mesleki donanım olarak görülmektedir. Önceden belirtildiği gibi, Dökmen (1988, 1990) bu iki sınıflamadan yola çıkarak, *empatik beceri ölçeği* ve *empatik eğilim ölçeği* adıyla iki ayrı ölçek de geliştirmiştir.

Empatik Tepki Düzeyleri

Doğru empatik tepki veren bir profesyonelin görüşme sürecine mesleki bilgi ve becerilerini (etkili kullandığı beden dili, mimikleri, jestleri ve ses tonuyla) tiyatral bir ustalıklı yansıması beklenir. Ama pratikte farklı profesyonel davranışları gözlenmektedir. Bu nedenle empatik tepkilere ilişkin çeşitli düzey sınıflamaları yapılmıştır. Robert R. Carkhuff, empatik tepkinin düzeylerini tanımlayan bir ölçme aracı geliştiren ilk yazardır (1969, 2000). *Birinci düzey* empatik tepkide, empatik bağlantı kurulamaması ya da yeterli etkisi olmayan bir yansıtma yapılması söz konusudur. *İkinci düzey* tepkide, danışanın duyguları doğru biçimde anlaşılma fakat yeterli yansıtma yapılamamaktadır. *Üçüncü düzeyde*, tatmin edici düzeyde terapötik beceriler kullanılmaktadır. Bu düzeyde, profesyonel danışanın duygularını yansitarak yerinde ve doğru bir empatik tepki vermektedir. *Dördüncü düzeyde*, profesyonelin danışanın anlatısının altında yatan duygusal dinamikleri de algılaması söz

konusudur. *Beşinci düzey* empatik tepkide ise, profesyonel danışanına tutarlı ölçüde bir içgörü ile yanıt vermektedir. Bu düzey empatik tepkinin en yüksek noktasıdır. Danışanın zihinsel ve duygusal tüm süreçlerine ilişkin derinlikli bir bilişsel ve sezgisel kavrayışın yanı sıra yansıtmayı içermektedir.

Empatik tepkilere ilişkin bir diğer dikkat çekici sınıflama Dökmen tarafından yapılmıştır (1994, s. 133-135). Yazar, *onlar*, *ben* ve *sen* basamaklarından üç temel empatik tepki düzeyi tanımlamıştır. Bunların her biri kendi içinde düşünce ve duygu olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. *Onlar* basamağında tepki veren kişi, karşısındakinin kendisine anlattığı üzerinde düşünmemekte, sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine yeterince dikkat etmemektedir. Soruna ilişkin kendi düşünce ve duygularından da söz etmemektedir. Sorunu dinleyen kişinin anlatana verdiği geribildirim orada bulunmayan üçüncü şahısların, diğer ifadeyle toplumun görüşlerini yansıtmaktadır. Bu düzeyde tepki veren kişinin genellemeler yapması, atasözleri kullanması olasıdır. *Ben* basamağında empatik tepki veren kişi ben-merkezci bir tutum sergilemektedir. Kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine odaklanmak yerine, sorun sahibini eleştirmekte, ona akıl vermektedir. Bazen de kişiyi kendi sorunuyla baş başa bırakıp kendinden söz etmeye başlaması olasıdır. *Ben* basamağında tepki veren kişinin karşısındaki insanı bir ölçüde rahatlatması söz konusudur. Bu yüzden *Ben Basamağı*'ndaki tepkiler *Onlar Basamağı*'ndaki tepkilere oranla daha kaliteli görülmektedir. Yine de *ben basamağında* empatik tepki veren kişiler, bilişsel ve duygusal açıdan karşısındaki kişinin rolünü almadıkları

için, yeterli düzeyde empati kurmuş sayılmamaktadırlar. Son olarak, *sen* basamağında empatik tepki veren kişi, kendisiyle sorununu paylaşan kişinin rolüne girmekte, yaşanan olaylara o kişinin bakış açısıyla bakmaktadır. Kendisine aktarılan sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmek yerine doğrudan doğruya karşısındaki kişinin duyguları ve düşünceleri üzerinde yoğunlaşarak, o kişinin ne hissettiğini ve düşündüğünü anlamaya ve bu anlayışı karşı tarafa özenle yansıtmaya çalışmaktadır.

Gerek Carkhuff'un gerekse Dökmen'in empatik tepkilere ilişkin düzey tanımlamaları, empatik tepkinin öğrenilebilen ileri düzey klinik bir beceri olduğunu göstermiştir. Danışana verilen yanıtlar onun gerçekliğini ne kadar yansıtmaktadır? Empatik tepkiler danışanla birlikte bulunduğu inancını ne ölçüde pekiştirmektedir? Sorun çözmeye sürecinde bu soruların yanıtlarını biliyor olmak bir profesyonel için son derece yararlı olmaktadır. Empatik tepkiyi somut bir beceri olarak ölçme olanağı profesyonelin terapötik iletişimini gözden geçirmesini de sağlamaktadır. Bu nedenle, danışan ile iletişimini Carkhuff'un tanımlamasında *üçüncü* ve *beşinci* düzeyler arasında veya Dökmen'in sınıflamasında *sen* basamağında kurabilen bir sosyal hizmet uzmanı doğru empatik tepki vermeyi başarmış sayılır. Bu sayede danışanın kültürel arka planını ve sosyo-ekonomik hayatını ayrıntılı biçimde gözleme ve kavrama şansına da sahip olmaktadır. Şu halde, konuyla ilgili yazarların da vurguladığı gibi (Compton ve diğ., 2005; Segal, 2007); anlamın, duygunun, düşüncenin ve içeriğin izini dikkatle süren bir sosyal hizmet uzmanının danışanına sağlayacağı yardım oldukça yüksek bir

düzeyde olacaktır. Danışanın anlatısında bunların her birini tekil olarak tanımlamak, keşfetmek ve ayırt edebilmek gerekir. Bunun için sosyal hizmet uzmanının danışanı etkileşimini güven veren, içtenlik içeren ve değer atfeden bir yapıda kurması gerektiğine kuşku yoktur. Ayrıca, görüşmede empatik tepkinin yansıtılması, genellikle danışana açık uçlu sorularla yanıt verilmesi veya danışanın anlatısında kullandığı ifadeleri içeren alıntılarla, onun duygularını ve düşüncelerini içeren açıklamalarla hayata geçer. Bunların tümünün gerçekleşmesinde etkisi olan temel bileşen ise profesyonelin doğallığıdır. Empatik iletişimin doğallığı üzerinde durmakta yarar vardır.

Empatinin Temel Koşulu: Açık ve Doğal İletişim

Sosyal hizmet uzmanı ve danışan arasındaki etkileşimin düzenlenmesinde temel olan empati, başkasının duygusal durumuyla çabucak ve *kendiliğinden* bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi ise profesyonelin özel bir çaba harcamasıyla olanaklıdır. Esasında duygusal bağlantı kurma eylemi insanlarda son derece yaygın bir özelliktir. Yaşamın başlangıcından itibaren görülmektedir. De Waal'a göre genetik mirasla aktarılan bu özellik, nörolojik, fizyolojik ve bedensel gelişmeye paralel olarak artış gösterir ya da artış göstermesi beklenir (2008, s. 283). Görüşme sürecindeki bir sosyal hizmet uzmanının danışanı hem hızlı bir biçimde hem de *kendiliğinden* bağlantı kurabilmesi kuşkusuz doğallık gerektirecektir. Kendisini danışanın yaşantısını ayrıntılı olarak kavramaya ve hissetmeye motive etmek yerine danışanına vereceği anlayış gösteren

yanıtlara hazırlamış, söyleyecekleri önceden planlı bir profesyonelin davranışları, mimikleri ve ifadeleri oldukça ikna edici ve gerçekçi görünebilir. Ama danışanın gerçekliğini yeterli ölçüde algılayamayan ve daha önemlisi hissedemeyen bu profesyonelin empatik bağlantı kurma şansı yine de az olabilir. Birey tarafından aktarılan duygusal yoğunluğu olan bir soruna profesyonelin empatik tepki verebilmesi bu sorunu danışanı ile birlikte belli ölçüde hissedilmesini de gerektirecektir. Diğer ifadeyle empatik bağlantı, teskin edici bir ses tonuyla da olsa “*seni anlıyorum...*” diyebilmenin ötesindedir. Şu halde, empatiyi etkili bir uygulama becerisi kılan bazı ilave niteliklere gereksinim olduğu aşikârdır. Bunlar; kabul etme, anlama ve desteklemedir. Profesyonelin empati ile birlikte bu davranışları kullanmaya özen göstermesi başarılı bir değişim süreci için elzemdir.

Öte yandan, davranış ve tutum değişimi odaklı tüm görüşmelerde, danışana verilecek tepkilerin açık, anlaşılır, doğru ve bir anlayış içeriyor olması da genel beklentidir. Bu içerikte tepkiler, alıcı ve gönderici arasında açık veya kapalı mesajlar olarak iletilmektedir. Anlam ve içerik yönünden açık olan mesajlar empatik iletişime engel olmaz. Fakat açık olmayan mesajların zihinsel bir açıklamaya kavuşturulurken gerçek anlamından saptırılması riski her zaman mevcuttur. Dolayısıyla, etkili empatik iletişimin önündeki temel engeller, anlatıyı açıklamada yetersizlik, dinlemede dikkat eksikliği ve hatalı varsayımlardır (Compton ve diğ., 2005, s. 407). Bu saptama ışığında, empatik iletişimin sağlanması için sosyal hizmet uzmanının danışanını dinlerken yoğun bir dikkat ve enerji harcaması gerektiğini

vurgulamak gerekir. Sözcük ve ifadelerin anlamını olabildiğince tarafsız bir şekilde ve danışanın kişisel ve sosyo-kültürel özelliklerini dikkate alarak keşfetmek sosyal hizmet uzmanı için bir zorunluluktur.

Psikososyal Değişim Odaklı Müdahalede Temel Unsur Olarak Empati

Empatinin özellikle birey, aile ve grup odaklı uygulamalarda amaca ulaşmada yardımcı, anahtar bir profesyonel davranışı olduğu sosyal hizmet alanında yaygın olarak paylaşılan bir görüştür (Pinderhughes, 1979; Raines, 1990; Saari, 1994; Erkan, 1997; Compton ve diğ., 2005). Sosyal hizmetin özgün bir disiplin kimliği geliştirerek meslekleştiği Yirminci Yüzyılın başından beri empati kavramının üzerinde durulmuştur. Bireylerle çalışırken, sosyal hizmet uzmanının danışanına, onu anladığını hissettiren, sıcak, samimi ve içten bir tutum geliştirmesinin hayati bir önemde olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Batı’da sosyal hizmetin bir meslek olarak benimsenmesi sürecinde hayati gereksinimi duyulan bir şey kuşkusuz bu mesleğin kuramsal köklerinin olmasıydı. Sosyal hizmet uzmanları bu dönemde yoğun olarak Freudyen kuramdan etkilendiler ve sosyal hizmet uygulamasına bilimsel bir bakış kazandırmak için Freud’un kuramsal çalışmalarından yararlandılar. Günümüz sosyal hizmet literatüründe empatiye ilişkin kavrayışın temelinde halen bu bakışın izleri mevcuttur. Bireylerle çalışırken, empatiye ilişkin kavrayış ve bunun uygulaması danışanın farkında olduğu ya da olmadığı bilinçaltı kaynaklı düşüncelerin ve

duyguların dengelenmesi yolu olarak görülmektedir (Hartman, 1972; akt. Freedberg, 2007, s. 252). Buna göre örneğin, 40 yaşında bir kadın danışan, gözyaşlarıyla ve depresif bir halde boşanma hikâyesinden bahsediyor. Sosyal hizmet uzmanı ise ona şöyle tepki veriyor:

“Sizin için boşanmanız ve kocanızı kaybınız hakkında konuşmanın ne kadar acı verici olduğunu görüyorum. Kendinizi açıkça ihanete uğramış hissediyorsunuz.”

Bu yaklaşımda sosyal hizmet uzmanı empatiyi bireyin duygularını ve düşüncelerini ona yansıtmak ve içgörü kazandırmak için kullanmaktadır. Profesyonelin bu yanıtı aynı zamanda danışanla duygusal bağlantı kurmasına olanak tanımaktadır. Danışana verilecek empatik tepkinin yargı ya da suçlama içermeyen, duygu yansıması belirgin açık ifadelerden oluşması kuşkusuz çok önemlidir. Kadushin’e referansla (1990, s. 109) başka bir örnek vermekte yarar vardır. Danışan – sosyal hizmet uzmanı görüşmesinde, genç yetişkinlik döneminde olup orta düzey gelir grubundaki bir anne çocuğu ile ilişkisini paylaşmakta ve çeşitli yakınlarda bulunmaktadır:

“Oğlumu sevmem gerektiğini biliyorum, ama size, sevginize, ilginize hiç karşılık vermeyen bir çocuğa ne kadar sevgi verebilirsiniz? Size hiç sevgi göstermeyen bir çocuğu sevmeye devam edemezsiniz...”

Annenin ısrarlı yakınmasına profesyonelin verebileceği uygun empatik yanıtlar şunlar olabilir: (a) *Sizin için gerçekten hayal kırıklığı yaratıcı bir durum*, (b) *Bu koşullar altında bir şey yapmak gerçekten zor olmalı*, (c) *Bu çok yaralayıcı*.

Verilen bu yanıtlar, müracaatçı ile empatik bağlantı kurulmasına olanak tanıyan ve onun duygularını yansıtmaya çabalayan içeriktedir. Bunlar yerine uygun olmayan ve yargı içeren şu ifadelerden de kaçınmak gereklidir: (a) *Sonuçta, o sadece bir çocuk ve sizi anlamıyor olabilir*, (b) *Ama her ne olursa olsun siz onun annesisiniz*. Yargısal nitelikteki bu yanıtlar empatik bağlantıya engel olduğu gibi acelecî bir profesyonel tutumunu yansıtmaktadır. Bu yanıtlar annenin ne düşünce ne de duygu dünyası ile belirli süre birlikte olduğuna ilişkin hiçbir işaret içermemektedir.

Bireyin bir başkasıyla duygusal bağlantı kurabilmesinde kalıtsal özelliklerinin yanı sıra gelişme ve büyüme dönemindeki bazı deneyimlerinin rolü vardır. Nitekim bu görüşü benimseyen sosyal hizmet disiplini, bilgi gövdesine uygulamada kullanmak üzere 1960’lardan itibaren nesne ilişkileri kuramını dâhil etmiştir. Bu gelişme sosyal hizmet uzmanlarının empatinin yararlarına ilişkin kavrayışını da güçlendirmiştir. Nesne ilişkileri kuramcısı Winnicott’a göre (1965), bir çocuğun kendisine güvenli ve tutarlı bir sosyal çevre sağlayan ebeveyninden içten bir sevgi alması, onun önce ebeveyninin sonra da sosyal çevresindeki diğer kişilerin duygularını hissedebilmesini, onları anlayabilmesini sağlar (Freedberg, 2007, s. 253). Dolayısıyla empatinin bireyin duygusal ve düşünsel alanında gelişmesinde önemli bir belirleyici, gelişme döneminde birinci derece yakınlarından sevgi görmesidir. Birey, kendisiyle birlikte hisseden kişilerin varlığını pekiştirdiğinde, o da başkalarıyla birlikte hissetmeyi öğrenmektedir. Üniversite lisans öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada bu görüşü destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

(Trumpeter ve diğ., 2008). Araştırmanın bulguları, algılanan ebeveyn sevgisi ve empatisi ile kişisel uyum kapasitesi ve benlik saygısı arasında pozitif yönde, psikolojik uyumsuzluk ve depresyon arasında negatif yönde seyreden anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir.

Empati her ne kadar farklı uygulama ortamlarında ve modellerinde farklı biçimlerde kullanılıyor olsa da, sosyal hizmet bilim çevresi empatiyi yardım ilişkisinin temel bir bileşeni olarak görür. Bu ilişkide danışan ancak empati sayesinde kendisinin sosyal hizmet uzmanı tarafından anlaşıldığını ve kabul edildiğini hissedebilecektir. Şu halde, iyileştirici bir potansiyeli olan empatik bağlantı yoluyla sosyal hizmet uzmanı danışanına, ona sahip çıkan, dingin ve anlayan bir tutum sergilemektedir. Bu sayede danışanın yalnız olmadığı hissi artarak sorun çözme süreci güç kazanmaktadır. Empatinin kullanımının sosyal hizmet uygulamasının başarısında önemli bir unsur olduğu birçok araştırmada ortaya çıkmıştır. Ayrıca sosyal hizmet gibi psiko-sosyal bağlamda yardım edici mesleklerin eğitimi sürecinde olan ya da bu mesleklerde çalışanların empati eğitiminden anlamlı düzeyde yararlandığını açıkça ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır (Nerdrum, 1997; Mitchell, 1998; Holm, 2002; Strug ve diğ., 2003; Straussner ve Phillips, 2005; Rasoal ve diğ., 2009). Sosyal hizmet uzmanının danışan ile empati yapmada yeterli olmadığı durumda ise yardım ilişkisi istenilen sonuca ulaşmamaktadır.

Bireyle çalışma, danışanın sorununun belirli bir kısmını paylaşması ile başlar. Profesyonel, danışan ile birlikte *hissettiğini* ona gösterirken aynı zamanda ona, sorunuyla başetmesi için gereken mesleki yardımı sunacak yeterliliktedir.

Sosyal hizmet uzmanının danışanın sorunlarını dinlerken empatik tepkiler vermesi, onu anladığını ve onunla birlikte hissettiğini yansıtmamasının rahatlatıcı olacağına kuşku yoktur. Ama empatinin kullanımında temel amaç yalnızca danışanın rahatlamasını mı sağlamaktır? Empati bunun ötesinde, sosyal hizmet uzmanının bireysel sorunlara ilişkin kavrayış yeteneğini artırmakta, bireyin potansiyel güçlerini keşfetmesini kolaylaştırmakta ve çözüm stratejilerinin en iyisini belirlemede etkili bir kılavuz olmaktadır.

Son tahlilde, sosyal hizmette sorun çözme sürecinin belki de en değerli boyutunun danışan ve sosyal hizmet uzmanı arasındaki etkileşim olduğu unutulmamalıdır. Sosyal hizmet uzmanının danışanı biricik deneyimler yaşayan özgün bir varlık olarak görmediği, danışanın düşüncelerini keşfetmediği, duygularını anlayıp ona bu anlayışı yansıtmadığı ve danışanın gereksinimlerini onun bakış açısıyla değerlendirmede bir etkileşim empatiden kesinlikle uzak olmakla kalmayacak, ayrıca danışanın profesyonelle güven geliştiremediği bu etkileşim başarıdan da yoksun olacaktır. Öte yandan empatik duyarlılığa dayalı bir etkileşimin tesis edilebilmesi, sosyal hizmet uzmanının bazı kişisel özellikleri taşımasına bağlıdır. Kaygılı, özgüveni az, önyargılı ve düşük benlik saygısı olan bir profesyonel dikkatini kendi içine yöneltmektedir. Kendi benliğini aşarak başkasının duygu ve düşüncelerine ulaşması ise oldukça güçtür. Bu durum, Davis'in de vurguladığı gibi (1990) kişinin başkaları için terapötik olarak var olmasını zorlaştırmakta, empatinin ortaya çıkmasına engel olabilmektedir.

Empati ile Karıştırılan Kavramlar

Empatinin çeşitli boyutlarını tartışan bu makalede üzerinde özellikle durulması gereken bir diğer konu empati ile karıştırılan kavramlardır. Gerek çeşitli yazılarda (empatinin doğrudan ele alınmadığı bazı bilimsel yayınlar, gazete ve dergi yazıları gibi), gerekse günlük konuşma dilinde başka kavramlar empati gibi düşünülerek kullanılmaktadır.

Bu kavramların başında sempati gelmektedir. Sosyal hizmet uzmanının danışan ile kurduğu empatik ilişkiyi sempatik ilişkiye dönüştürmekten uzak durması temel bir uygulama ilkesidir. Literatürde empati ve sempati kavramları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır (Eisenberg, 2003; Mathiasen, 2006). Empati yapan profesyonel, onun gibi görünürken ve onun duygusunu etkili bir dinleme ile paylaşırken, sempati bunun da ötesine geçerek onun aynı zamanda haklı olduğuna da inanmakta, acıyı en az onun kadar yaşamaktadır. Bu durum profesyonelin tarafsızlığını bütünüyle ortadan kaldırır. Ayrıca, sempati etkileşim halindeki iki kişi arasında gelişen bir tür ortak duygu özelliği de taşır. Bu yönüyle empatiye benzer gibi görünür. Ama empatideki duygusal ortaklık profesyonelin kendisini, daha önce içerideyken, sonrasında dışarıdan bakan ve değerlendiren kişi konumuna getirmesi davranışı ile açıkça farklılık gösterir. Oysa sempatide karşıdaki kişiyle güçlü bir düşünce ve duygu birlikteliği yaşanmakta, sempati kuran kişinin dışarıdan bir göz olarak durum değerlendirmesi yapması söz konusu olmamaktadır. Hiç şüphesiz, empatiyi sempatiden farklı kılan bir özellik profesyonelin duygu kontrolü sağlayabilmesidir. Empatik iletişimde, danışanın anlatısı ne kadar etkileyici ya da dramatik olursa olsun

profesyonel duygularını kontrollü bir biçimde yansıtır. Nitekim Kadushin'in vurguladığı gibi (1990, s. 108) gereğinden fazla duygusallık beraberinde birçok tehlikeyi getirmekte ve sosyal hizmet uzmanının yeterli düzeyde yardım sağlama kabiliyetini azaltmaktadır. Ne var ki empatik bağlantı kurulduğunda esas olan, danışan için değil danışan ile birlikte bir duygusal deneyim yaşanmasıdır. Danışanı ile hissetmek yerine danışanı için hissetmeye başlayan profesyonel, kontrolü dışına çıkmaya başlayan duyguları nedeniyle açıkça şunu söyleyebilir: *Bu koşullarda benim hissettiğim şeyler danışanın da hissettiği şeyler olmalı*. Artık empati sınırları aşılmış ve gereğinden fazla yoğunlukta yaşanan duyguları nedeniyle sosyal hizmet uzmanı danışanın durumunu kendi duyguları ile açıklamaya başlamıştır. Danışanın gerçekliği sosyal hizmet uzmanının gerçekliği ile karışmış ve profesyonelin ağır basmaya başlamıştır. Şu halde sosyal hizmet uzmanının empatik iletişimi sempatiye dönüştürmemesinin ve tarafsızlığını koruyabilmesinin ön koşulu duygularını kontrol altında tutmasıdır. Son tahlilde, karşımızdaki kişiye sempati duyuyorsak, sevinci, öfkeyi, üzüntüyü ya da sevgiyi onunla birlikte deneyimleriz. Empati kurduğumuzda ise önemli olan karşımızdakinin duygu ve düşünce dünyasını keşfetmektir. Günlük hayatta bireylere empati ya da sempati duyulabilir. Fakat bireyler kendilerine sempati duyulduğunda bir gruba ait olduklarını, kendileriyle empati kurulduğunda ise anlaşıldıklarını hissederek.

Empati ile sıklıkla karışan diğer kavramlar acıma ve özdeşim kurmadır. Davis'e göre (1990, s. 708) acıma esasında üzüntünün paylaşılmasıdır ve bu

yönüyle sempatinin bir biçimi olarak tanımlanmaktadır. Fakat sempatinin yandaş olma biçimindeki doğası, yerini hiyerarşik bir ilişkiye bırakmaktadır. Birisine acıdığımızda, o kişi için üzülmür ve böylece kendimizi daha şanslı veya üstün hissederiz. Özdeşim kurma, birey bir başka kişi ya da bir gruba yaklaştığında veya yöneldiğinde güçlü bir duygusal ve düşünsel aidiyetle sonuçlanan kişiler arası bir deneyimdir. Kendimizi bir kişi veya gruba bir tuttuğumuzda, aynı değerleri, tutumları ve davranışları benimseyebiliriz. Özdeşim, iki kişinin aynı benliği paylaşmasına benzer. Oysa empatide iki ayrı benliğin birlikte var olması söz konusudur. Özdeşim kurmanın, bireyin kendi özgün kimliğinin farkında olmadığı ve dünyada olmak için bir yol aradığı durumlarda yaşanması olasılığı daha yüksektir. Bir kişi, karşısındakinin hissettiklerini hissetmeye çalışırken, onunla özdeşim kurarsa yardım ilişkisi sona erer, çünkü sempatide olduğu gibi özdeşim kurmada da dışarıdan değerlendiren nesnel göz ortadan kalkmaktadır. Sorun çözme sürecindeki profesyonel rolünden uzaklaşma ve nesnellliğini kaybetme endişesiyle danışanıya empati kurmaktan kaçındığını düşünen bir sosyal hizmet uzmanının endişelendiği şey empati kurmak değil özdeşim kurmaktır. Aslında ikisi arasındaki fark oldukça nettir ve öz-farkındalığı yüksek bir profesyonelin yaşadığı deneyimin ne olduğunu tanımlaması zor değildir. *Bilişsel bir çaba ve yüksek bir dikkatle karşındakini anlamak, kurulan duygusal bağ ile onunla birlikte hissetmek, bu deneyimi bir süre yaşadıktan sonra sürece tekrar kişisel penceresinden bakmak ve bireyin anlatısını ona, uygun, anlaşılır, içten ve destekleyici bir üslupla aktarmak.* Empatik bir sosyal hizmet uzmanından

beklenen en önemli şey kendisinin ve konumunun farkında ama doğal olmasıdır. Empati zaten kendi süreci içinde profesyoneli yakalamaktadır.

Son tahlilde, sempati, acıma ve özdeşim kurma tam olarak anlaşılammakta ve böylece sıklıkla empati ile karıştırılmaktadır. Tümü, ortaya çıkmaları istemli olarak sağlanabilen kişiler arası süreçler olmaları yönüyle de birbirlerine benzemektedir. Bu kavramların farkında olmak ve ustaca ayırt edebilmek klinik düzeyde çalışan sosyal hizmet uzmanları için temel bir sorumluluktur.

SONUÇ

Empati kavramı davranış ve sosyal bilimlerin tümünün felsefi temelinde yer almaktadır. Doğal olarak empati, her alanda bir tür etkileşimler bütünü olarak görülebilecek sosyal hizmet uygulamasının bilgi ve beceri gövdesinde de her zaman önemli bir alan işgal etmiştir. Çünkü ancak empati kavramının varlığı ile bireylerin birbirlerini bilişsel ve duyuşsal deneyimler yaşayan varlıklar olarak algılamaları olanaklıdır. Empatik anlayış, günlük hayatın her alanında kişiler arası yakınlığı sağlama ve iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. Bireyler, kendileri ile empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hissederler. Empati, sadece kendisiyle empati kurulan kişi için değil, aynı zamanda empati kuran için de anlamlı bir çabadır.

Klinik bir ortamda, danışanın davranış ve tutum değişiminin sağlanması için profesyonelin empatik duyarlılığa sahip olması temel bir uygulama ilkesidir. Kişinin, kendisi haricindeki bir insanın herhangi bir durum karşısında nasıl hissedeceğini bilişsel bir çabanın yanı

sıra sezgisel bir farkındalık ile keşfedebilmesi ise empati ile olanaklıdır. Aktif dinleme, anlatıdaki anlamları keşfetme, anlatıyı karşı tarafa doğru biçimde yansıtabilme, özgeci bir motivasyona sahip olma ve iletişimde olabildiğince hassas ve duyarlı bir tutum sergileme, profesyonelin empatik yeterliliğinin temel belirleyicileridir. Öte yandan, empatiye dayalı bir danışan – sosyal hizmet uzmanı etkileşimini tesis etmek için öncelikli koşul, profesyonelin kişisel duygu ve düşüncelerini danışanı ile iletişimi süresince başarılı bir biçimde ayrıştırabilmesidir.

Bu makalede yazarların, çeşitli referanslarla savunduğu temel bir görüş, empatinin oluşmasına yardım edilebilirken, davranışın kendisinin (doğrudan öğretilmeyen) bir yetenek olduğudur. Sosyal hizmet uzmanının, kendisine ilişkin farkındalığının gelişmiş olması, etkili dinleme becerilerine sahip olması, kişisel ön yargılarını ve korkularını aşmış olması, toplumsal ve kültürel farklılıklar hakkında bilgi, saygı ve hoşgörü geliştirmiş olması empatinin gelişmesini kolaylaştırabilir. Bununla birlikte, terapötik görüşmelerde kullanılan empatik tepkiler ise eğitimle sosyal hizmet uzmanlarına kazandırılacak bir uygulama becerisidir.

Sosyal hizmet ve diğer insani yardım meslekleri uzunca bir dönem danışan sorunlarına medikal modelin bakışını benimseyerek yaklaşmış ve bu durum empatik anlayışın üzerine yeterince odaklanılmasına engel olmuştur. Danışanın patolojisine odaklanan medikal modele dayalı bakış, içerdiği standarde uygulamalar ve sınırlı esneklikle müdahalenin daha çok teknik bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Bu

yüzden empatinin beceri yönü üzerinde duran çalışmalara halen önemli bir gereksinim vardır. Empati eğitimi almış sosyal hizmet uzmanlarının davranış ve tutum değişimi amaçlı uygulamalarda bu eğitimi almamış kişilere göre yaratacağı farkı gösteren araştırmaların çeşitli sorun alanlarında ve farklı nüfus grupları örneğinde artırılması anlamlı olacaktır.

Empatik uygulama hem bilişsel (senin düşündüğün şeyi seninle birlikte düşünüyorum) hem de duyuşsal (Senin hissettiğin şeyleri seninle birlikte hissediyorum) işlevlerin etkinliği ile var olmaktadır. Bu yönüyle empatinin sosyal hizmetin de genel doğasıyla tam bir uyum sergilediği aşikârdır. Bilindiği gibi sosyal hizmetin, içerdiği bilişsel unsurlar ve dinamiklerle hem bir bilim (Fraser ve diğ., 1991) olduğu; uygulamada hayal gücünün, sezginin ve duyguların varlığıyla hem de bir sanat (Gray, 2002) olduğu genel kabul gören bir görüştür. Empatiyi mesleğin bu iki yönlü doğasının yansıması olarak algılamakta yarar vardır. Son tahlilde, eğitiminde yenilikçi anlayışların egemen olduğu ve mesleğin misyonunun, esnekliği ve yaratıcılığı artıran terapötik stratejileri meşrulaştırmak olduğu sosyal hizmet gibi disiplinlerde empati her zaman danışanın gelişmesine ve güçlenmesine hizmet etmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA

Astin, H. S. (1967) "Assessment of Empathic Ability by Means of a Situational Test". *Journal of Counseling Psychology*, 14, 57-60.

Austin, E., Evans, J. P., Goldwater, R. ve Potter, V. (2005) "A Preliminary Study of Emotional Intelligence, Empathy and Exam Performance in First Year Medical Students". *Personality and Individual Differences*, 39, 1395-1405.

- Aydın, A. (1996) *Empatik Becerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barker, R. L. (1999) *The Social Work Dictionary* (4th ed.). Washington DC: NASW Press.
- Barnes, A. ve Thagard, P. (1997) "Empathy and Analogy". *Canadian Philosophical Review*, 36, 705-720.
- Batson, C. D. (1991) *The Altruism Question: Toward a Social-Psychological Answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bayam, G., Şimşek, E. ve Dilbaz, N. (1995) "Üç Farklı Meslek Grubunda Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması". *Kriz Dergisi*, 3(1-2), 182-184.
- Bohart, A. ve Greenberg, L. (1997) *Empathy Reconsidered: New Directions in Psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Carkhuff, R. R. (1969) *Helping and Human Relations: Practice and Research* (Vol. 2). New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Carkhuff, R. R. (2000) *The Art of Helping in the 21st Century* (8th ed.). Amerst, MA: Human Resources Development Press.
- Compton, B. R. ve Galaway, B. (1979) *Social Work Processes*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Compton, B. R., Galaway, B. ve Cournoyer, B. R. (2005) *Social Work Processes* (7th ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Corcoran, K. J. (1983) "Emotional Separation and Empathy". [Reports - Research]. *Journal of Clinical Psychology*, 39(5), 667-671.
- Davis, C. M. (1990) "What Is Empaty, and Can Empaty Be Taught?". *Physical Therapy*, 70(11), 707-711.
- Davis, M. H. (1996) *Empathy : A Social Psychological Approach*. Boulder, Colo.: WestviewPress.
- de Kemp, R. A. T., Overbeek, G., de Wied, M., Engels, R. C. M. E. ve Scholte, R. H. J. (2007) "Early Adolescent Empathy, Parental Support, and Antisocial Behavior". *Journal of Genetic Psychology*, 168(1), 5-18.
- de Waal, F. B. M. (2008) "Putting the Altruism Back into Altruism: The Evolution of Empathy". *Annual Review of Psychology*, 59, 279-300.
- Dereboy, Ç., Harlak, H., Gürel, S., Gemalmaz, A. ve Eskin, M. (2005) "Tıp Eğitiminde Eşduyumu Öğretmek". *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(2), 83-89.
- Dökmen, Ü. (1988) "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi Ve Psikodrama İle Geliştirilmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 155-190.
- Dökmen, Ü. (1990) "Yeni Bir Empati Modeli Ve Empatik Becerinin İki Farklı Yaklaşımla Ölçülmesi". *Psikoloji Dergisi*, 7(24), 42-50.
- Dökmen, Ü. (1994) *Sanatta Ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları Ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dubois, M. ve Miley, K. (1996) *Social Work an Empowering Profession* (2nd ed.): Allyn and Bacon.
- Duru, E. (2002) "Öğretmen Adaylarında Empati- Yardım Etme Eğiliminin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 21-35.
- Eisenberg, N. (2003) "Prosocial Behavior, Empathy, and Sympathy". *Well-Being*, 253-265.
- Engeler, A. ve Yargıç, L. İ. (2007) "Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi: Empatinin Çok Boyutlu Ölçümü". *Yeni Symposium Journal*, 45(3), 119-127.
- Erkan, G. (1997) *Sosyal Hizmette Mülakat*. Ankara.
- Fraser, N., Taylor, M., Jackson, R. ve O'Jacky, J. (1991) "Social Work and Science: Many Ways of Knowing?". *Social Work Research and Abstracts*, 27(4), 5-15.

- Freedberg, S. (2007) "Re-Examining Empathy: A Relational-Feminist Point of View". *Social Work*, 52(3), 251-259.
- Garden, R. (2009) "Expanding Clinical Empathy: An Activist Perspective". *Journal of General Internal Medicine*, 24(1), 122-125. doi: DOI 10.1007/s11606-008-0849-9
- Ginot, E. (2009) "The Empathic Power of Enactments the Link between Neuropsychological Processes and an Expanded Definition of Empathy". *Psychoanalytic Psychology*, 26(3), 290-309. doi: Doi 10.1037/A0016449
- Gray, M. (2002) "Art, Irony and Ambiguity: Howard Goldstein and His Contribution to Social Work". *Qualitative Social Work*, 1(4), 413-433.
- Hartman, A. (1972) *Casework in Crisis*. PhD Dissertation, Columbia University.
- Holm, U. (2002) "Empathy and Professional Attitude in Social Workers and Non-Trained Aides". *International Journal of Social Welfare*, 11, 66-75.
- İkiz, F. E. (2009) "İlköğretim Okullarında Çalışan Psikolojik Danışmanların Empati Düzeylerinin İncelenmesi". *İlköğretim Online*, 8(2), 346-356.
- Kadushin, A. (1990) *The Social Work Interview: A Guide for Human Service Professionals* (3rd ed.). New York: Columbia University Press.
- Keefe, T. (1980) "Empathy Skill and Critical Consciousness". *Social Casework-Journal of Contemporary Social Work*, 61(7), 387-393.
- Kohut, H. (2009) İçerik Bakış, Empati ve Akıl Sağlığının Yarım Çemberi. Nafi Mitranı (Çev.). Retrieved from <http://www.icgoru.com>
- Mathiasen, H. (2006) "Empathy and Sympathy: Voices from Literature". *American Journal of Cardiology*, 97(12), 1789-1790.
- Mehrabian, A. (1997) "Relations among Personality Scales of Aggression, Violence, and Empathy: Validation Evidence Bearing on the Risk of Eruptive Violence Scale". *Aggressive Behaviour*, 23, 443-445.
- Mehrabian, A., Young, A. L. ve Sato, S. (1988) "Emotional Empathy and Associated Individual Differences". *Current Psychology: Research and Reviews*, 7, 221-240.
- Mete, S. ve Gerçek, E. (2005) "Pdö Yöntemiyle Eğitim Gören Hemşirelik Öğrencilerinin Empatik Eğilim Ve Becerilerinin İncelenmesi". *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2), 11-17.
- Mitchell, C. G. (1998) "Perceptions of Empathy and Client Satisfaction with Managed Behavioral Health Care". [Reports - Evaluative]. *Social Work*, 43(5), 404-411.
- Mlcak, Z. ve Zaskodna, H. (2008) "Analysis of Relationships between Prosocial Tendencies, Empathy, and the Five-Factor Personality Model in Students of Helping Professions". *Studia Psychologica*, 50(2), 201-216.
- Nerdrum, P. (1997) "Maintenance of the Effect of Training in Communication Skills: A Controlled Follow-up Study of Level of Communicated Empathy". *British Journal of Social Work*, 27, 705-722.
- Payne, M. (1997) *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan Press.
- Pedersen, R. (2009) "Empirical Research on Empathy in Medicine - a Critical Review". *Patient Education and Counseling*, 76(3), 307-322.
- Pinderhughes, E. (1979) "Teaching Empathy in Cross-Cultural Social Work". *Social Work*, 7, 312-316.
- Raines, J. (1990) "Empathy in Clinical Social Work". *Clinical Social Work Journal*, 18(1), 57-72.
- Rasool, C., Jungert, T., Hau, S., Stiwne, E. E. ve Andersson, G. (2009) "Ethnocultural Empathy among Students in Health Care Education". *Evaluation & the Health Professions*, 32(3), 300-313.
- Rogers, C. R. (1951) *Client Centered Therapy*. Boston, Mass: Houghton Mifflin Co.
- Rogers, C. R. (1970) *Carl Rogers on Encounter Groups*. New York: Harper and Row.

- Rogers, C. R. (1975) "Empathic: An Unappreciated Way of Being". *Counseling Psychologist*, 1, 1.
- Rogers, C. R. (1983) "Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir, Çev. Akkoyun, F". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16, 103-124.
- Rueckert, L. ve Naybar, N. (2008) "Gender Differences in Empathy: The Role of the Right Hemisphere". [Reports - Research]. *Brain and Cognition*, 67(2), 162-167.
- Saari, C. (1994) "Empathy in Clinical Social Work: Playing in Transcontextual Space". *Journal of Analytic Social Work*, 2(1), 25-42.
- Salmon, S. (2003) "Teaching Empathy: The Peace Curriculum". [Reports - Descriptive]. *Reclaiming Children and Youth: The Journal of Strength-based Interventions*, 12(3), 167-173.
- Segal, E. A. (2007) "Social Empathy: A Tool to Address the Contradiction of Working but Still Poor". *Families in Society-the Journal of Contemporary Social Services*, 88(3), 333-337. doi: Doi 10.1606/1044-3894.3642
- Sheafor, B., Horejsi, C. ve Horejsi, G. (2006) *Techniques and Guidelines for Social Work Practice* (7th ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Stein, E. (1970) *On the Problem of Empathy* (2nd ed.). The Hague: Martinus Nijhoff/Dr W. Junk Publishers.
- Stocks, E. L., Lishner, D. A. ve Decker, S. K. (2009) "Altruism or Psychological Escape: Why Does Empathy Promote Prosocial Behavior?". *European Journal of Social Psychology*, 39(5), 649-665. doi: Doi 10.1002/Ejsp.561
- Straussner, S. L. A. ve Phillips, N. K. (2005) "The Role of Empathy in Work with Women Offenders". *International Journal of Prisoner Health*, 1(2-4), 255-262.
- Strug, D., Ottman, R., Kaye, J., Saltzberg, S., Walker, J. ve Mendez, H. (2003) "Client Satisfaction and Staff Empathy at Pediatric Hiv/Aids Programs". *Journal of Social Service Research*, 29(4), 1-22. doi: Doi 10.1300/J079v29n04_01
- Stueber, K. (2008) Empathy N. Z. Edward (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)* Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/empathy/>
- Tarrant, M., Dazeley, S. ve Cottom, T. (2009) "Social Categorization and Empathy for Outgroup Members". *British Journal of Social Psychology*, 48, 427-446. doi: Doi 10.1348/014466608x373589
- TDK. (1998) *Türkçe Sözlük* (Vol. 1 A-J). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tomanbay, İ. (1999) *Sosyal Çalışma Sözlüğü*. Ankara: Selvi Yayınları.
- Trumpeter, N. N., Watson, P. J., O'Leary, B. J. ve Weathington, B. L. (2008) "Self-Functioning and Perceived Parenting: Relations of Parental Empathy and Love Inconsistency with Narcissism, Depression, and Self-Esteem". *Journal of Genetic Psychology*, 169(1), 51-71.
- Turnuklu, A., Kacmaz, T., Gurler, S., Kalender, A., Zengin, F. ve Sevkin, B. (2009) "The Effects of Conflict Resolution and Peer Mediation Education on Students' Empathy Skills". *Eğitim Ve Bilim-Education and Science*, 34(153), 15-24.
- Uygun, E. (2006) *Psikiyatri Servisinde Çalışan Hemşirelerin Empati Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Winnicott, D. W. (1965) *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. New York International Universities Press.

Derleme

ENGELSİZ BİR KENT TASARLAMADA YEREL POLİTİKALARIN ÖNEMİ

The Importance of Local Policies in the Planning of an Accessible City

Serap Fırat*

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

İspanya'nın Barcelona kentinde imza ve taahhüt altına alınan, Avrupa Kongresinin "Kent ve Engelliler" şartına göre, yerel yönetimler, engellilerin kültürel, sportif ve eğlence faaliyetlerine toplumun tüm diğer kesimleri gibi katılmalarını sağlamalıdır. Engellilerin kentsel alan kullanımının engelli olmayanlarla eşit düzeyde gerçekleştirilebilmesi için acil mekânsal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Özellikle engelliler için ulaşım hizmeti çok önemli bir hak niteliğini taşımaktadır. Belediyeler engellilerin kent içindeki hareketliliğinin sağlanabilmesi için özel önlemler geliştirmeli, alternatif servisler ve ekonomik koşulları hazırlamak suretiyle toplumun diğer kesimiyle eşit düzeyde hareket etmelerini güvence altına almalıdır.

Anahtar Sözcükler: Ulaşım, erişilebilirlik, sosyal sorumluluk, kentli hakları, belediye.

ABSTRACT

On the occasion of the European Congress "The City and the Disabled", held in Barcelona, Spain, the undersigning cities assume that the Municipal Governments have to within their area of competence, promote and ensure the access of disabled persons to cultural, sporting, and recreational activities and, in general, to the participatory coexistence with the community. Urgent spatial arrangements should be accomplished to enable the handicapped people to use urban spaces equally with that of the non-handicapped individuals. Especially transportation is very important right for disabled person. Municipalities must adopt the necessary measures ensuring free mobility of disabled persons throughout the city, and special care will be taken to adapt regular means of passenger transport, and will establish, for those disabled persons who by reason of their disability are denied access, alternative services and special economic conditions to ensure their mobility on equal terms with the rest of the population.

Key Words: Transportation, accessibility, social responsibility, urban rights, municipality.

GİRİŞ

Bu çalışma, özürliüler için kent yaşamında ortaya çıkan engelleri aşmada yerel yönetimlere düşen görevlere vurgu yapmayı ve engelsiz bir kent kurulumunda, ana eksenini "ulaşılabilirlik" şeklinde tanımlamayı amaçlamaktadır. Ulaşılabilirliğin başlangıcı "taşınabilirlik" ise de sonul hedefi "ulaşılabilirlik" olmalıdır. Yasal ve yönetsel birçok metin kentlilerin bu haklarını garanti altına almakta ise de uygulamada önceliklendirme bir siyasi karar olarak kalmaktadır.

Çalışmanın bir önemli bölümü de "taşınabilirlik" konusunda, çağdaş bir

örnekten hareket ederek, yapılması gerekenleri vurgulamaktadır. Bu bölümde Kanada'nın Vancouver kentinde edinilen gözlemler paylaşılmaktadır.

Çalışmanın akademik vurgularına geçmeden bir edebi desteği anımsamak yararlı olabilir. Nobel ödüllü büyük yazar Jean Paul Sartre'ın savaşı konu edindiği ve "Uyanış", "Bekleyiş" ve "Tükeniş" isimli kitaplarından oluşan "Özgürlük Yolları" üçlemesinde, Charles isimli bir tekerlekli sandalye mahkumu karakter vardır. Savaşın patlak vereceği anlaşılınca içinde bulunduğu hastanedeki hastaların acilen başka bir kente nakledilmeleri gerekir. Savaş koşullarında, nakil için yük trenlerinin kullanılması, Charles'ın bakış açısıyla anlatılır ve "hasta trenleri" yerine "yük vagonlarında" taşınan özürülülerin sıkıntıları ifade edilir; "taşınabilirlik" aşamasının, zor koşullarda daha da vahim sonuçlar üreterek ne denli yaralayıcı olabileceği vurgulanır:

Charles doğruldu, endişeyle çevresine bakındı. Garın girişinde sıralanmış, ikiyüzden çok sedye vardı. Hamallar onları teker teker trenin geleceği yere itiyorlardı... Bunalarak,

-Bu, bu tren değil, değil mi diye sordu.

Memur dalga geçerek,

-Beğenemediniz mi? Nasıl bir tren olsun isterdiniz? Orient Expressi gibi mi olsaydı?

-Ama bunlar yük vagonları!

-Yolcu treninle gidemezsiniz ki. Sıraları kaldırmak gerekirdi, o da çok zor iş değil mi?

Hamallar tekerlekli iskemlelerin, sedye kısmını iki ucundan tutup kaldırıyor, tekerleklerinden kurtarıp vagonlara taşıyorlardı... Charles hiddetlenerek,

-Hasta trenleri vardı, dedi.

-Ya öyle mi? İşleri yoktu da savaşın arifesinde yatalaklar için hasta trenlerini Berc'e göndereceklerdi.

Charles cevap vermek istedi, fakat iskemlesi birden sarsıldı, başı aşağı gelerek havaya kalktığını hissetti....

Isı, sessizlik, bunalım... Güzel hasta-bakıcı gelmişti...

-Çılgınlık dedi... Eğer bir dakika kafa yoraydınız, erkeklerle kadınları aynı yere koymamak gerektiğini anlardınız.

-Biz getiriliş sırasına göre yerleştirdik.

-Bunları birbirinin önünde nasıl temizlerim, söyleseydiniz...

Charles kendini pislik içinde hissetti; kızların önünde oturağı istemek ne utandırıcı şey. Sıktı kendini, sonuna kadar kendimi tutacağım diye düşündü. (Sartre, 1965: 215-228)

Belki bu metni, savaş koşullarını anlattığı için görece silik bir görüntü olarak düşünebiliriz. Ama günlük yaşantımızın pek çok karesinde karşımıza çıkabilen benzer sorunları düşündüğümüzde, çağdaş yaklaşımların gerisinde kalan her uygulamada, özürülülerin benzer acıları yaşadıklarını düşünmek gerekmektedir.

I – YEREL YÖNETİMLERİN GÖREVLERİNİ AÇIMLAYAN YASAL VE YÖNETSEL METİNLER

Günümüzde yerel yönetimleri bu konuda yükümlülük altına sokan pek çok yasal ve yönetsel metin bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Bunlara ek olarak özellikle büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere birçok belediye bünyesinde kurulan engelliler hizmet birimleri

de bu görevleri yürütmek ve koordine etmek üzere kurulmuş bulunmaktadır. Yeterli yaygınlığa ve kurumsallığa ulaşmamış bulunsa da bu birimlerde çok gönüllü bir çaba sürdürülmektedir. AB fonlarıyla desteklenen işgücü projeleri, kentsel mekan ve kent mobilyaları düzenlemeleri, sosyal ve kültürel programlara ilişkin çeşitli etkinlikler yürütülmektedir. (Daha geniş açıklama için, Fırat, 2008: 89-100)

A - Avrupa Sosyal Şartı

1961 yılında Turin'de imzaya açılan ve 1965 yılında yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı, temel sosyal ve ekonomik hakları koruyan ve medeni ve politik hakları garanti eden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni takviye eden bir Avrupa Sözleşmesi'dir. Türkiye de Şart'a taraf ülkelerdendir. Şart ve 1988 Ek protokolü bir dizi temel hakkı garanti altına almakta olup, 15. maddesinde, "Özürlü kişilerin bağımsızlık, sosyal entegrasyon ve toplum yaşamına katılma hakkı" ayrıntılandırılmaktadır. Buna göre kapsamı genişletilen madde ile Şart, artık sadece mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyona atıfta bulunmakla yetinmemekte, aynı zamanda özürlü kişilerin bireysel sosyal entegrasyon, şahsi bağımsızlık ve toplum yaşamına katılma hakkını düzenlemektedir.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Genel Müdürlüğü Sosyal Şart Sekreterliği tarafından hazırlanmış "Avrupa Sosyal Şartı Temel Rehberi"nin "Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Dava Hukuku Özeti" olarak eklenen bölümünde, madde ile getirilen hakların "eğitim hakkı" ve "çalışma hakkı" olarak iki temelde toparlandığı görülmektedir. (Avrupa Sosyal Şartı Temel Rehber, 2001: 177-178)

B - 159 Nolu ILO Sözleşmesi: Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi

Özürlülerin çalışma hakkı, ILO'nun "Mesleki Rehabilitasyon ve Özürlülerin Çalıştırılmasına İlişkin 159 sayılı Sözleşme"sinde de garanti altına alınmakta ve koşullar düzenlenmektedir. (Odaman, 2002: 495)

20 Haziran 1983 tarihinde ILO tarafından kabul edilen sözleşme, sakatların iş yaşamlarını konu edinen bir sözleşmedir. Ülkemizde de 1999 tarihli 4407 sayılı yasa olarak hukuki zemin kazanmıştır.

Bu Sözleşme, sakat terimini, "uygun bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bir bireyi" ifade etmek üzere kullanmaktadır. Sözleşmenin tarafları olan ülkeler, mesleki rehabilitasyonun gayesini, bir sakatın, uygun bir iş edinmesi, sürdürmesi ve işinde ilerlemesini müktedir kılmak ve bu şekilde sakatın topluma entegrasyonunu veya reentegrasyonunu kolaylaştırmak, geliştirmek şeklinde dikkate alır.

Sözleşme, Sakatlar İçin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Politikası Prensiplerini; Sakatlar İçin Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam Hizmetlerinin Geliştirilmesi İçin Ulusal Düzeyde Gerçekleştirilecek Faaliyetlerin çerçevesini belirlemektedir. (<http://www.muhamke.net/159-nolu-ilo-sozlesmesi-t2455.html>)

Gerek yasal mevzuat uyarınca gerekse sosyal hizmet alanında gösterdikleri özel önem ve duyarlık çerçevesinde, özürlü çalışanlara sahip olan belediyelerin, çalışma koşullarının gözetilmesinde bu yükümlülükleri dikkate almalı bir zorunluluktur.

C - Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

Dünyada yaklaşık 650 milyon engelli olduğu tahmin ediliyor. Engelli Hakları Sözleşmesi için müzakereler 2002'de başlamıştı. 13 Aralık 2006'da BM Genel Kurulu'nda oylamasız kabul edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, 80'den fazla ülke tarafından kabul edildi. Türkiye, sözleşmeye imza atan ilk ülkelerden biri oldu. Sözleşme, ülkelere 'engelli hakları' açısından pek çok yükümlülük getiriyor. En önemlisi, engellilere karşı olumsuz önyargılarla mücadele edilmesi isteniyor.

"Genel ilkeler, genel yükümlülükler, eşitlik-ayrımcılık yasağı, erişilebilirlik, eğitim, sağlık, çalışma ve istihdam, siyasi ve kamusal hayata katılım" ana başlıklarından oluşan Engelli Hakları Sözleşmesi, 50 maddeden oluşuyor. Sözleşmenin amacı, engellilerin haklarını geliştiren kanunların çıkarılması ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması.

Sözleşme, 20 ülkenin parlamentosunda onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek. Bu sürecin en geç 2009'da tamamlanması öngörülüyor. İmza atan ülkelerin, sözleşmenin öngördüğü maddeleri yerine getirip getirmediğini, 12 kişiden oluşacak bir komite denetleyecek. Ülkeler, komiteye dönem dönem rapor verecek. Sözleşmedeki yükümlülüklerini yerine getirmeyen devletler, özel bir komite tarafından yürütülen soruşturmaya tabi tutulacak. (http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/13683/)

Sözleşmenin 20. Maddesi "Kişisel Hareketlilik" konusuna ayrılmış olmakla, asıl konumuzla ilgili bölüm Madde 9'da "Erişilebilirlik/Ulaşılabilirlik" başlığı altında düzenlenmektedir. Madde incelendiğinde

sözleşmenin, ulaşılabilirliği, yalnızca fiziksel olarak tanımlamadığı ve "bilgiye erişilebilirlik" olgusunu da aynı önem ve düzlemde algıladığı görülmektedir.

"Madde 9 "Erişilebilirlik/Ulaşılabilirlik":

1. Taraf Devletler özürülülerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve özürülülerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, hem kırsal ve hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır. Bu tedbirler erişim önündeki engellerin tespitini ve ortadan kaldırılmasını da içerecektir. Bu tedbirler aşağıda belirtilen yer ve hizmetler bakımından da geçerlidir:
 - (a) Binalar, yollar, ulaşım araçları ve okullar, evler, sağlık tesisleri ve işyerleri dahil diğer kapalı ve açık tesisler;
 - (b) Elektronik hizmetler ve acil hizmetler de dahil olmak üzere bilgi ve iletişim araçları ile diğer hizmetler.
2. Taraf Devletler aşağıdakileri gerçekleştirmek için de uygun tedbirleri alacaklardır:
 - (a) Kamuya açık veya kamu hizmetine sunulan tesis ve hizmetlere erişime ilişkin asgari standart ve rehber ilkelerin geliştirilmesi, duyurulması ve bunlara ilişkin uygulamaların izlenmesi;
 - (b) Kamuya açık tesisleri işleten veya kamuya hizmet sunan özel girişimlerin özürülülerin ulaşılabilirliğini her açıdan dikkate almalarının sağlanması;

- (c) İlgili kişilerin özürhüleri karşılaştığı ulaşılabilirlik sorunlarıyla ilgili olarak eğitilmesi;
- (d) Kamuya açık binalar ve diğer tesislerde Braille alfabesi ve anlaşılması kolay biçimde işaretlemeler yapılması;
- (e) Kamuya açık binalara ve tesislere erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dahil çeşitli canlı yardımcıların ve araçların sağlanması;
- (f) Özürhüleri bilgiye erişimini sağlamak için onlara uygun yollarla yardım ve destek sunulmasının teşvik edilmesi;
- (g) Özürhüleri İnternet dahil yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine erişiminin teşvik edilmesi;
- (h) Erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin tasarım, geliştirme ve dağıtım çalışmalarının ilk aşamadan başlayarak teşvik edilmesi ve böylece bu teknoloji ve sistemlere özürhüleri tarafından asgari maliyetle erişilebilmesinin sağlanması.” (http://www.ozida.gov.tr/ozcalisma/ozurlu_kisilerin_haklari.htm)

Bu listeden de izlenebileceği üzere, “binalar, yollar, ulaşım araçları ve okullar, evler, sağlık tesisleri ve işyerleri dahil diğer kapalı ve açık tesisler” olarak tanımlanan tüm yerler, gerek inşa gerek kullanım aşamasında belediyelerce denetlenen yerlerdendir. Bilgiye erişim konusu ise, özellikle belediyelerin, parçacıl eğitim programlarını çok aşan bir çerçevede konuyu ele almalarını gerektirmektedir.

D - Avrupa Kentsel Şartı

Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı'nda Mart 1992'de kabul edilmiştir. Şart diğerlerinden farklı olarak Hükümetlerin değil yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır. Türkiye'de henüz anlaşmayı imzalayan bir belediye olmamıştır. (<http://www.yerelnet.org.tr/uluslararası/avrupakonseyianlasma7.php>)

Şartın “Kentlerdeki Özürhü ve Sosyo-Ekonomik Bakımdan Engelliler” bölümünde ilkeler şöyle sıralanmaktadır:

1. Kentlerin, herkesin her yere erişebilirliğini sağlayabilecek şekilde tasarlanması
2. Özürhü ve engellilere ilişkin politikaların, hedef gruplar için aşırı himayeci değil, toplumla bütünleştirici olması
3. Özürhüleri ve azınlıkları temsil eden derneklerin kendi aralarındaki işbirliği ve dayanışması
4. Evler ve işyerlerinin özürhü ve engellilere uyurlanabilir biçimde tasarlanması
5. Seyahat, iletişim ve kamu ulaşımının tüm insanlar için erişilebilir olması (İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 1996)

İspanya'nın Barselona kentinde imza ve taahhüt altına alınan, Avrupa Kongresinin “Kent ve Engelliler” şartına göre, yerel yönetimler, engellilerin kültürel, sportif ve eğlence faaliyetlerine toplumun tüm diğer kesimleri gibi katılmalarını sağlamalıdır. Engellilerin kentsel alanı kullanımının engelli olmayanlarla eşit düzeyde gerçekleştirilebilmesi için acil mekansal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Özellikle engelliler için ulaşım

hizmeti, çok önemli bir hak niteliğini taşımaktadır. Belediyeler engellilerin kent içindeki hareketliliğinin sağlanabilmesi için özel önlemler geliştirmeli, alternatif servisler ve ekonomik koşulları hazırlamak suretiyle toplumun diğer kesimiyle eşit düzeyde hareket etmelerini güvence altına almalıdırlar. (http://www.bcn.es/ciutat-disminucio/angles/a_dec02.html)

D - Belediye Kanunu

5393 sayılı yeni Belediye Yasası'nın "Belediyenin Görev, Yetki ve Sorumlulukları" başlığını taşıyan Üçüncü Bölümünün 14. maddesine göre, Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla;

- a) İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açar.
- b) Okul öncesi eğitim kurumları açabilir; Devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile bakım ve onarımını yapabilir veya yaptırabilir, her türlü araç, gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilir; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin

korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir. Gerektiğinde, öğrencilere, amatör spor kulüplerine malzeme verir ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara belediye meclisi kararıyla ödül verebilir... Hizmet sunumunda özürsüzlü, yaşlı, düşkün ve dar gelirli-lerin durumuna uygun yöntemler uygulanır.

Maddeye genel olarak bakıldığında, "mahallî ve müşterek" nitelikte olan tüm hizmetleri yürütmeye belediyelerin görevli olduğu görülmektedir. Konumuz dahilinde bulunan ve "sosyal hizmet" kavramı kapsamında değerlendirilebilecek tüm hizmetler de koyu olarak yazılmıştır ve hemen tümü "engelli" kavramıyla karşılanabilecek toplum kesimlerine götürülecek hizmetleri sıralamaktadır. Dolayısıyla bu maddelerden hareketle, "özel eğitim/bakım" gerektiren pek çok durumda, artık "yerel hizmet" olarak belediyelerin de temel işlev yüklenmesi gerekmektedir.

"Belediye hizmetlerine gönüllü katılım" başlıklı 77. Maddeye göre ise: "Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, özürsüzlere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulur. (Doğanyüçit, 2005: 129)

E - Özürlülere Yönelik Özel ve Resmi Bakım Merkezleri Yönetmeliği

Belediyelerin bazı görevleri de doğrudan özürlülere konu edinen yasa metinlerinde yer bulmuş hükümlerdir. Örneğin “Bakım Muhtaç Özürlülere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği” ve “Bakım Muhtaç Özürlülere Yönelik Resmi Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği” 30/07/2006 tarih ve 26244 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (http://www.shcek.gov.tr/Kurumsal_Bilgi/Mevzuat/Yonetmelikler/Ozel_Bakim_Merkezleri.asp)

Bu yönetmeliklerde yer alan bakım merkezinde bulunması zorunlu bölümlerin, fiziki özellikleri ve donanımı için gerekli malzemeler aşağıda belirtilmiştir. Ayrıca aşağıda belirtilen bölümlerden grup etkinlikleri odası, çok amaçlı salon, yemekhane, bahçe, yatak odaları, banyo ve tuvalet fiziki düzenlemesinin, Türk Standartları Enstitüsünün TS 9111 kod numaralı “Özürlü İnsanların İkamet Edeceği Binaların Düzenlenmesi Kuralları” standardına göre yapılması zorunludur.

Belirtilen zorunluluğun haricinde, merkez binasının girişi, rampaları, merdivenleri ve asansörleri gibi diğer bölümlerin tekerlekli sandalye kullanan bedensel özürlülerin kullanımına uygun olarak düzenlenmesine özen gösterilmelidir.

Bütün bu yasal mevzuata ek olarak diğer bazı yasal ve yönetsel metinlerde de konuyla ilgili diğer bazı hükümler de bulmak mümkündür. Çağdaş yönetim anlayışı tüm yerel yönetim birimlerini bu görevler konusunda özel bir duyarlık geliştirmeye yönelmektedir. Özellikle AB fon ve projeleri de “sosyal hizmet ve destek” konularında önceliklerini bu alana yöneltmiş durumdadır.

II – YEREL YÖNETİMLERİN ENGELSİZ BİR KENT TASARLAMA GÖREVLERİ

A - Fizik Mekan Düzenlemeleri: Ulaşılabilirlik

“Ulaşılabilirlik” kavramı, yaşam içerisindeki fiziksel ve sosyal tüm gereksinimler için ulaşılabildiği yapıya ulaşım olanağını değerlendiren bir yaklaşımdır. Konutların, iş ve alışveriş merkezlerinin, tiyatro ve parkların “ulaşılabilir ve kullanılabilir” olması gerekmektedir. Üstelik bu sorun günümüzde yalnızca “engelli” olarak tanımlanan kişiler için değil, hemen tüm insanlar için gereklidir. Çünkü genellemeler, “ortalama” ölçülerden hareket etse de ortalamayı aşan pek çok durum mevcut olabilir. Fiziksel farklılıklarımız kadar, geçici veya kalıcı yaşayabildiğimiz “hareket engeli”, ulaşılabilirliğin sorgulanmasını gerektiren durumlar yaratabilir.

“Hareket engeli son derece geniş kapsamlıdır. Kaza, hastalık ve doğumsal nedenlerle hareket, görme, işitme veya anlama güçlüğü çeken insanları içerir. Kayak kazası geçirip ayağını incitenler, küçük çocukları veya taşıdıkları ağır bir yük nedeniyle geçici hareket kısıtlılığı olanlar da bu gruba dahildir. Herkesin yaşamı boyunca bir veya birçok kez hareketi engellenmiştir. Bu nedenle iyi düzenlenmiş bir ulaşımın büyük önemi vardır.” (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 1999: 11) Yaşlılık da önemli bir hareket engeli olup, birçok durumda bu engellerden birden fazlası da aynı anda yaşanabilmektedir.

Bu çalışma, “ulaşılabilirlik sorunlarının birer “kent engeli” olarak nitelendirilmesi gerektiği ve gerçek aşılması gereken “engel”in kentlerde bulunduğunu savlamakta ve dolayısıyla aşağıdaki soruyla

gerçek ifadesini bulmaktadır. “Yaşlı ya da sakatın evinden çıkıp, para çekeceği, bankamatige gideceği yolda; yaya geçidinde butonlu ışık ve ikaz araçları, yol boyunca çeşme - gölgelik - büfe - genel tuvalet, oturma birimleri, üst-alt geçitlerde asansör bulunmuyor ise, kaldırımlar alçak/yüksek, merdiven rıht - baskıcı standart dışı, kaldırım döşemeleri oynak, parkların aydınlatılması yetersiz, toplu taşıma durakları zemini engebeli ise, o kent, “özgür” bir kent değil, “özürlü” bir kent olmaz mı?” (Dönümcü, 2006)

“Ulaşılabilirlik” kavramı, yaşam içerisindeki fiziksel ve sosyal tüm gereksinimler için ulaşılması gereken yapılara ulaşım olanağını değerlendiren bir yaklaşımdır. Konutların, iş ve alışveriş merkezlerinin, tiyatro ve parkların “ulaşılabilir ve kullanılabilir” olması gerekmektedir. Üstelik bu sorun günümüzde yalnızca “engelli” olarak tanımlanan kişiler için değil, hemen tüm insanlar için gereklidir. Çünkü genellemeler, “ortalama” ölçülerden hareket etse de ortalama aşan pek çok durum mevcut olabilir. Fiziksel farklılıklarımız kadar, geçici veya kalıcı yaşayabildiğimiz “hareket engeli”, ulaşılabilirliğin sorgulanmasını gerektiren durumlar yaratabilir.

“Herhangi bir yetersizliği olan kişi, ulaşılabilirliği olan bir mekanda sakat değildir. Sağlam bir kişi, ulaşılabilirliği olmayan bir mekanda engellidir.” (Herkes İçin Ulaşılabilirlik Seminer Notları, 2001: 41)

Mümkün olduğunca geniş bir grubun ihtiyaçlarını bir araya getiren bir ulaşılabilirlik düzeyi amacı, “bütünleştirilmiş ulaşılabilirlik yaklaşımı” olarak isimlendirilir. Bu yaklaşıma göre ulaşılabilirliğin dayandığı belli prensipler ve sınanabilir kriterler vardır: (Aşağıdaki tablo, Ulaşılabilirlik İçin Avrupa El Kitabı, Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yayınları, Çev.Hamide Tokmak, Düzeltilmiş Baskı, Ankara 1995, s.12-30’da yer alan bilgilerden derlenmiştir.)

B - Kentiçi Ulaşımında Özürlülere Dönük Örnek Uygulamalar: Kanada, Vancouver

Vancouver Kanada’nın Britanya Kolumbiyası eyaletinde bulunan bir şehirdir. Batı Kanada’nın en büyük, ülkenin de üçüncü büyük metropolüdür. Büyük Vancouver Bölgesi’nin (Greater Vancouver Regional District) şehirlerinden biridir. Amerika sınırına 40 km uzaklıktadır.

Şekil 1. Ulaşılabilirlik ilke ve ölçütleri

(<http://www.egitimkanada.com/vancouver-kanada-ingilizce-dil-okullari.asp>)

Vancouver kentindeki yaşam standardı, Vancouver Mercer Human Resource Consulting tarafından yayınlanan ve her yıl düzenlenen Yaşam Kalitesi anketinin 2005 Yılı anketinde Dünya 3.sü olmuştur. İsviçre'nin Cenevre ve Zürih şehirleri birinciliği ve ikinciliği paylaşırken Vancouver'ın skoru hemen bu iki şehrin arkasından gelmiş; Vancouver'ı sırasıyla Viyana ve diğer Kanada şehirleri olan Toronto, Ottawa, Montreal ve Calgary izlemiştir. Tüm bu 5 Kanada şehri, ankette "kişisel güvenlik" açısından ve Kanada'nın politik olarak düzenli bir ülke olması açısından övgüye layık bulunmuşlardır. (<http://www.vec.ca/turkish/1/vancouver-best.cfm>)

Elbette bu kalitenin kentiçi ulaşımaya yansımaması düşünülemezdi. Hatta denebilir ki kente dışarıdan gelenlerin ilk karşılaştıkları gösterge budur. Konu özürülülerin kentiçi ulaşımalarına geldiğinde ise imrendirici düzenlemelerle karşılaşılmaktadır.

1. Genel Olarak Vancouver'da Kentiçi Toplu Taşım

Son derece düzenli olarak kurgulanmış kentiçi ulaşım ağı; tamamen dakik ve her bir hattı özel süreleriyle sınırlandırılmış duraklarıyla, asla iki otobüsün aynı anda durakta buluşmadığı ve böylece hiçbir karmaşanın yaşanmadığı ulaşım süreleri ile Vancouver'da kentiçinde otobüsle ulaşım gayet rahat. Kentin tümünü kesen düzgün yollar nedeniyle hangi hatta binerseniz binin, aynı adlı caddenin mutlaka bir başka noktasından geçen ve böylece konuk ettiği yabancıların kente yabancılık çekmelerini önleyen bir durak sistemi bulunmakta.

Genellikle tüm duraklarda otobüslerin ulaşım dakikaları gösterilmekte, ama tesadüfen tamamen yabancı olduğunuz bir noktada herhangi bir durağa gittiyseniz ve burada o dakika çizelgesi bulunmamakta ise ve otobüsün kaç dakika sonra durakta olacağını öğrenmek istiyorsanız, 155 benzeri bir kodu arayarak, durakta yazılı kod numarasını yazarak bilgi isteyebiliyorsunuz. Ücretsiz olan bu hizmet çerçevesinde, birkaç saniye içinde o durağa otobüsün kaç dakika içinde ulaşacağı bilgisi telefonunuza geliyor ve böylece bu sürenin beklemeye değer olup olmadığı ya da karşı kafeden bir küçük alışveriş yapmanıza izin verip vermeyeceğini anlamış oluyorsunuz.

Daha birçok detay hizmette insanı esas alan bir yaklaşımla kurgulanmış olduğundan, yaşamı kolaylaştırıyor ve rahatlatıyor. Eğer ulaşmak istediğiniz yere varış için gereken saatte durakta bulunursanız sorun yaşamıyor, geç kalmışsanız da hiçbir koşulda otobüsün gerekenden hızlı gitme olanağı olmadığını bildiğinizden siniriniz bozulmuyor. Hatlar, yolcu sayıları ve yolculuk süreleri gibi konularda gerçekleştirilmiş olan bilimsel çalışmalar doğrultusunda verilen hizmet ulaşımın düzen ve güvenliğini garanti ediyor. Otobüsün dışında kalma gibi bir durum yaşamayacağınız ve otobüs şoförünün de olağan süreleri aşacak bir tavrı olamayacağı için itiş akış yaşamıyor. Bütün bu hususlar genel tabloyu vermekte ise de konumuz özelindeki uygulamalar ise daha da dikkat çekici.

2. Vancouver'da Özürülülerin Kentiçi Toplu Taşımı

Bu kentte hiçbir tekerlekli araç sahibi kent içi ulaşımında sorun yaşamamakta, hatta birincil öncelikleri tamamen garanti altına alınmış bulunmaktadır. Tümünü, insanların rahatlıkla binebilecekleri yükseklikte

tasarlanmış olan otobüsler, ülkemizdeki yaşlıları imrendirecek şekilde durağa yanaştıklarında, ayrıca durağa doğru eğilebilme kapasitesine sahipler. Böylece adiminızda herhangi bir açığı değişikliği yapmadan otobüse binmeniz mümkün olmaktadır.

Eğer durakta bir tekerlekli sandalye kullanan yolcu varsa, durakta hiç kimse otobüse yönelmiyor ve herkes önce bu kişinin binmesini bekliyor. Otobüs içinde ise durakta bir tekerlekli sandalyelinin bulunduğu görüldüğünde adeta bir seferberlik hali başlıyor, tüm gençler yerlerinden kalkarak arka bölümlere yöneliyorlar. Çünkü otobüsün ön kısmında bulunan koltuklar kaldırılabilir şekilde tasarlanmış ve bir tekerlekli sandalyeli yolcunun oturabilmesi için ortalama 4 koltuğun kaldırılması gerektiğinden önce, diğer yolcular tarafından otobüs içinde düzenleme yapılıyor.

Amerika'da da tekerlekli sandalyeli yolcular için yer ayrılmış olsa da; orada, biniş orta kapıdan gerçekleştiriliyor ve çocuk arabaları için de kullanılan boşluk alana tekerlekli sandalyeli yolcu yerleşiyor. Ancak doğru gözlemlerim, orada, tekerlekli sandalye kullanan yolcu kenarlara tutunmakla yetinmekte ve emniyet kemeri uygulaması bulunmamakta idi. Vancouver'da ise tekerlekli sandalyeli yolcuyla gören otobüs şoförü der-

hal otobüsü durduruyor, gerekiyorsa yolcuları ikaz ederek kaldırıyor ve yolcuyla, tekerlekli sandalyeler için ayrılan bölüme yerleştirerek emniyet kemerini bağlıyor, bu konuda sandalyeli yolcunun refakatçisine bu işi bırakmadan kendisi yapıyor.

Bu işlem yolcu bir durak yolculuk edecek olsa bile her seferinde gerçekleştiriliyor ve diğer yolcular ancak bu işlem tamamlandıktan sonra otobüse binmeye başlayabiliyorlar. Yolcunun ineceği durakta da süreç aynı şekilde otobüs şoförünün otobüsü durdurarak, emniyet kemerini çözmesi ve önce bu yolcuyla indirmesi ile tamamlanabiliyor. Bu durakta da tekerlekli sandalyeli yolcu inmeden herhangi bir kişi otobüse binemiyor, önden de iniş yapamıyor.

Aynı uygulama görme özürli kişiler için de geçerli. Yaygın olarak bu kişiler, kendilerine eşlik edecek bir evcil hayvana, özellikle bir köpeğe bağlılar. Aynı şekilde durakta köpeği ile bekleyen görme özürli kişi biniş ve iniş önceliğini kullanıyor. Bu kişiler için emniyet kemeri zorunluluğu bulunmamakta. Evcil hayvanlara alışkın toplum ise bir otobüse köpeğin binmesini herhangi bir şekilde sorgulamıyor ve köpek de aynı olağanlıkla kimseye zarar vermeyi düşünmeden, sahibinin dizinde güvenle oturuyor. (Bu kentte özürli olmadan da kişilerin hayvanlarını otobüse bindirip bindiremeyecekleri konusunda

Şekil 2. Vancouver'da bir engellinin otobüsteki yeri

kesin bir bilgi edinmemiş olmama karşın, bunun mümkün olduğunu sanmaktayım. Çünkü örneğin Belçika'da, köpeği olan kişiler rahatlıkla belediye otobüslerine binebiliyorlar.)

C - Dünyaca Ünlü Kayak Merkezleri Olan Vancouver'da Özürlülerin Kayak Keyfi

Vancouver, teknolojiyle güçlendirdiği refahını, insan odaklı yönetim anlayışıyla da bütünleştirdiğinde; özürlüler için sadece zorunlu hizmetlerin değil, insani gereksinimlerin tümünün dikkate alındığı ve eğlence de dahil olmak üzere her konuda eşitliğin sağlandığı bir sisteme sahip olarak görünmektedir.

Vancouver'a 25 km uzaklıktaki Grouse Mountain, kış sporları merkezi, dünyaca ünlü bir spor ve eğlence merkezi. Ancak bu zor sporun uygun kayak pisti alanları ve teknik donanım ile özürlüler tarafından da yapılması da mümkün kılınmış. Aşağıdaki resimde görülecek iki özürlü bayan, uygun dizayn edilmiş kayaklara oturtulduktan sonra,

hiçbir dış yardım gereksinimi duymadan, beraberce piste gelmekte ve pek çok usta işi korkutucu pistleri yanı sıra daha yumuşak eğimler de sahip olan Grouse Mountain'de rahatlıkla kayak yapmanın keyfini yaşamaktadırlar.

Fiziksel olduğu kadar duygusal ve dünsel bakımdan da büyük bir tatmin sağlayacak bu uygulamanın özürlülerin özbenlik gelişimi için ne denli önemli olduğunu ayrıca vurgulamaya gerek bulunmamaktadır.

"Özürlü bireylerin sportif etkinliklere katılımı toplumun dikkatini özürlü bireylere çekerek olumsuz tutum ve davranışların değişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Sportif etkinlikler yoluyla özürlüler toplum içinde işbirliği, paylaşım ve kişilerarası ilişkilerin kurallarını öğrenirler. Sportif etkinlikler özürlü bireylerin yaşam kalitesini yükseltir ve kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir sosyal ortam yaratır. Tüm bu özellikleri kapsamına alan bir etkinlik olarak spor, özürlülere yaşam boyu önerilmektedir." (Gür, 2001: 23)

Şekil 3. Vancouver Mount Grouse'da bir engellinin kayak keyfi

SONUÇ

Sonuç olarak, ulaşılabilirliğin, çağdaş bir kentin en önemli yaşam kalitesi göstergesi olduğu bilinmelidir. Kentlerdeki tüm hizmetlerin yürütülmesinde, yerel politikalar, kenti bir engelsiz alan olarak tasarlamalıdır. Bu görev, yalnızca fizik mekan düzenlemelerini yeterli kılmamakta, aynı zamanda bir anlayış değişimini de gerektirmekte ve zorlamaktadır.

Özellikle tüm insanların yaşamlarının en az bir bölümünde engelli olabildiği gerçeğinin anımsatılması ve konunun genel bir bilinç ve duyarlılık unsuru haline gelmesi için sürekli eğitim programları düzenlenmesi de ayrıca önem taşımaktadır.

Günümüz yerel yönetimleri, çağdaş yönetim anlayışı çerçevesinde çok yoğun bir hizmet alanına sahiptir. Bütün bu alanı kapsayacak şekilde doğru planlanmış, etkin ve verimli bir hizmet çıktısına ulaşabilmek için yerel halkın desteği büyük önem taşımaktadır. Bu da her tür işbirliği ve katılım kanallarını da açık tutmayı gerekli kılmaktadır.

Ancak toplumsal bir uzlaşma yaklaşımı, bu zorlu görevde tarafların tümünün yükümlülük üstlenmesini sağlayabilir. Ortak sonuç mutlak refah artışı olarak tüm toplum bireylerine yansır.

KAYNAKÇA

Avrupa Sosyal Şartı Temel Rehber, (2001), Çev. Bülent Çiçekli, Ankara, Seçkin.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (1999), *Hareket Engelliler İçin Ulaşımın İyileştirilmesi Rehberi*, Çev. Gülören Gümüş, Deniz Çağlayan, Ankara.

Doğanyüç, S. (2005), *Belediye Kanunu*, Ankara, Seçkin.

Dönümcü, Ş. "Kentler Yaşlılarındır", <http://sosyalhizmetuzmani.org/kentyasli.htm>, (Erişim: 05.09.2006)

Fırat, A.S. (2008), "Belediyelerin Engellilere Dönük Sosyal Hizmet Projeleri", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C.19, S.1, Ankara, ss.89-100

Gür, A. (2001), *Özürlülerin Sosyal Yaşama Uyum Süreçlerinde Sportif Etkinliklerin Rolü*, Ankara, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayını:16.

<http://www.egitimkanada.com/vancouver-kanada-ingilizce-dil-okullari.asp> (Erişim: 01.05.2009)

<http://www.vec.ca/turkish/1/vancouver-best.cfm> (Erişim: 01.05.2009)

<http://www.muhakeme.net/159-nolu-ilo-sozlesmesi-t2455.html> (Erişim: 01.05.2009)

http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/13683/ (Erişim: 01.05.2009)

http://www.ozida.gov.tr/ozcalisma/ozurlu_kisilerin_haklari.htm (Erişim: 01.05.2009)

http://www.shcek.gov.tr/Kurumsal_Bilgi/Mevzuat/Yonetmelikler/Ozel_Bakim_Merkezleri.asp (Erişim: 01.05.2009)

<http://www.yerelnet.org.tr/uluslararası/avrupakonseyanlasma7.php> (Erişim: 01.05.2009)

http://www.bcn.es/ciutat-disminucio/angles/a_dec02.html (Erişim: 01.05.2009)

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, (1996), *Avrupa KentSEL Şartı*, Çev. Zerrin Yener ve Kumru Arapkirlioğlu, Ankara, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.

Odaman, S. (2002), "Küreselleşmeyle Gelen Yoksulluk ve Eşitsizliği Önlemeye Yönelik Olarak Geliştirilen SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının İşlevi", Yasemin Özdek (Der.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE: 311.

Omuruluk Felçlileri Derneği (2001), *Herkes İçin Ulaşılabilirlik Seminer Notları*, İstanbul Omuruluk Felçlileri Derneği Yayını.

Sartre, J.P. (1965), Bekleyiş, Çev. Nazan-Haluk Dedehayır, Altın Kitaplar.

Türkiye Sakatlar Konfederasyonu, (1995), *Ulaşılabilirlik İçin Avrupa El Kitabı*, Çev. Hamide Tokmak, Düzeltilmiş Baskı, Ankara, Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yayınları.

Araştırma

GENÇ KANSER HASTALARININ HASTALIK ANLATILARININ GÜÇLENDİRME YAKLAŞIMI TEMELİNDE ANALİZİ^{1*}

Analysis of the Illness Narratives of the Young Cancer Patients on the Basis of Empowerment Approach

Tarık TUNCAI*

* Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

*Bu makalede, sosyal hizmet mesleğinde
Bu araştırmanın amacı, sosyal hizmette
güçlendirme yaklaşımını genç kanser
hastaları örneğinde irdelemek ve hastalık
sürecini bireylerin gözüyle çok yönlü analiz
etmektir. Araştırma yöntemi olarak niteliksel
yaklaşım seçilmiştir. Kanser hastaları,
hastalık süresince sıklıkla kontrol kaybı ve
bunun neden olduğu güçsüzleşme sorunu
yaşamaktadırlar ve kanser konusunun*

*güçlendirme yaklaşımı temelinde ele alınması,
konuyu derinlemesine analiz edebilmek
bakımından son derece anlamlı ve yararlı
görülmeştir. Çalışmanın veri toplama
aşamasında, genç kanser hastalarının
güçlendirme kavramsallaştırmalarının
anlaşılması ve güç kaynaklarının keşfedilmesi
için katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme
tekniklerine başvurulmuştur. 20 bireyle
yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla,
güçlendirme sürecinin dinamiklerinin ayrıntılı
olarak tanımlanması söz konusu olmuştur.
Kanser hastasının güçlenme sürecini analiz
edebilmek için, fiziksel, psikolojik, duygusal
ve tinsel boyutlarda (içsel – kişisel) yaşanan
güçsüzleştirici veya güçlendirici dinamiklerin
yanı sıra, aile sistemi, profesyonel (müdahale-
tedavi) sistem ve özellikle toplumsal ve
kültürel bağlamlar (dışsal - kişiler arası)
birbirleriyle ilişkili ve farklı değişkenler olarak
dikkate alınmıştır. Araştırmanın uygulama
süreciyle elde edilen verilerin tematik analizi
sonucunda, kanser deneyiminin güçlendirme
yaklaşımı bağlamında beş temel özelliği ortaya
çıkıştır. Bunlar; düşünsel değişim süreci,
inancı artırma ve koruma süreci, etkileşim
süreci, bilgi-beceri kazanma süreci ve kontrol
sürecidir. Beş temadan her birinin işleyişi
bireyin gereksinimlerine ve hastalığının
doğasına göre farklılık göstermektedir.
Bu durumun temel nedeni, güçlendirme
yaklaşımının dinamik bir kavramsal tasarım
olmasıdır. Farklı güç dinamikleri her bireyin
iç dünyasında farklı etkiler yaratmaktadır. Son
tahlilde bu çalışma, güç ve yetki ilişkilerine
dayalı bu toplumda, kanser bağlamında bu
ilişkilerin hasta merkezli olarak yeniden
kurgulanması gerektiğini çeşitli somut
önerilerle ortaya koymaktadır.*

Anahtar Sözcükler: Psiko-onkoloji,
güçlendirme yaklaşımı, kanser, hastalık
anlatıları, niteliksel yöntem, tıbbi sosyal
hizmet

ABSTRACT

*The purpose of this research is to investigate
empowerment approach in social work in
a sample of young cancer patients and to
analyze the illness process from the eyes of
individuals. The research method was chosen*

1 * Bu çalışma yazarın doktora tezindeki (2009)
verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

as qualitative approach. Cancer patients frequently deal with the problems of loss of control and powerlessness, and examining the issue of cancer based on empowerment is to be seen very meaningful and useful for the in-depth analysis of the problem. In the stage of the data collection of the research, the participant observation and in-depth interview techniques were used for discovering power resources and understanding the conceptualization of empowerment of young cancer patients. The dynamics of empowerment process were identified in detail through in-depth interviews with 20 individuals. In order to analyze empowerment process of cancer patient, disempowering or empowering dynamics that were lived in physical, psychological, emotional and spiritual dimensions (internal - intrapersonal) and family system, professional system (intervention – medical treatment), and especially societal and cultural contexts (external – interpersonal) were considered as interrelated and different variables. Five main attributes of cancer experience in the context of empowerment approach were revealed as the result of the thematic analysis of data. These are as follows; empowerment as the process of change of thought, empowerment as the process of increasing and protecting of belief, empowerment as the process of interaction, empowerment as the process of acquiring knowledge and skills, and empowerment as the process of control. Functioning of each of the five themes differentiates with respect to the needs of individual and nature of his/her illness. The main reason of this differentiation is related to empowerment approach that it is a dynamic conceptual design. Different power dynamics create different effects in every single individual's inner world. In conclusion, this study puts forth the need of restructuring the relationships that are based on power and authority in this society into patient-centered with various concrete proposals.

Key Words: *Psycho-oncology, empowerment approach, cancer, illness narratives, qualitative method, medical social work*

GİRİŞ

İnsanın fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel (spiritüel) ve sosyal alanında derin izler bırakan kanser, modern hayatın en yaygın ve tehdit edici hastalıklarından biridir. Bununla birlikte kanser, her ne kadar fizyolojik bir hastalık olarak tanımlansa da belirli bir sonu olan, yalnızca tıbbi tedaviyle ilişkili tekil bir yaşam olayına indirgenemez. Aksine, tedavi sürecinde ve sonrasında belirsizliğin oldukça yoğun yaşandığı, bireyin psiko-sosyal dünyasında yalnızca iz bırakmayan aynı zamanda anlamlı değişimler yaratan çok boyutlu bir yaşam deneyimidir.

İnsan ömrünün hangi döneminde yaşanırsa yaşansın, kanserin tedavisi sürecinde ortaya çıkan çeşitli sorunlarla başedebilmek ve yaşanan hastalık deneyimini olumlu değişimlerle geride bırakmak bireyin potansiyel güçlerini harekete geçirmesini gerektirir. Bireyin psiko-sosyal esenliğini kurma çabasıyla, kullandığı güç dinamiklerini anlamak için gerekli bilimsel perspektifi ise güçlendirme yaklaşımı sağlar (Boehm ve Staples, 2002). Güçlendirme yaklaşımına göre, bireyin yaşadığı sorunlar, onu etkileyen ve kendisinin de etkide bulunduğu kişisel, kişiler arası ve daha geniş çevresel alanlarındaki kaynakların yetersizliği ya da bunların kullanılamaması nedeniyle ortaya çıkar ya da kanser gibi sağlık sorunlarında artış gösterir (Gutierrez, 1994; Gutierrez ve diğ., 1998; Askheim, 2003). Kanser tanısı alan birey başlangıçta ben imgesini “güçsüzlük”, “çaresizlik” ve “yetersizlik” hisleriyle tanımlamakta ve kurmaktadır. Bunların oluşumunda hastalıkla değişen güç dinamiklerinin etkisi vardır. Çünkü güçlendirme yaklaşımına dayalı bakışa göre, her tekil ilişki (bireyin diğer bireyle, bireyin aile ya da sosyal

çevreyle, bireyin sağlık sistemiyle vb.) güç farklılıklarına göre şekillenir (Pinderhughes, 1983). Yaş, toplumsal cinsiyet, renk, inanç, dil, sosyal statü, ekonomik konum vb. değişkenler gücün ve güçlülünün belirleyicisidir. Toplumların kolektif bilinçaltlarına kimin güçlü ve söz sahibi olduğu adeta kodlanmıştır. Erkek olmak, büyük yaşta olmak, varsıl olmak, yüksek eğitim düzeyinde olmak veya "sağlıklı" olmak güçlü olmaktır. Güçlendirmenin amacı da bu noktada berraklaşır: "Bireyin kişisel ve kişiler arası alanlarındaki güçlerini artırırken, onu güçsüz kılan çevresel unsurlarda değişim yaratmak (Jones ve Meleis, 1993; Barker, 1999; Chang ve diğ., 2004)." Bu sürecin baş aktörü kanseri deneyimleyen hastanın kendisidir. Profesyonellerin temel sorumluluğu kolaylaştırıcı olmaktır. Bu da bireyle kurulan ilişkinin doğasını eşitlikçi ve katılımcı bir temelde kurmakla hayata geçer. Hastanın yaşamını etkileyen her karar sürecinde (örneğin tedavi seçeneklerinin belirlenmesinde) bilinçlenmesi ve belirli ölçüde söz sahibi olması güçlenmesinin önemli belirleyicileridir.

Öte yandan, kanserle yüzleşmenin ve onun etkileriyle başatmanın en zor olduğu dönemler arasında gençlik ve genç yetişkinlik dönemi yer alır. Gençlerin birçoğu yaşamlarında bu düzeyde bir güçlüğün yol açtığı çeşitli baskılarla mücadele edebilecek bilgi, bilinç ve deneyime yoğun biçimde gereksinim duyarlar (Bleyer ve diğ., 2006). Bu noktada güçlenme gereksinimi görünür olmaya başlar. Çünkü kanserle başlayan değişim süreci bireyin yalnızca bedenini etkilememiş, onu kuşatan psikolojik, duygusal, tinsel ve sosyal alanlarda da çeşitli güçsüzleşme tehditleri yaratmıştır. Bu nedenle araştırma, güçlendirme

yaklaşımını kanser hastalığı ve genç hastalar örneğinde incelemeye ve analiz etmeye odaklanmıştır. Kanser hastalarının güçlendirilmesi birçok unsurun etkileşimine bağlıdır. Güçlenme sürecine, hastanın fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel yaşantıları gibi içsel; aile - yakın çevre - tedavi sistemiyle ilişkileri, kültürel ve toplumsal yapı gibi dışsal dinamiklerin tümü, birbirleriyle bağlantılı olarak etki eder. Bu unsurların bazıları bireyi güçsüzleştirip hastalık sürecini olumsuz yönde etkilerken, bazıları ise bireyin yaşamını ve hastalık sürecini olabildiğince kendi kontrolü altında tutmasında potansiyel bir kaynak olup güçlenme sürecine hizmet eder.

Sağlık boyutunda ve kanser hastalığı özelinde hem bir süreç hem de tedavi sonucunda kazanılan nihai bir sonuç olarak değerlendirilmesi gereken güçlendirme, yalnızca kanser hastası olanın yarattığı içsel baskıların ortadan kaldırılmasını ya da iyileşmeyi değil aynı zamanda uzun vadede psikolojik, duygusal, tinsel, sosyal gelişmeyi ve uyumu da içerir (Jones ve Meleis, 1993). Bireyin gerek kişisel, gerekse kişiler arası ve çevresel alanından beslenen güçlenme süreci kanserle başatmada hayati önem taşır. Kişisel alan, bireyin hastalık sürecine ilişkin ruhsal dinamiklerini, hastalık algısını, deneyimini ve değerleri içerirken; kişiler arası ve çevresel alan, aile, yakınlar, akran grupları, diğer kanser hastaları ve başta hekim olmak üzere, hemşire, sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve diğer yardımcı sağlık bakım profesyonellerinden oluşan toplumsal ve kültürel yapıyı içermektedir. Birey ve onu etkileyen bu sosyal güçler arasında hastalık süresince çeşitli etkileşimler yaşanır. Buna göre, hem bireyin psişik alanında hastalığını kurma ve anlamlandırma yolunu hem de

bu yolu şekillendiren üst anlatıları belirleyen faktör olarak kansere ilişkin söylemsel göstergeler (örneğin hastalığa ilişkin kültürel anlatılar, toplumsal algılar, sağlık politikaları vb.) güçlendirme yaklaşımının önemli sac ayaklarından.

Kanserle başeden bireylerin tıbbi tedavisi sürecinde güçlenme tasarımlarının yanı sıra kişisel ve sosyal kaynaklarının kullanıldığı güçlendirme sürecinin içeriğini derinlemesine çözümlen, ayrıca kanser sürecini holistik bir çerçevede ele alan çalışmalar mevcuttur, ama sayıca oldukça sınırlıdır (Gibson, 1991; Chesney ve Cheslar, 1993; Gibson, 1995; Mok, 2001; Bulsara ve diğ., 2004). Bu nedenle araştırma, güçlendirme yaklaşımını kanser hastalığı ve genç hastalar boyutunda incelemeye ve analiz etmeye odaklanmıştır. Hastaların güçlendirilmesi konusu, son yıllarda kanser hastalığının tanısı ve tedavisi sürecinde yeni bir felsefe olarak görülmeye başlanmıştır. Farklı disiplinlerin bilgi ve deneyimi alana akarken, güçlendirme hızla sağlık sisteminin temel kavramı haline gelmektedir. Bu gelişmenin temel belirleyicileri arasında, kuşkusuz kanser gibi bedensel hastalıkların tedavisinde tek başına medikal modelin ve uzantısı, bedensel tedavi protokollerinin yeterli olamayacağı inancının yaygınlaşması yer alır. Diğer ifadeyle, kansere yaklaşımda sosyal ve tabiatıyla psiko-sosyal alan güçlü biçimde yer edinmektedir. Kanserinin psiko-sosyal boyutunu ele alan interdisipliner çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmakta, kanserle bağlantılı psikolojik sorunları inceleyen (Özkan, 2002), yaşam kalitesi (Beser ve Öz, 2003; Gültekin ve diğ., 2008; Pınar ve diğ., 2008), başetme (Gilbar ve Zisman, 2007) ve sosyal destek (Işıkhan,

2007) ve alternatif tedavi yöntemleri (Işıkhan ve diğ., 2005; Erci, 2007) gibi konuları irdeleyen araştırmalar kanserle ilgili bilimsel birikime anlamlı katkılar yapmaktadır.

HASTALAR VE YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi seçilirken güçlendirmenin doğasıyla bağlantılı üç temel konu göz önünde bulundurulmuştur. Birincisi, güçlendirmenin ucu açık ve çalışılan bağlama göre değişkenlik gösteren dinamik yapısı nedeniyle seçilen yaklaşım derinlemesine kavrayışa olanak tanınmalıdır. Ayrıca bireyin kanser deneyimi geniş bir yelpazede ayrıntılı olarak betimlenebilmelidir. İkincisi, güçlendirmenin savunduğu temel argümanlar olan, bireyin özne konumu, eşitliği, katılımcı olma rolü araştırmanın uygulamasında korunmalıdır. Üçüncüsü, araştırma süreci dolaylı da olsa hastaların güçlenmelerine katkı vermedir. Bu ilkelere yanıt veren yapısı dikkate alınarak araştırma yöntemi olarak niteliksel yaklaşım seçilmiş ve araştırmanın amacına ulaşmada yeterli bir yöntem olarak görülmüştür.

Araştırmanın öznelerine ulaşmada niteliksel araştırma yönteminin amaçlı örnekleme tekniğine başvurulmuştur (Ritchie ve Lewis, 2003). Araştırmanın özneleri, kanser tanısı asgari altı ay, azami üç yıl önce konulmuş, görüşmelerin yapılacağı süre zarfında kemoterapi ya da radyoterapi almayan, remisyon aşamasında olan, ayaktan tedavi gören, bilişsel yeterliğe ve araştırmaya katılma istek ve motivasyonuna sahip 18-29 yaş arası 20 kişi olarak belirlenmiştir. Kanser tanısı için altı ay ile üç yıl arasında bir zaman sınırının konulmasının temel nedeni, bireylerin

hastalık deneyimini -kanser sürecinin çeşitli aşamalarını yaşamış olarak- çok boyutlu biçimde araştırmacı ile paylaşabilecek bir aşamaya gelmiş olmaları gerektiğinin düşünülmesidir. Öte yandan, özellikle araştırma konusunun etik hassasiyetleri göz önünde bulundurularak, araştırmacının, bireylerin kanser hastalığının fiziksel, psikolojik ve duygusal yönlerden zorlu süreçlerini yaşadıkları bir dönemde uygulanmasının da sakıncalı olacağı düşünülerek kanser hastalığının remisyona aşamasında olunması uygulama için bir koşul olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan, araştırma kapsamında görüşülecek bireylerin 18-29 yaş arasında olması koşulunun konulmasının nedeni, güçlendirme yaklaşımının kanser bağlamında anlaşılması ve açıklanması için gençlik ve genç yetişkinlik döneminin oldukça elverişli olmasıdır. Gençlik dönemi yaşam döngüsünün en hareketli paydalarından biri olup, bu dönemde bireylerin bilişsel, psikolojik ve sosyal güçlenme dinamikleri yoğun işlev görmektedir.

Öte yandan, araştırmacının uygulamasında kanser hastalığının türü bakımından bir sınırlamaya gidilmemiştir. Bu araştırma, doğası itibariyle kanser gibi tehdit edici ve yaygın bir sağlık sorununun özellikle psiko-sosyal ve kültürel bağlamını öncüllerine taşımaktadır. Hastalık denilen şeyin birey için anlamı ve çağrışımlarını anlama çabasıdır. Araştırmada, güçlendirme kavramsallaştırmasının temel bileşenlerini yalnız bir sağlık sorunu değil aynı zamanda önemli bir yaşam olayı hatta sosyal bir sorun olan kanser üzerinden incelemek söz konusudur. Farklı kanser türleri kuşkusuz bireyler üzerinde farklı tıbbi – fizyolojik etkiler yapmaktadır. Fakat bu çalışmada esas olan, herhangi bir

kanser türünün birey üzerindeki yansımalarından ziyade, holistik bir çerçevede, “kansere olmanın” psiko-sosyal ve kültürel bağlamı ve hastalık sürecinde işleyen güç dinamikleridir. Bu görüşlerden yola çıkarak, farklı kanser türlerini deneyimleyen bireylerle görüşmenin araştırmacının sonuçlarının zenginleşmesine katkı vereceği düşünülmüştür.

Araştırmacı tarafından çalışmanın amaçları doğrultusunda yapıldırılmış bir derinlemesine görüşme yöntemi hazırlanmıştır. Yönerge, kanser tanısı konulduktan görüşmenin yapıldığı süreye uzanan zaman diliminde öznelere, sosyo-demografik ve hastalık özelliklerinin yanı sıra güçsüzleşme ve güçlenme dinamiklerini içeren hastalık deneyimlerini çok boyutlu olarak kavramayı hedefleyen, yönlendirici olmayan, yansız, genel nitelikte ve ağırlıklı olarak süreci ve “anlamı” keşfetmeye yönelik açık uçlu sorulardan oluşmuştur.

Araştırmaya katılan toplam 20 bireyin çoğunluğunu (15) erkekler oluşturmaktadır. Yaş ortalaması 23.65 (SD=3.70) olup 18–29 yaş arası bireyleri içermektedir. Öznelerin hastalık tanısı, gördüğü tedaviler ve tedavi süresine ilişkin bilgiler kendisiyle ilgili hekime sorularak teyit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin gerçek isimleri etik hassasiyetler nedeniyle saklı tutulmuş bunun yerine öznelerin tümüne araştırmacı tarafından özgün rumuzlar verilmiştir.

Araştırmacının öznelerine Ankara ilinde bulunan, Hacettepe Üniversitesi Onkoloji Hastanesi ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tıbbi Onkoloji Kliniği'nde ulaşılmış, uygulama süreci 2008 yılı Mart ve Eylül ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının etik olarak uygunluğu izni çalışmanın yapıldığı üniversitenin etik kurulu tarafından

verilmiştir. Çalışmanın gerek tasarımı gerekse uygulaması Helsinki Deklarasyonu Prensipleri'ne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Hastanelerdeki tedavi hizmetinden ayaktan yararlanma sürecinde bulunan, hastanelere belirli aralıklarla kontrol için gelen ve nitelikleri yönünden araştırmanın özneleri kapsamında giren bireylerle ön görüşmeler yapılmış ve istekli olmaları halinde araştırma sürecine katılmaları sağlanmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olan derinlemesine görüşme uygulamaları tercihen, bizzat araştırmacı tarafından öznelerin kendilerini, hastalık yaşantılarını, güçsüzleşme ve özellikle güçlenme kaynaklarını olabildiğince içten, rahat, ayrıntılı paylaşabilecekleri düşünülen ve doğal ortamları olan "evlerinde" yapılmıştır. Ancak ev ortamında rahat paylaşımda bulunamayacağını belirten ya da koşulları uygun olmayan hastalarla görüşmeler hastanelerin özel odalarında yapılmıştır. Görüşmelerde öznelerin tümünün duygu ve düşüncelerini aktarmada oldukça istekli oldukları gözlenmiştir. Araştırmacı tarafından olabildiğince kısa, yalın ve açık uçlu sorularla ve yine oldukça az müdahale ile görüşmeler ilerlemiştir. Görüşmenin başlangıcında, çalışmanın amacı, kapsamı, etik hassasiyetleri ve olası yararları anlatılmıştır. Çalışmaya katılma konusunda onayları alınan bireylere aydınlatılmış onam formu imzalatılarak bir kopyası kendilerine teslim edilmiştir. Derinlemesine görüşmeler asgari 45 ila azami 190 dakika arasında sürmüştür, ortalama olarak ise 75 dakika sürmüştür.

Niteliksel yaklaşıma dayalı bu araştırmanın 20 derinlemesine görüşmeden elde edilen verileri, yazılı çözümünü yapılmış görüşme çıktıları üzerinden

analiz edilmiştir. Analiz sürecinde tümevarımcı bir anlayış izlenerek, üzerinde durulan konuyla ilgili ifade edilen kavramların ve düşüncelerin temalaştırılması, görüşmenin çözümlendiği metnin tekrar tekrar okunması ile söz konusu olmuş; bu temalar araştırmanın alt amaçlarına göre kodlanıp gruplandırılmıştır. Okuma, gruplandırma, temalaştırma aşamalarında Microsoft Word 2007 kelime işlemci yazılımından da yararlanılmış; belirli alt konuları karşılayan anahtar sözcükler kullanılarak görüşme metinleri defaten taranmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler çözümlenmiş metinler üzerinde satır satır okunurken, öznenin aile, okul çevresi, toplumsal alan vb. bağlamlardaki güçlenme ve güçsüzleşme deneyimlerini anlamaya ve açıklamaya dönük bir çaba sarf edilmiş; bahse konu bağlam içinde güçlendirme yaklaşımının hangi unsurlarının ne işlev gördüğü özellikle keşfedilmeye çalışılmıştır. Veri analizi sürecinden elde edilen bulguların sayısal dökümü ve genelleştirilmesi kaygısı yerine birey tarafından inşa edilmiş öznel gerçeklik, güçlendirme ve kanser anlatısı ilgili bağlam içinde kavranarak resmedilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Araştırma bulgularının analizi iki ana sınıflama içinde yapılandırılmıştır. Birincisi, bireyin güçlenme sürecine etki eden içsel unsurlardır. Bunlar, psikolojik - duygusal ve fiziksel alanlarda yaşanan değişimler ile tinsel alanda yaşanan değişimlerdir. İkincisi ise, aile ilişkileri, toplumsal alan ve tıbbi tedavi sistemiyile ilişkilerdir. Bunlar kanser hastasının güçlenme sürecinde etkili olan dışsal unsurlar olarak analiz edilmiştir.

Kanser Hastasının Güçlenme Sürecini Etkileyen İçsel Unsurlar

Kanser hastalığı önce bedenini sonra psikolojik alanını etkilediği bireyi, çeşitli sorgulamalarla iç dünyasına yöneltmektedir. Tam bu aşamada çeşitli baskılara maruz kalan birey için yoğun bir biçimde güç kaynaklarını keşfetme çabası öne çıkmaktadır. Bireyin kanser tanısının ardından hastalığa uyum sürecinde bir takım genel nitelikte aşamaların kaydedildiği bu araştırmada görülmüştür. Birinci aşama, kriz aşamasıdır. Bu aşama kayıp aşaması olarak da nitelendirilebilir. Özneler, kişisel kapasitelerinin, bazı fiziksel işlevlerinin ve yaşam kalitelerinin kaybıyla yüzleşmişlerdir. Uyum sürecine giden yolda özneler, ikinci aşamada, psikolojik baskılar ve duygusal karmaşa ile yüz yüze gelmişlerdir. Depresyonun yanı sıra korku, kaygı, düş kırıklığı ve kızgınlık gibi duygular bu aşamada yoğun olarak yaşanmaktadır.

...(o dönemde) ruhsal olarak çöküntüye girmiş ve fiziksel olarak da başıboşluk sistemim çökmüştü... (Sezgin, 26, Hodgkin Lenfoma)

...Acaba ben nerede yanlış yaptım gibisinden düşündüm, yanlış bir şey mi yaptım? Yanlış bir şey mi tükettim? Onlar aklıma geldi ilk etapta, ama öyle bir şey olmadığı için bazen de kahretmedim değil, "bir başkası değil de niye ben?"... (Cesur, 23, Testis kanseri)

Bu süreçte, kanser tedavisinin (özellikle kemoterapinin) yan etkileri bireyin psikolojik, duygusal ve tinsel alanındaki baskıları artırarak bireyi sürekli güçsüzleştirme tehdidi yaratmıştır.

...Her yirmi dakikada bir istifra ediyorum, her yirmi dakikada bir istifra etmekten geceleri acile gidiyorum, serum alıyorum ve benim yemek borusu diyorlar istifra etmekten yanmış durumda yani su bile içemiyorum. Bu kadar kötü geçirdim ben kemoterapiyi... (Sezgin, 26, Hodgkin Lenfoma)

...Duşa girdim, saçlarımı yıkadım, bi baktım küvet simsiyah olmuş, tüm saçlar dökülmüş, ilk şoku orda yaşadım ben... (Selim, 25, Hodgkin lenfoma)

Sonraki aşama bazı değişimlere işaret etmiştir. Yaşam tarzında, gündelik aktivitelerde, beslenme alışkanlıklarında ve nihayetinde hastalığa ve bir bütün olarak kişisel yaşama bakışta çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Birey ben imgesini yeni anlam zeminlerine taşımaktadır. Bu değişimler, hastalığın yönetildiğine ve bir uyum sürecinin başladığına işaret etmektedir.

Kaza da yapabilirdim belki, böyle de olabilirdi, ama varmış bu şekilde yaşam, hayatımın 21, 22. yaşlarında bu şekilde olacakmış, belki uzayacak belki de uzamayacak, bu şekilde yaşıyorum sonuçta, buna sonuna kadar inanıyorum. (Mert, 23, Non-hodgkin lenfoma)

Artık birçok şeyi farklı görüyorum. Şimdi ben neden hasta oldum diye sormuyorum. Sabır testi ya da başka bi şey, o önemli değil... Bu hastalıkla birlikte her günün, sevmenin ve sevilmenin, dostluğun, daha bi çok şeyin çok ama çok değerli olduğunu gördüm yani... (Pelin, 29, Meme kanseri)

Son aşamada özneler değişen yaşamlarını, artan umutları, iyileşmeye olan

inançları, tinsel bağlılıkları ve pratikleri ile kontrol altına tutma çabasına girerken güçlendirme süreci daha çok belirginleşmiştir. Hem bu araştırmada hem de kanser hastalarıyla yapılan diğer birçok çalışmada ortak olarak tinsel pratiklerde hastalık süresince artış olduğu görülmüştür (Hughes ve diğ., 2008; Manii ve Ammerman, 2008; Vachon, 2008). Tinsel pratikler, birey açısından psikolojik ve duygusal bir rahatlamaya olanak sağlamaktadır. Buna paralel olarak umut ve iyileşme inancı konusunda yapılan birçok araştırmada benzer biçimde kanser hastalarının hastalık sürecinde büyük ölçüde umutlarını korudukları görülmüştür (Aslan ve diğ., 2007; Gustavsson-Lilius ve diğ., 2007; Vaughan-Adams, 2007)

Biliyorum, doktor da söylemişti, ben de internetten araştırmıştım, tehlikeli bir hastalık olduğunu yani, ama ben güçlü olcam hep dedim, kurtulabilirim, daha çok gencim... ..İnandım yani... Kendimi hastalık moduna sokmadım hiç... (Ufuk, 21, Non-hodgkin lenfoma)

Daha çok dua etmeye başladım diyebilirim, yani sırf kendim için değil herkes için hastanede olan, herkes için dua etmeye başladım, sonuçta o sıkıntıyı çekmek yani, sırf ben çekmiyorum, daha kötü, daha ağır durumda olanlar vardı... (Bahar,18, Deri kanseri)

Kanser hastası gençlerin güçlenmelerine etki eden içsel unsurların analizinden güçlendirmenin iki genel özelliğini çıkarsamak olanaklıdır. Birincisi, bireyin hastalığını kabullenmesi, kendisine, çevresine, tedavi ekibine güven duyması ve hastalığına ilişkin anlamı zenginleştirilmesi ile görünür olan ve büyük

ölçüde psikolojik-duygusal alandaki dinamiklerle oluşan "düşünsel değişim süreci" olarak güçlendirmedir. İkincisi ise, umudun, tinsel bağlılığın - pratiklerin artması, yaşama anlam atfedilmesi ve yeni amaçlar oluşturulmasıyla ortaya çıkan "inancı artırma ve koruma süreci" olarak güçlendirmedir. Ortaya çıkan iki özelliğiyle güçlendirmenin kanser hastalığı bağlamında, gerçeklik değişmesine de bireyin gerçekliğe ilişkin algısında bir dönüştürme yaşaması olduğu söylenebilir. Bireyler hastalıkla ilgili anlamları ve çağrışımları gözden geçirmiş; düşüncelerini ve inançlarını pekiştirmiş; ben imgelerini yeniden inşa etmişlerdir.

Son tahlilde kanser hastasının, fiziksel boyutta yaşadığı zorluklara karşın, özellikle psikolojik, duygusal ve tinsel alanlarında keşfettiği güç kaynaklarını harekete geçirerek hastalığa uyum sağlaması ve bu yolla güçlenmesi söz konusudur.

Kanser Hastasının Güçlenme Sürecini Etkileyen Dışsal Unsurlar

Bireylerin hastalık sürecinde güçlenmelerinde, önceki başlık altında işlenen içsel unsurlar kadar dışsal unsurların da etkili olduğu öznelerin anlatılarının analiziyle ortaya çıkmıştır. Hastaların aile üyeleriyle etkileşimleri, akrabaları, arkadaşları ve diğer kanser hastalarının oluşturduğu yakın çevre unsurlarıyla ilişkileri önemli sosyal destek araçları olarak onların güçlenmeleri sürecini kolaylaştırmıştır. Fakat aile ilişkileri bağlamında özneler zaman zaman aile üyelerine yük olduklarını düşünmüşlerdir. Kendileri için üzüntü yaşayan ve çaba harcayan ailelerinin karşısında kendilerini güçsüz hissetmişlerdir. Bunun

önemli bir nedeni, bireylerden beklenen aile içi sorumlulukların azalmasıdır. Şu halde, kanser hastasının güçlenmesinde aile ve diğer yakınların oluşturduğu çevrenin, bireye yönelik davranış ve tutumlarında bir değişim gereksinimi içinde olduğu açıktır. Bu değişimin temel bileşenleri, bireyi, sürekli değerli hissettiren, kontrolün kendisinde olduğunu sıklıkla vurgulayan, olumsuz duygusal tepki ve aktarımları bireye yansıtmayan ve gerçekçi umutlar veren bir etkileşim ortamıdır.

Aile olarak, çok şanslı olduğuma inanıyorum, hastalıktan önce de hastalık zamanında da bağıdırlar bana, çok üstüme düşerler. Hastalıkta da çok üstüme düşüldü, her birey tarafından annem, babam, kız kardeşim, ben onları seviyorum, çok seviyorum, daha da çok sevdim... (Sezgin, 26, Hodgkin Lenfoma)

Baktım ailem bu kadar uğraşüyor, yani sadece ailem değil bütün insanlar, abartmıyorum, tanıdığım bütün insanlar, dedim "madem bu kadar değerliyim, benim için bu kadar uğraş veriliyor, ben gayret etmezsem, onlara ihanet etmiş olurum". "Onlar gayret ediyor benim daha fazla gayret etmem gerekiyor" dedim... (Melih, 21, Hodgkin lenfoma)

Öte yandan, araştırmaya katılan öznelere hastalık sürecini tekil olarak değil özellikle aile üyeleriyle birlikte deneyimledikleri, ailenin davranışlarını, tepkilerini ve tutumlarını son derece önemli buldukları görülmektedir. Bu durum hastaların bireysel değil daha çok aile odaklı olarak kanser deneyimi yaşadıklarını göstermektedir. Hastaların aile bağlamına atfettikleri önemi şu anlatıda okumak olanaklıdır: "Benim seksen yaşıma kadar yaşamak gibi bir takıntım

yok. Ama şunu kesinlikle istemedim: mezarımın başında duran, ağlayan ailem, bu görüntüyü istemiyorum. (Selim, 25, Hodgkin lenfoma)" Bu sonuç, Batı toplumlarında yerleşik ben-merkezci kimliğe karşın Doğu toplumlarındaki, aile-merkezci bir varlık olarak birey tanımlanmasıyla da örtüşmektedir (Mok, 2001).

Bireyi etkileyen ve kendisinin de etkide bulunduğu sosyal çevreye hastalıkla birlikte, başta hekim olmak üzere birçok sağlık bakım profesyoneli dâhil olmuştur. Bireyin yeni tanıdığı bu sistemle, kendisiyle kurulan iletişim dili bağlamında etkileşiminin doğası, hastalık, tedavi, beslenme ve diyet konularında bilgilendirilmesinin yanı sıra tedavi kararlarına katılımı gelişen kontrol hissi güçlenmesinin önemli belirleyicileri olmuştur.

Özellikle hemşire hanımlar çok duyarlı, insanın üzerine titriyorlar yani en ufak bir sorunda yardımcı oluyorlar, mesela şu an hiçbir hastanede sanmıyorum ki bir hemşire bir hastaya gitsin dışarıdan yiyecek bir şeyler alsın, burada ben onu gördüm. (Renan, 29, Yumuşak doku kanseri)

Hemşirelerle abla kardeş gibiydik, doktorlar da aynı, anne, baba, oğul olduğumuz yerler oldu. (Doktorlara) hocam diye hiç hitap etmedim, mesela arada abla diyordum, koskoca profesör geliyor Osman abi diyordum. (Bu) bayağı güç veriyordu bana. (Barış, 18, Kan kanseri)

Kemoterapiye başlarken de zaten bana ilaçlarımı yazdılar... bana kemoterapi almadan önce kitapçık verdiler, onu okudum, yiyeceğimi içeceğimi, ondan sonra, saçlarımın döküleceğini, hepsini anlatıyordu... (Harun, 28, Hodgkin lenfoma)

Öte yandan, kanserin toplumsal alandaki yansıması; hastalığa ilişkin çağrışımların ölümlerle başlayıp, bireyi kaygılandıran ve yalnızlaştıran acıma duygusuyla şekillenmesi öznelerin güçlenme sürecini zorlaştırıcı etkiler yaratmıştır. Kansere hastalığına toplumsal ve kültürel olarak atfedilmiş tanımlamaları ve türlü metaforları bu noktada ayrıntılandırmak gerekir. Hastalığın doğasından ziyade sırf “kansere yakalanmış olmak” düşüncesi, bireyin psikolojik alanında “neden ben?” sorgulamasıyla başlayan baskıları artırmaktadır. Kansere için genelde söylenen, “trajik ve ölümcül hastalık” tanımlaması, örneğin, yemek borusu kanserinde alkol kullananlar için “güvenli olmayan davranışlara kapılmış birinin kusuru”, akciğer kanserinde sigara içenler için “sağlıksız yaşamın cezası” gibi damgalayıcı ifadeler yaygındır. Kanserin önlenmesi ve ölüm oranlarının azaltılması çabalarında başvurulan ve hastalığın toplumu düzenli biçimde istila eden bir şey olarak nitelendiği “kansere savaş” gibi askeri metaforlar da bireyin hastalık algısında güçsüzleştirici etkiler yapmaktadır (Sontag, 2003). Şu halde, kansere hastalarına, hastalıklarının “kötülük timsali” olduğunu tekrarlayarak yardım edilmesi söz konusu olmamakta, bu yaklaşım ancak bireyin olumsuz duygularını pekiştirmesine hizmet etmektedir.

Bu olumsuz etkiler kent kökenli bireyler tarafından hissedilmekle birlikte, kanserin yarattığı toplumsal damgadan yoğun olarak kır kökenli özneler zarar görmüştür. Hastalığa ilişkin toplumsal bilgi ve bilinç düzeyi ile bireye yaklaşım biçimi, öznelerin toplumsal ilişki ağlarındaki varlığının ya da bu ağlardan kendilerini izole etmelerinin temel belirleyicisi olmuştur.

Bilinçli bir kesimi ben bir tarafa ayırıyorum, onlar zaten konumuz değil, bir kesim var böyle... “Kaderi de almış diyorlar, hasta olacakmış” diyorlar, kanserli bir insan gördükleri zaman direkt üç aylık ömrü kalmış muamelesi yapıyorlar yani. “...kesinlikle gitti bu (diyorlar)... İyi almış, boyu posu yerindeymiş”, falan filan. Böyle yapan kesimler var, yani bu herkesin içinde var, o ayırdığım kısmın içinde bile var... ..bilinçsizlik var bu anlattığım yerde, ama bir bilse tedavi olup iyileşebileceğini... ..onu dememeli, öyle bakmamalı ...sadece adını biliyor, sadece kullaktan dolma bilgilerle kanser eşittir ölüm diye düşünenler var. (Barış, 18, Kan kanseri)

Kansere hastası gençlerin güçlenmelerine etki eden dışsal unsurların analizinden güçlendirmenin üç genel özelliği ortaya çıkartılmıştır. Birincisi, aile üyeleriyle, yakın çevre unsurlarıyla ve tedavi ekibiyle kurulan bağlar ile görünür olan “etkileşim süreci” olarak güçlendirmedir. İkincisi, hastalığın özellikleri, tedavi yöntemleri hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olunması ve hastalığa özgü beslenme, diyet becerilerinin kazanma süreci” olarak güçlendirmedir. Üçüncüsü ise, bireyin tedavi kararlarına katılımı ile beliren “kontrol süreci” olarak güçlendirmedir. Fakat öznelerin tedavi kararlarına katılımının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür.

Kansere hastasını etkileyen gerek içsel gerekse dışsal unsurların çok boyutlu etkileşimleriyle ve birey üzerinde baskı yaratan durumların sorun ve duygu odaklı başatma stratejileri kullanılarak hafifletilmesiyle hastalık gerçeği değişmese de birey güçlenerek psiko-sosyal esenliğini kurmaktadır.

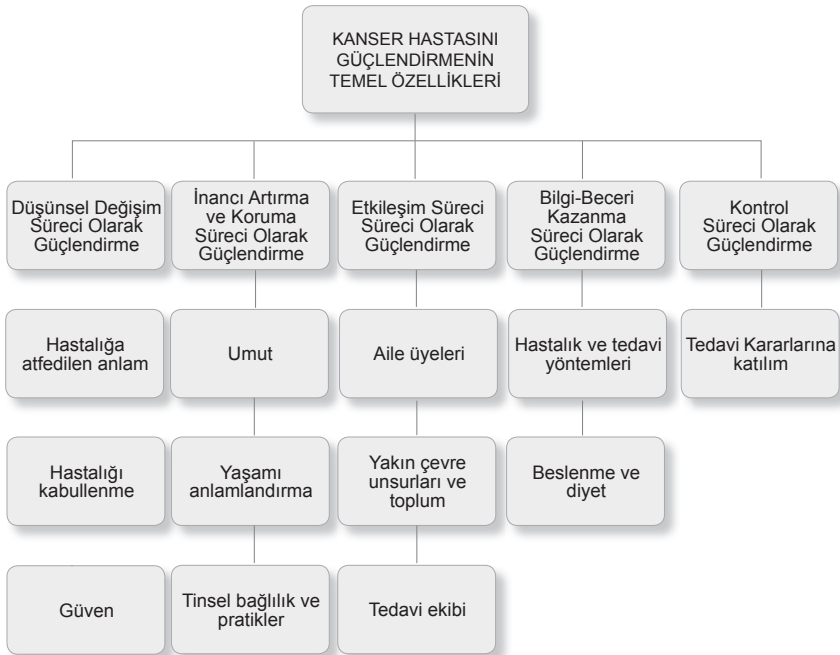
TARTIŞMA

Niteliksel yöntemle dayalı bu araştırmanın bulgularının analizi sonucunda, güçlendirme yaklaşımının dinamik yapısına ayna tutan ve kanser hastalarının hastalık deneyimlerini etraflıca betimleyen bir resme ulaşılmıştır. Geline aşamada ise, o resmi oluşturan çeşitli unsurların temalaştırılarak ortaya konulduğu kavramsal bir çerçeveye gereksinim vardır (bkz. Şekil 1).

Güçlendirme yaklaşımı temelinde kanser deneyimi, birey için öncelikle *düşünsel değişim sürecidir*. Hastaların içinde buldukları koşulları ve nihayetinde hastalık gerçeğini kabullenmeleri, kendilerine, çevrelerine, tedavi ekibine güven geliştirmeleri ve hastalığa atfettikleri anlamda bir değişim yaşamaları söz konusudur.

Ben bütün düşünce sistemimi değiştirdim, eskiden çok sinirli bir insan dım, çok neşeliydim yani her şeyim "çok"tu çoklar "az"a indi ya da hiçe indi. Çocukluktan kurtulup ta askere gitmiş, evlenmiş, kendi hayatını süren bir insan dönemine indim, olgunlaştım yani. (Barış, 18, Kan kanseri)

Hasta olmak güçsüzlük ifade ediyor benim için. Ama kanser olmak şimdi mesela güçlülük ifade ediyor bana, kanseri yendiğim için çok güçlüyüm. ...Şu an, tabii çağın çok büyük önemli bir hastalığı, herkes çok fazla tedirgin ama ben onu tedirgin olarak görmedim ve ailemin etkisi, nişanlımın etkisi veya herhangi bir şeyin etkisi ben bunu yendim... (Funda, 25, Yumuşak doku kanseri)

Şekil 1. Kanser Hastasını Güçlendirmenin Temel Özellikleri

Birey, hastalığı genelde güçsüzlük olarak tanımlarken, hastalıkla başetme sürecinde yaşadığı olumlu düşünsel değişimle kanser deneyimini güçlü olmak biçiminde adlandırmaktadır.

Benim şöyle değişimim oldu, daha açık olmaya başladım. ...daha çok içime kapanıktım, konuşamıyordum, rahat değildim, şimdi her şeyi söyleyebiliyorum. ...sonuçta rahat mıyım, rahatım. Ben çok mutluyum böyle, iyi ki de böyleyim diyorum. Yani bunu yapabilmek kanser buna bir sebep ama sonuçta yapabiliyorsam diyorum, iyiyim yani. (Funda, 25, Yumuşak doku kanseri)

Kanserle başetme sürecinden güçlenmiş olarak çıkan bireyler, yaşadıkları sağlık sorununu, kendilerini ve çevresel ilişkilerini farklı bir bakışla değerlendirmekte, diğer ifadeyle, algıladıkları dünyayı ve kişisel kimliklerini farklı bir gözle yeniden inşa etmektedirler. Hastaların değişen düşünceleriyle kansere çok daha olumlu bir perspektiften bakmaları söz konusudur. Bu bağlamda, bireylerin karşılaştıkları olumsuz olayların çokluğundan ziyade hastalığı anlamlandırma ve yorumlama biçimleri güçlenmelerinde belirleyici olmaktadır. Düşünsel değişim süreci olarak kanser deneyiminin unsurlarından olan hastalığı atfedilen anlam, gerek Thomas ve Velthouse'un (1990), gerekse Spreitzer ve Diğerlerinin (1997) güçlendirmenin temel bileşenlerine ilişkin yaptıkları dört boyutlu sınıflandırma ile ortaklık göstermektedir. Bu yazarlar güçlendirmenin, yeterlik hissi, etki yapabilme, self-determinasyon ve anlamlandırma ile görünür olduğunu savunmuşlardır.

İkinci niteliğiyle kanser deneyimi, *inanç artırma ve koruma sürecidir*. Birey

hastalığın yarattığı yaşamsal meydan okuma karşısında başlangıçta sarsılmakta, belirsizlikle pekişen yoğun bir kaygı yaşamaktadır. Sonrasında kendi güç kaynaklarını keşfetmeye başlayan bireyin yaşamını yeniden anlamlandırması, tinsel bağlarını kuvvetlendirip pratiklerine yönelmesi, umudunu ve iyileşmeye olan inancını koruması, hastalıkla başetmeye devam ederek daha rahat ve güçlü hissetmesini sağlamaktadır.

...Bir anlamda, inancım fazla olduğu için, yani her şeyin her zaman, şu anda da söylüyorum, her şeyin Allah'tan olduğunu düşünüyorum, yani nasıl takdir etmişse o şekilde yaşayacağız, hiç ne ağlamaya gerek var, ne sitemde bulunmaya gerek var ki bulunsak ta zaten yapacak hiçbir şey yok, her şeyin Allah'tan olduğunu düşünüyorum ve yahut ta en önemli şeyin, şu an sınavda olduğumuzu düşünüyorum, bunu en güzel bir şekilde atlabileceğimizi ve yahutta atlatmamız gerektiğini düşünüyorum, en önemli şeyim bu, her gün benim için çok önemlidir... (Buğra,25, Boyun kanseri)

Sadece Tanrı değil ama mesela annene inanmak, annene bağlanmak, bir şeye bağlanmak gerekiyor bu hastalıkta yani, bu kendimiz de olabilir, Tanrımız da olabilir, ama bir şeye bağlanmak, bir şeyden yardım istemek gerekiyor. (Sezgin, 26, Hodgkin Lenfoma)

Bireylerin hastalık tanısı sonrası yaşamlarının anlamlı olduğunu düşünmelerinde önemli bir faktör sevdikleri, önemse-dikleri ve sorumluluk hissettikleri kişilerin varlığıdır. Bireylerin bağlılık ve önem atfettikleri transandantal unsurlarla bağların artması, dua ve ibadet gibi dinsel

pratiklere yönelme de güçlenmelerini kolaylaştırmaktadır. Sonuçta bireylerin geleceğine ilişkin belirsizlik varlığını koruyor olsa da inançları sayesinde birçok şeyin kontrol altında olduğuna ilişkin bir güven duygusu yaşamaktadırlar. Kavramsal çerçevenin bu özelliği Albert Bandura'nın (1997) güçlendirmeyeyle bağlantılı öz-yeterlik kuramının temel unsurları ile örtüşmektedir. Bandura, bireyin kendisine, çevresine ve transandantal bağlarına olan inancını artırması ile öz-yeterliğinin gelişmesinin ve bu sayede güçlenmesinin söz konusu olacağını özellikle vurgulamaktadır.

Güçlendirme temelinde kanser deneyiminin üçüncü niteliği *etkileşim süreci* olmasıdır. Aile üyeleri, yakın çevre unsurları ve tedavi ekibi ile kurulan etkileşimin hastaların içinde buldukları duruma duyarlı bir çerçevede biçimlenmiş olması güçlenmelerini kolaylaştırmaktadır.

Sonuçta, destek çok gerekli, ben destek diyeyim, hep destek değindiğimiz gibi aile, çevresi diyeyim, bunun dışında ilgi alaka, o da yani şımartılmak belki iyi gelir, yalnız kalılmakta bence çok önemli, insanın kendini yalnız hissetmemesi, güçlü hissetmek anlamında önemli... (Bahar,18, Deri kanseri)

Bu hastalık olunca iyice bana odaklanma oldu, bütün gözler artık benim üzerimde, bir yandan gerçekten kaç defa demişimdir, yani Allah onların eksikliğini vermesin, onlar olmasa şu an belki bu kadar umudum olmazdı... (Cesur, 23, Testis kanseri)

Güçlendirmenin etkileşimsel bir yapı olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Gray ve Doan, 1990; Gutierrez, 1990) Bu bağlamda bireyin güçlenme süreci kişiler arası alanındaki

etkileşimlerinin artmasıyla pekişmektedir. Bu unsur ayrıca güçlendirmeyi ilişkisel bir yapı olarak okuyan psikoloji kuramlarıyla da örtüşmektedir. Güçlendirme aynı zamanda sosyal bir süreçtir, çünkü başkalarıyla kurulan ilişkiler yoluyla gelişme göstermektedir (Page ve Czuba, 1999). Yaşamını kırsal bir toplumsal çevrede sürdüren ve kanser deneyimi yüzünden toplumsal damgalamaya maruz kaldığından sıklıkla yakınan Hakan'ın toplumsal çevreye ilişkin değerlendirmesi, güçlendirmenin etkileşim boyutunun önemini vurgular niteliktedir.

...Hastalığımı psikolojikman yenerdim aslında, bu kadar ilaca gerek yoktu, yani en büyük şey çevredir, onlar deseydi ki, yani bana destek çıksaydı, deseydi işte "böyle korkma hastalığın geçer, tedavi olursan geçer" yani arkadaşlarımla gidip oynasaydım, beni yanlarına çağırırsalardı, dışlamasalardı, iyi olurdu işte hastalığımı daha erken atlatırdım. (Hakan, 19, Akciğer kanseri)

Etkileşim süreci olarak güçlendirmenin sağlık bakım profesyonelleri ile ilişkiler bağlamı da hastaların kendilerini güçlenmiş hissetmelerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Araştırmanın bulgularında, bireyler için özellikle hekimlerinin kendilerini önemseyerek iyileştirmeye çabamı harcadıkları, yoksa yalnızca yapılması gerekli rutin tedavi uygulamalarına mı odaklandıkları sorguladıkları önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. İki durum diğerine göre bireyin güçlenme sürecinde birbirine karşıt etki yapmaktadır. Hastalar hastalıkları ve gelecekleri ile ilgili endişe ve korku yaşadıkları dönemde onları dinlemeye ve anlamaya özen gösteren bir hekimin varlığı ile büyük ölçüde rahatlamaktadırlar.

Güçlendirme temelinde kanser deneyimi dördüncü olarak, *bilgi-beceri kazanma sürecidir*. Hastanın hastalığı ve uygulanan tedavi yöntemleri hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olması, hastalığın doğasına göre şekillenen beslenme ve diyet konularında beceri edinmesi bu alanda güçlü olmasının önemli belirleyicilerindedir.

Araştırıyordum, kendimi dinliyordum, "niye böyle?" diyordum sürekli. Hatta kendi kanımı kendim alıp, laboratuara kendim götürdüğüm oldu. Kendimi iyi hissettiğim zamanlarda, şırınga ile alınıyor böyle, kolay bir şey, şırınga ile çektiğin zaman geliyor, sonuçları kendim alıp, sonuçları kendim değerlendiriyordum, şunu yemeliyim, bunu yememeliyim diye... Metrokinin diye bir dönem var, hücreler normalin altına düştüğü zaman, kritik bölgeye düştüğü zaman, hücreye gelen mikroplar kovalanmıyor, hücrede kalıyor, vücudu yiyor, sömürüyor, kemiriyor. İşte o dönemlerde bazı gıda maddelerini almamak gerekiyor. İşte bazı önlemler aldım, onları yapıyordum. Bunları bilmek, yapmak beni hep güçlü hissettirdi yani... (Barış, 18, Kan kanseri)

Güçlendirmenin araştırma yoluyla görünür olan bilgi-beceri kazanmaya ilişkin özelliği Paulo Freire'nin (2003) güçlendirmeye bakışıyla yakından benzerlik göstermektedir. Onun ilgisi ve esas meselesi de çeşitli nedenlerle baskı altında kalan bireylerin özgürleşmesi ve güçlenmesi olmuştur. Freire, bunun yegâne yolunun bilinçlenme olduğunu savunur. Bu bilinçlenme, kuşkusuz eleştirel bir bilgi ve beceri repertuarına sahip olmaktır. Kanser hastasının hastalık sürecine ilişkin bilgisi ve becerileri

arttıkça kuşkusuz içinde bulunduğu gerçekliğe ilişkin farkındalığı da aynı oranda artmaktadır. Bu bilinçlenme bireyin aynı zamanda kendisine ilişkin yeterlik hissini de kuvvetlendirir. Sonuçta bilgi-beceri kazanma süreci olarak güçlendirme, kanser hastalarının hem eleştirel bilinçlerini ve farkındalıklarını hem de öz-yeterliliklerini geliştirmelerini sağlayan çok önemli bir boyuttur. Son olarak, güçlendirmenin bu özelliğiyle ilgili bir hassasiyeti vurgulamak gerekir. Hekim ve diğer sağlık bakım profesyonelleri tarafından aktarılan hastalık ve tedavi bilgisinin türü, miktarı ve derinliği kanser hastalarının beklentilerine göre şekillenmelidir. Çünkü her bireyin bilgi gereksinimi ve isteği, hastalığının doğasıyla ve kişilik özellikleriyle bağlantılı olarak farklılık göstermektedir.

Hastanın güçlenmesinde belirleyici beşinci tema, kanser deneyiminin *kontrol süreci* olmasıdır. Kontrol, bireyin tedavi seçeneklerine ve kararlarına katıldığını hissetmesi ile hayata geçmektedir. Bireyin kendi geleceğini belirleyecek tedavi kararlarına katılımının artması self-determinasyon hakkının kullanıldığına işaret etmektedir. Bireyin hastalığını kabullenmesi, gerek hastalığını gerekse bir bütün olarak yaşamını olumlu yönde yorumlayıp yeniden anlamlandırması da hastalık sürecini kontrol edebildiği düşüncesini pekiştirmektedir.

...ipleri hiç elimden bırakmadım. ... kendi hayatımın kontrolü kendi elimde oldu, başkalarının çizdiği yönden gitmedim, ama başkalarının tecrübelerinden yararlanıyorum tabi kendi yolumda ilerlerken... (Zafer, 24, Non-hodgkin lenfoma)

Bu çalışmada, güçlendirme sürecinin diğer niteliklerine oranla bu özelliğinin

işleyişinin oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Onkolojik tedavi bağlamında kimi hekimlerin, hasta üzerindeki fazlaca etkin genel tutumu, hastayı tedavi kararlarına oldukça sınırlı düzeyde dâhil etmektedir. Bu tutumun arka planında medikal modelle şekillenen geleneksel hasta-hekim etkileşim anlayışı yatmaktadır. Önceden sözü edildiği gibi, hekim bir otorite ya da baba figürü olarak görüldüğü ölçüde kanser hastası edingenleşmekte, self-determinasyon hakkını sınırlı düzeyde kullanabilmekte ve kontrol hissini yitirmektedir. Oysa nihai bir güçlendirme için kontrol hissi kaçınılmazdır. Bunu gerçekleştirmek için profesyonel-hasta etkileşimindeki güç dengelerini hasta merkezli olarak yeniden inşa etmek zorunludur. Öte yandan kavramsal çerçevenin bu özelliği, kontrol ve güçlendirme konusuyla ilgili kuramcılarının ve araştırmacıların (Thompson, 1981; Mondros ve Wilson, 1994; Zimmerman, 1995) görüşleriyle paralellik göstermektedir. Davranışsal, bilişsel, bilgisel ve kararsal boyutta hayata geçen kontrol hissi son tahlilde, kanser deneyimi yaşayan bireylerin güçlenme ve hastalık gerçeğine uyum çabalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca güçlendirme yaklaşımının temel bir varsayımına göre (Gray ve Doan, 1990); “bireylerin kişisel gereksinimlerine ilişkin farkındalıkları, başkalarının kendileriyle ilgili değerlendirmelerine oranla daha yüksektir” ve bireylerin yaşamlarını etkileyen tedavi kararlarında etkili olmaları farkındalıklarını doğal olarak artırmaktadır.

Kontrol süreci olarak güçlenme, literatürde gücün boyutları ile ilgili yapılan sınıflamalarda da sıklıkla geçmektedir (Hardy ve Leiba-O’Sullivan, 1998; Appelbaum ve diğ., 1999). Buna göre, kontrol elde tutulabildiği ölçüde gücün

korunduğu ve geliştiği özellikle vurgulanmaktadır. Kontrol sürecinin önemli bir diğer niteliği ise bu araştırmada ortaya çıkan diğer unsurlar içinde her zaman bir biçimde var olduğunun görülmüş olmasıdır. Örneğin, kavramsal çerçevenin *düşünsel değişim süreci* olarak adlandırılan özelliği kapsamında bulunan güven duygusunu kazanmada; *inancını artırma ve koruma süreci* olarak adlandırılan özelliği kapsamında yer alan umudu korumada ve yine kavramsal çerçevenin *bilgi-beceri kazanma süreci* olarak tanımlanan özelliği içinde yer alan hastalık ve tedavisi hakkında bilgi edinmede birey, Thompson’un da (1981) özellikle vurguladığı gibi, bilişsel kontrole gereksinim duymaktadır. Dolayısıyla kontrol süreci olarak güçlendirme, bu çalışma ortaya çıkan güçlendirmenin diğer temel özelliklerini tamamlayıcı bir niteliktedir. Bu noktada kavramsal çerçevenin tüm özelliklerinin esasında birbirleriyle yakın ilişki halinde gelişim gösterdiğini de vurgulamak gerekir.

Güçlendirmenin buraya değin tartışılan beş temel özelliğinin tümünün varlığıyla, kanserle başeden hasta kendisini güçlendirmektedir. Öte yandan bu unsurları, bireyi biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak gören kuramsal bakışının bir yansıması olarak okumak olanaklıdır. Son tahlilde, bu çalışmada ortaya çıkan kanser hastalığını deneyimleyen bireyi güçlendirmeye ilişkin kavramsal çerçeve, bireyin gerçekliğine ilişkin resmin tümünü görmeye çalıştığı için holistic bir yapıdadır.

Kanser bağlamında güçlendirme durağan değil, sürekli işleyen bir yapıdır. Düşünsel ve tinsel değişim, artan etkileşimler, belirli kazanımlar ve eylemlerle canlı bir değişim sürecidir. Araştırmada bir kez daha ortaya çıkan güçlendirmenin

bu özelliklerine konuyla ilgili birçok kuramsal ve araştırmacı değinmektedir (Payne, 1997; Foster-Fishman ve diğ., 1998). Öte yandan, ortaya konulan kavramsal çerçeve "her kanser hastasının derdine deva" bir reçete kesinlikle değildir. İster farklı yöntemler bir arada kullanılsın, isterse çok sayıda hasta ile ve geniş zamana yayılan boylamsal araştırmalar yapılsın, yine de ortaya konulacak güçlendirme modeli bir reçete ya da genel geçer bir bilgi çerçevesi iddiası taşıyamayacaktır. Sonuçta kavramsal çerçeve, genelleme kaygı ve iddiasından uzaktır. Bunun temel nedeni, önceden sıklıkla vurgulandığı gibi güçlendirmenin, her bireyin özgün ve biricik hastalık deneyimi için farklılık gösteren dinamik yapısıdır. Ortak olabilecek şey ancak güçlendirmenin tematik unsurlarıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kanser bağlamında güçlendirmenin işleyişinde temel ilke, bizatihi bireyin kendisini güçlendirecek olmasıdır. Sağlık bakım profesyonelleri bu süreçte yalnızca kolaylaştırıcı konumdadırlar. Bu vurguyu özellikle yapmak gerekir, çünkü güçlendirme, sözcük anlamı itibarıyla "güçsüz" bir bireye "güçlü uzmanlar ya da kişiler" tarafından güç aktarımı yapılması olarak algılanabilecek niteliktedir. Ayrıca sağlık alanında etkinliğini koruyan medikal model bu bakışı hali hazırda desteklemektedir. Oysa güçsüz bireye güç transferi yapılarak onu güçlü kılmak, yaklaşımın doğasına kesinlikle ters düşer. Çalışmanın kuramsal bölümünde değinildiği gibi, güçlendirme yaklaşımının esas meselesi her zaman, bireyin düşünsel ya da eylemsel düzeylerde kontrolü ve çeşitli olaylar üzerindeki etki kapasitesini elinde tutması olmuştur.

Güçlendirme yaklaşımı bireyin yetenekleri ve güçlerinin potansiyel olarak var olduğuna ilişkin her zaman olumlu ve iyimser bir bakış açısına sahiptir. Her birey, karşılaştığı tehditler ne kadar yoğun olsa da, onlarla başetme yeteneğini içsel ve dışsal etkileşim sisteminde tesis edebilecek bir potansiyeli barındırmaktadır. Dolayısıyla, kanser hastasını baskılayan yaşantı ve olaylara karşı bireyin potansiyel kaynakları, yetenekleri ve güçleri de bu süreçte görünür olmaktadır.

Hastalık sürecine ilişkin bilgi ve bilinç düzeyi, kişisel sorun çözme becerileri, hastalık sürecinden etkilenen psikolojik ve tinsel alanı, bağlılık ve değer atfettiği ilişki ağlarının yanı sıra ilişkide bulunduğu sağlık bakım profesyonellerini içeren içsel ve dışsal kaynakların etkileşimi, bireyin güçlenmesi sürecini harekete geçirmektedir.

Bireyin yaşamında anlam ve amaç atfettiği, umudunu koruyan güç kaynakları esasında hastalık tanısının konulmasının hemen ardından gün yüzüne çıkmaktadır. Bu kaynaklar çoğunlukla bireyin ilişkide bulunduğu ve sevgi bağı kurduğu başta aile üyeleri olmak üzere diğer etkileşimsel unsurları içerir. Birey hastalığının yarattığı tehditlerin karşısına hem kendisini hem de bu kaynakları yerleştirebilmekte, onlar için de kaygı yaşamaya başlayabilmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında, bireyin potansiyel güç kaynaklarının esasında birey tarafından kişisel kaygılarını artıran unsurlar olarak görülmesi de olasıdır. Bu noktada bireyin hem kendisini hem de değer ve sevgi atfettiği bağlarını korumak adına potansiyel güçlerini daha çok gün yüzüne çıkartması söz konusudur.

Kanser hastaları, potansiyel güçlerinin ve yeteneklerinin farkına varmaları sonucunda, içinde buldukları durumu kabullenmekte ve tedavi sürecinin

gidişatına olumlu etkide bulduklarına belirli ölçüde inanmaktadırlar. Bireyi yetkin hissettiren bu gelişme, hastaların tedavi uygulamalarını onaylayarak desteklemelerini sağlamaktadır.

Güçlendirme sürecinin nihai bir sonucu olarak, bireyin hastalığına ve tedavi sürecine uyum sağlaması, içinde bulunduğu koşulların yaşamsal risklerinin farkında olarak gerek kendi benliği gerekse çevresel ilişkileri üzerinde düşünsel ve eylemsel bir kontrol inşa etmesini sağlamaktadır. Ayrıca çalışmaya katılan bireylerin kabullenme ve uyumlarının hastalık sürecine kendilerini teslim ettikleri bir nitelikte olmadığı da görülmüştür. Bunun yerine değişmesinde etkileri olduğuna inandıkları birçok şeye müdahale etme gücünü göstermişlerdir.

Hastaların kendilerine, çevrelerine ve hastalıklarına ilişkin farkındalıklarının artması, umut, güven ve iyimserliklerinin pekişmesi ve tedavi sürecinin kontrolünde belli ölçüde söz sahibi olduklarını hissetmeleri, psiko-sosyal esenliklerinin artmasına hizmet etmektedir. Hastalık sürecinde ve tedavi sonrasında psiko-sosyal esenliklerini temin eden bireylerin kendilerini hastalıklarıyla bağlantılı olarak huzursuz ve baskı altında hissettikleri durumlar oldukça seyrek yaşanmaktadır.

Kanser hastalarının güçlendirilmesinde başarı ölçütü yalnızca iyileşme değildir. Güçlendirme aynı zamanda, kanserle başeden bireyin hastalığını, yaşamını yeniden anlamlandırarak düşünce sistemini değiştirmesi, inancını artırması ve bunu koruması ile yaşadığı içsel bir dönüşümdür. Bununla birlikte, bireyin ailesi, yakın çevre unsurları, sağlık bakım profesyonelleri ile etkileşimini, hastalık ve tedavisi hakkında bilgi-becerisini geliştirmesi ile tesis ettiği psiko-sosyal

esenliktir. En önemlisi de bunların bir bütün olarak ve karşılıklı ilişki halinde işleyişidir. Hardy ve Leiba-O'Sullivan'ın (1998) güç kavramının boyutlarıyla ilgili görüşlerinde vurguladıkları gibi, insanların anlamları zenginleştirmeleri, saklı güçlerini ortaya çıkartmaları ve var olan tüm kaynakları harekete geçirmeleri beklenen sonuca ulaşmalarında yeterli olmayabilir. Fakat beklenen diye tanımlanan asıl sonuç ve güçlenme belki de bunların karmaşık etkileşimini tesis edebilmiş olmaktır. Kanser hastaları için güçlenmiş olmanın ve bunun göstergesi olarak psiko-sosyal esenliğe ulaşmanın temel belirleyicisinin iyileşme olmadığı kanser psikolojisiyle ilgili literatürde de (Andrykowski ve diğ., 2008) ortak görüş olarak paylaşılmaktadır. Psiko-sosyal esenliğin belirleyicisi, hastalığın varlığı ya da yokluğu bilgisinden ötededir, çünkü hastalık ve tedavi süreci bireyin yalnızca bedenini etkilememiştir. Bireyin aynı zamanda, düşüncelerinde, duygularında, inançlarında ve çevresinde önemli değişimler yaşanmıştır.

Açıkça belirtmek gerekir ki, güç ve yetki ilişkilerine dayalı bu toplumda, kanser hastasının kişisel varlığından çok onu kuşatan sosyal çevresi yaşamında etkin olmaktadır. Sağlık alanında yaygın olarak gözlenen bu sorun özellikle "uzman (hekim, hemşire, sosyal hizmet uzmanı, psikolog vd.) – hasta" etkileşimi bağlamında görülmekte ve bireyi sürekli edilgenleştirme tehdidi yaratmaktadır. Bu ilişkilerin hasta merkezli olarak yeniden kurulması gerektiği bu çalışmanın en temel önerisidir.

KAYNAKLAR

Andrykowski, M., Lykins, E. ve Floyd, A. (2008) "Psychological Health in Cancer Survivors". *Seminars in Oncology Nursing*, 24(3), 193-201.

- Appelbaum, S., Hebert, D. ve Leroux, S. (1999) "Empowerment: Power Culture and Leadership - a Strategy or Fad for the Millennium?". *Journal of Workplace Learning: Employee Counseling Today*, 11(7), 233-254.
- Askheim, O. P. (2003) "Empowerment as Guidance for Professional Social Work: An Act of Balancing on a Slack Rope". *European Journal of Social Work*, 6(3), 229-240.
- Aslan, Ö., Sekmen, K., Kömürçü, Ş. ve Özet, A. (2007) "Kanserli Hastalarda Umut". *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2), 18-24.
- Bandura, A. (1997) *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman and Co.
- Barker, R. L. (1999) *The Social Work Dictionary* (4th ed.). Washington DC: NASW Press.
- Beser, N. ve Öz, F. (2003) "Kemoterapi Alan Lenfomalı Hastaların Anksiyete Depresyon Düzeyleri Ve Yaşam Kalitesi". *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 7(1), 47-58.
- Bleyer, A., O'Leary, M., Barr, R. ve Ries, L. A. G. (2006). Cancer Epidemiology in Older Adolescents and Young Adults 15 to 29 Years of Age, Including Seer Incidence and Survival: 1975-2000. Bethesda: National Cancer Institute, NIH Pub.
- Boehm, A. ve Staples, L. H. (2002) "The Functions of the Social Worker in Empowering: The Voices of Consumers and Professionals". *Social Work*, 47(4), 449-460.
- Bulsara, C., Ward, A. ve Joske, D. (2004) "Haematological Cancer Patients: Achieving a Sense of Empowerment by Use of Strategies to Control Illness". *Journal of Clinical Nursing*, 13(2), 251-258.
- Chang, L., Li, I. ve Liu, C. (2004) "A Study of Empowerment Process for Cancer Patients Using Freire's Dialogical Interviewing". *Journal of Nursing Research*, 12(1), 41-49.
- Chesney, B. K. ve Cheslar, M. A. (1993) "Activism through Self-Help Group Membership. Reported Life Changes of Parents of Children with Cancer". *Small Group Research*, 24(2), 258-273.
- Erci, B. (2007) "Attitudes Towards Holistic Complementary and Alternative Medicine: A Sample of Healthy People in Turkey". *Journal of Clinical Nursing*, 16, 761-768.
- Foster-Fishman, P. G., Salem, D. A., Chibnall, S., Legler, R. ve Yapchai, C. (1998) "Empirical Support for the Critical Assumptions of Empowerment Theory". *American Journal of Community Psychology*, 26(4), 507-536.
- Freire, P. (2003) *Ezilenlerin Pedagojisi* (Dilek Hattatoğlu ve E. Özbek, Trans. dördüncü baskı ed.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gibson, C. H. (1991) "A Concept Analysis of Empowerment". *Journal of Advanced Nursing*, 16(3), 354-361.
- Gibson, C. H. (1995) "The Process of Empowerment in Mothers of Chronically Ill Children". *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1201-1210.
- Gilbar, O. ve Zusman, A. (2007) "The Correlation between Coping Strategies, Doctor-Patient/Spouse Relationships and Psychological Distress among Women Cancer Patients and Their Spouses". *Psycho-Oncology*, 16(11), 1010-1018. doi: Doi 10.1002/Pon.1168
- Gray, D. ve Doan, B. (1990) "Empowerment and Persons with Cancer: Politics in Cancer Medicine". *Journal of Palliative Care*, 6, 33-45.
- Gustavsson-Lilius, M., Julkunen, J. ve Hietanen, P. (2007) "Quality of Life in Cancer Patients: The Role of Optimism, Hopelessness, and Partner Support". *Quality of Life Research*, 16(1), 75-87.
- Gutierrez, L. M. (1990) "Working with Women of Color - an Empowerment Perspective". *Social Work*, 35(2), 149-153.
- Gutierrez, L. M. (1994) "Beyond Coping: An Empowerment Perspective on Stressful Life Events". *Journal of Sociology and Social Welfare*, 21, 201-219.
- Gutierrez, L. M., Parsons, R. J. ve Cox, E.

- O. (1998) *Empowerment in Social Work Practice*. Pacific Grove, CA: Brooks-Cole.
- Gültekin, Z., Pınar, G., Pınar, F., Kızıltan, G., Doğan, N., Algier, L. ve Diğ. . (2008) "Akciğer Kanseri Hastaların Yaşam Kaliteleri Ve Sağlık Bakım Hizmet Beklentileri". *Uluslararası Hematoloji-Onkoloji Dergisi*, 18(2), 99-106.
- Hardy, C. ve Leiba-O'Sullivan, S. (1998) "The Power Behind Empowerment: Implications for Research and Practice". *Human Relations*, 51(4), 451-483.
- Hughes, A., Gudmundsdottir, M. ve Davies, B. (2008) "Exploring Spirituality in Urban Poor Living with Advanced Cancer". *Oncology Nursing Forum*, 35(3), 535-535.
- Işıkhan, V. (2007) "Kanser Ve Sosyal Destek". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(1), 15-29.
- Işıkhan, V., Kömürçü, Ş., Özet, A. ve diğ. (2005) "The Status of Alternative Treatment in Cancer Patients in Turkey". *Cancer Nursing*, 28, 355-362.
- Jones, P. S. ve Meleis, A. I. (1993) "Health Is Empowerment". *Advances in Nursing Science*, 15(3), 1-14.
- Manii, D. ve Ammerman, D. (2008) "Men and Cancer: A Study of the Needs of Male Cancer Patients in Treatment". *Journal of Psychosocial Oncology*, 26(2), 87-102. doi: Doi 10.1300/J077v26n02_06
- Mok, E. (2001) "Empowerment of Cancer Patients: From a Chinese Perspective". *Nursing Ethics*, 8(1), 69-76.
- Mondros, J. ve Wilson, S. (1994) *Organizing for Power and Empowerment*. New York: Columbia University Press.
- Özkan, S. (2002). Kanser Hastasında Psikiyatrik Ve Psikososyal Destek. In H. Onat ve M. N. Molines (Eds.), *Kanser Hastasına Yaklaşım Tanı, Tedavi Ve Takipte Sorunlar* (pp. 345-354). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Page, N. ve Czuba, C. E. (1999) "Empowerment: What Is It?". *Journal of Extension*, 37(5), 24-32.
- Payne, M. (1997) *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan Press.
- Pınar, G., Algier, L., Çolak, M. ve Ayhan, A. (2008) "Jinekolojik Kanseri Hastalarda Yaşam Kalitesi". *Uluslararası Hematoloji-Onkoloji Dergisi*, 18(3), 141-149.
- Pinderhughes, E. B. (1983) "Empowerment for Our Clients and for Ourselves". *Social Casework-Journal of Contemporary Social Work*, 64(6), 331-338.
- Ritchie, J. ve Lewis, J. (2003) *Qualitative Research Practice a Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage Publications.
- Sontag, S. (2003) *Metafor Olarak Hastalık Aids Ve Metaforları* (O. Akinhay, Trans.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Spreitzer, G. M., Kizilos, M. A. ve Nason, S. W. (1997) "A Dimensional Analysis of the Relationship between Psychological Empowerment and Effectiveness, Satisfaction, and Strain". *Journal of Management*, 23(5), 679-704.
- Thomas, K. ve Velthouse, B. (1990) "Cognitive Elements of Empowerment: An Interpretive Model Intrinsic Task Motivation". *Academy of Management Review*, 15(666-681).
- Thompson, S. C. (1981) "Will It Hurt Less If I Can Control It? A Complex Answer to a Simple Question". *Psychological Bulletin*(90), 390-404.
- Vachon, M. (2008) "Meaning, Spirituality, and Wellness in Cancer Survivors". *Seminars in Oncology Nursing*, 24(3), 218-255.
- Vaughan-Adams, N. (2007) "Psychological Symptoms in Women with Breast Cancer". *Oncology Nursing Forum*, 34(2), 570-573.
- Zimmerman, M. A. (1995) "Psychological Empowerment: Issues and Illustrations". *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581-599.

Derleme

ÇOCUĞUN CİNSEL İSTİSMARI ve AİLEYLE ÇALIŞMA

Child Sexual Abuse and Working with the Family

Aslıhan Burcu ÖZTÜRK*

* Araştırma görevlisi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Çocukluk döneminde yaşanan cinsel istismar, çocuklarda önemli ruhsal, bilişsel ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Sistem yaklaşımı doğrultusunda, cinsel istismarın etkilerinin giderilmesine yardımcı olunması amacıyla çocuğun ailesiyle çalışma önem kazanmaktadır. Bu nedenle, ailenin yapısını ve dinamiklerini anlamak gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Çocukların cinsel istismarı, cinsel istismarın etkileri, aileyle çalışma.*

ABSTRACT

Sexual abuse in childhood causes serious psychological, cognitive, and social problems for children. Working with the child's family to help them relieve the effects of abuse according to systems theory comes into prominence. Thus the structure and dynamics of the family should be understood.

Key Words: *Sexual abuse of children, the effects of sexual abuse, working with the family.*

GİRİŞ

Yetişkinlerin ve gençlerin cinsel doyum sağlama amacıyla çocuklara yönelik olarak gerçekleştirdiği her tür davranış cinsel istismar olarak tanımlanır. Aile içinden çocuğa yönelebilecek olan cinsel istismar ensest olarak tanımlanmaktayken, tanınmayan kişilerce gerçekleştirilenler pedofili olarak tanımlanmaktadır. Çocuklarda önemli psikolojik, davranışsal, sosyal ve bilişsel sorunlara yol açan cinsel istismarın etkilerinin giderilebilmesi ve yeniden yaşanmasının önlenbilmesi için aileyle çalışmak önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle cinsel istismarın çocuklar üzerindeki etkileri, daha sonra çocukların aile dinamikleri ve aileyle çalışma hakkında bilgi verilmektedir.

1.1. CİNSEL İSTİSMARIN ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İstismarın sonuçlarına bakmak, cinsel istismar mağduru çocuklar ve aileleriyle çalışmak konusunda yol göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Çocuklarla ve aileleriyle çeşitli düzeylerde gerçekleştirilecek sosyal çalışmanın yapılandırılması, cinsel istismarın anlaşılmasına bağlıdır.

Cinsel istismarın etkisi, kim tarafından nasıl yapıldığına, tekrarlanıp tekrarlanmadığına, çocuğun yaşı ve olgunluk düzeyine bağlı olarak değişebilmektedir (Oates, 1991:138). Bu nedenle istismarın ve çocuğun değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Cinsel istismar, çocuklarda davranışsal, bilişsel, sosyal ve duygusal değişikliklere yol açabilmektedir. Finkelhor ve Brown (1985: 535-538) cinsel istismara uğrayan çocuklarda; travmatik

cinsellik, ihanete uğramışlık, damgalanma ve güçsüzlük olarak sıralanan dört travmatik dinamik bulunduğunu ortaya koymaktadır. Travmatik cinsellik, çocukların cinselliklerinin zedelenmesini ifade etmektedir. Cinsellikle, gelişme dönemlerinin gerektirdiğinden daha fazla ilgilenme, cinselleşmiş davranışlar sergileme, cinselliğe yönelik olumsuz tutum geliştirme, cinsel kimlikle ilgili karmaşa ve gelecek cinsel yaşantıyla ilgili endişe gibi sorunlar yaşanabilmektedir. Damgalanma ile birlikte, istismara uğrayan çocuklar kendilerini yalıtılmış ve toplumun dışına itilmiş hissetmekte, toplumca kabul görmeyen davranış biçimlerine yönelebilmektedir. İstismar edenlerin, çoğunlukla çocuğun tanıdığı yakın biri olması, kendisine ihanet edildiği duygusuna neden olmaktadır. Saldırganın yabancı olduğu durumda bu duygu daha hafif hissedilmekte, ihanete uğramışlık duygusu ve güvensizlik, çocuğun kendisini koruyamadığını düşündüğü ailesine yönelebilmektedir. Ailenin çocuğa inanmadığı ve desteklemediği durumlarda bu duygu yoğunlaşmaktadır. Ruhsal çöküntü ile birlikte insanlara güvensizlik, aşırı bağımlı tutumlar, öfke ve düşmanlık duyguları, çocuğun karşı koyamaması nedeniyle güçsüzlük duygusu ortaya çıkabilmektedir. Çocuk, yetişkinliğinde kendine yöneltilmiş şiddeti ve cinsel istismarı başkalarına yönelterek güçsüzlüğünü yenmeye çalışabilmektedir. Bazı durumlarda güçsüzlüğün yarattığı öfkenin, kendine yönelik saldırganlık ve özkıyım (intihar) olaylarına neden olduğu bilinmektedir.

Oates (1991: 143-145)'in cinsel istismara uğrayan çocuklarla yaptığı izleme araştırmasına göre, çocuklarda saldırganlık, güven düşüşü gibi davranış

değişikliklerinin yanı sıra okul başarısında düşüş ve dikkat çekme davranışı görülmüştür. Çocukların dörtte birinde cinselliğe olan ilgide artış saptanmıştır. Cinsel istismara uğrayan oğlan çocukların benlik saygısında düşüklük saptanmamış, buna rağmen kız çocukların benlik saygısında azalma belirlenmiştir. Bunun nedeni, oğlan çocukları istismar edenlerin çoğunluğun yabancı olması, kızları istismar edenlerin çoğunluğunun aile bireyi ya da çocuğun güvenildiği başka birisi olması olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte, toplumdaki cinsel ahlak anlayışının kız çocukları üzerinde kurduğu baskının da bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir.

Ağır şekilde, uzun süreli olarak ve özellikle aile üyeleri tarafından cinsel istismara uğrayan çocuklarda çoğul kişilik bozukluğuna rastlanmaktadır. Çoğul kişilik bozukluğu olan yetişkinlerin büyük çoğunluğunun, çocukluğunda cinsel istismar yaşadığı saptanmıştır. Amnezi gibi belirtilerle depresyon, özkıyım eğilimi, sanrılar, transa benzer durumlar, bilişsel ve sosyal becerilerde değişim de gözlemlenmektedir (Topçu, 1997: 107).

Cinsel isteklerle çocuğa yaklaşan kişi, çocuğun sevgisinden yararlanarak ve ona hediyeler vererek yaklaşmışsa, çocukta cinsel davranışın algılanışı karmaşıklaşmaktadır. Çocuk, yaşamı boyunca sevgi elde etmek için cinselliğin gerektiği sonucuna varabilir. Zorla ve hırpalanarak bu eyleme itilen çocuklar, kendilerine ve vücutlarına yönelik olumsuz tutum gösterip, yetişkinlikteki cinsel yaşamlarında sorun yaşayabilirler. Bu çocukların cinsellikle normalden daha fazla ilgilendikleri, arkadaşlarına cinsel yönden saldırgan davranabildikleri ve yetişkinliklerinde istismara

yönelebildikleri saptanmıştır (Zastrow, 2003: 149; Finkelhor ve Brown, 1985: 537; Topçu, 1997: 45).

Cinsel istismar sonucunda somatik bozukluklar ortaya çıkabilmektedir. Bayılma, uyuşma, körlük, vücudun çeşitli yerlerinde ağrı, özellikle karın ve başağrısı, yeme bozuklukları görülebilmektedir. Uykuda yürüme, hayali arkadaş yaratma, gündüz sıkça hayallere dalma, depersonalizasyon ve derealization, yani gerçeği ve kendini algılamada bozukluklar yaşanabilmektedir. Kız çocuklarda erkeksi davranışlar, oğlan çocuklarda kadınsı davranışlar belirebilmektedir (Bilge, 2000: 33).

Ensest durumunda çocuğun çok daha fazla örselendiği, ruhsal sorunları daha sık ve yoğun yaşadığı saptanmıştır. Öz baba ile kızı arasında yaşanan ensest ilişkide, babanın koruyucu imgesinin yıkılması sonucunda çocuğun kendine güveni azalmakta ve benlik imgesi parçalanmaktadır. Bu çocuklar, uğradıkları saldırıya karşılık verme olanağından yoksundur; olumsuz karşılık göreceği, ailesinin yıkılacağı, kendisinin sevilmeceği ve istenmeyeceği korkusuyla istismarı yapana duyduğu kızgınlığı ifade edemeyebilmektedirler. Aynı zamanda annesinin kendisini korumaması nedeniyle ona karşı da öfke içindedir ama onun da sevgisini kaybedeceği korkusuyla öfkesini içine atabilmektedir (Topçu, 1997: 29). Ensestin birbirine karşıt duyguların çatışmasını yoğunlaştırarak, çeşitli ruhsal sorunların kaynağı olduğu açıkça görülmektedir.

Cinsel istismar mağduru çocukların aileleri ve çevreleri tarafından desteklenmemesi ve çocuğa uygun yaklaşımın benimsenmemesi, çocukların yaşadığı psikolojik sorunların daha da ağırlaş-

masına yol açmaktadır. Bu nedenle ailelerin, toplum tarafından "namus" kodları içinde algılanan cinsel istismara karşı çocuklarını koruyucu ve destekleyici tutum ve davranışları sergileyebilmeleri önem taşımaktadır. Ayrıca cinsel istismar açısından risk taşıyan aile dinamiklerinin bilinmesi, koruyucu ve önleyici hizmetlerin sunulması için gerekli olmaktadır. Dolayısıyla çocukların cinsel istismarında, aile yapısının ve dinamiklerinin anlaşılması önem kazanmaktadır.

1.2. CİNSEL İSTİSMAR MAĞDURU ÇOCUKLARIN AİLE YAPISI

Aile yapısının bilinmesi, hem aile içinde hem de dışında gerçekleşen cinsel istismar durumunda ve cinsel istismardan korunma için aileyle çalışma konusunda bilgi sağlamaktadır. Koruyucu, önleyici ve iyileştirici sosyal çalışmanın planlanması ve uygulanması bu bilgiler ışığında gerçekleştirilmelidir.

Çocukların cinsel istismara uğradığı ailelerde, aile üyeleri arasındaki duygusal bağların zayıf olduğu, duyguların olumsuz yönde ve saldırgan şekilde ifade edildiği, aile bireylerinde endişenin yüksek olduğu, kendine güvenin yetersiz olduğu, birçoğunda sosyal ilişki kurma becerisinin gelişmemiş olduğu bilinmektedir. Bazı olgularda bu durum, yetişkinin cinsel yakınlaşma isteğinin, kendine bağımlı ve zayıf olan, kendisinde zayıflık hissi yaratmayacak olan çocuğa yönelmesine yol açabilmektedir (Howe, 2005: 200).

Katı bir ataerkil yapıya sahip ailelerde, kadın ve kız çocuklarının bağımsızlık isteğine çoğu kez şiddetle karşılık verilmekte, kadın cinselliği denetim ve baskı altında tutulmaktadır. Küntay ve Erginsoy (2005: 111-114)'ün araştırmasında

özgürlük isteklerine, erkek arkadaş edinmelerine şiddetle karşılık verilen ve ailelerinden sosyal ve duygusal destek alamayan genç kızların evden kaçtıkları, yaşamlarını devam ettirebilmek için fuhuşa itildikleri ortaya çıkmıştır.

Erkek egemenliğinin norm olarak kabul edildiği ataerkil aile yapısında cinsel istismarın, güç ve baskının hâkim olduğu kadın-erkek ilişkilerinin en uç noktasında yer aldığını belirten Barnes (2004: 191) ve Colby (2005: 137) erkeğin iktidarına boyun eğilmesinin öğretildiği toplumlarda, özellikle kız çocukların istismara daha savunmasız hale getirildiğini ifade etmiştir. Erkeklere karşı çıkmamanın engellendiği ailelerde kız çocukları, kendi bedenleri üzerindeki kontrolün elinde olmadığını düşünebilmekte, kendilerini ifade edememekte ve istismara karşı koyamayabilmektedirler. Glaser ve Frosh (1988: 38) tutucu ailelerde belirgin olan otoriterlik, gizlilik ve duyguların ifade edilmemesinin, çocuk cinsel istismarına olumsuz yönde etki eden aile dinamikleri olduğunu belirtmiştir.

Ensestlin yaşandığı ailelerde, annenin kızını korumadaki rolü önemli olmaktadır. Ancak kadının güçsüz olduğu, şiddet gördüğü ve erkeğe karşı koyamadığı ailelerde kadınlar kızlarını koruyamayabilmektedir. Kadının erkeğe ekonomik bağımlılığı ve Colby (2005: 133)'nin belirttiği gibi aile birliğinin devamının önemli bir kültürel değer olması gibi ataerkil değerler, kadınları kızlarını koruma konusunda güçsüzleştirir.

Finkelhor (2005: 63-64)'un cinsel istismarda risk etkenlerini belirlemek üzere yaptığı araştırma, annelerin kızlarını korumada önemli rolleri olduğunu gözler önüne sermektedir. Öz anneleriyle yaşamayan kızların, diğer kızlara oranla üç kat daha fazla istismara uğradıkları

saptanmıştır. Annenin duygusal olarak uzak ve hasta olması durumunda, kızların daha fazla risk altında oldukları da ortaya konan verilerdendir. Anne tarafından yapılacak uygun denetimin yokluğu sorunun bir kısmını oluşturmaktadır. İletişim yetersizliği, annelerin potansiyel tehlikeler konusunda çocuğu uyarmasını ve yardım etmesini engellemektedir. Annenin güçsüz olması ile kızının cinsel istismara uğraması arasında ilişki bulunmuştur. Annenin babaya bağımlı olması, ezilmesi, güçsüz oluşu kızın bu davranışları benimsemesine ve boyun eğici tutumlar geliştirmesine neden olmaktadır.

Babanın tutucu aile değerlerine sahip olması, çocuk ve eşin erkeğe boyun eğici tutumları benimsemesi cinsel istismar riskini artırmaktadır. Böyle durumlarda çocuklar, yaşça büyük erkeklerin isteklerini reddetmede zorluk yaşamaktadır. Babanın çocuklarına karşı yetersiz düzeyde fiziksel yakınlık göstermesi durumunda da istismara uğrama artmaktadır. Babalarının ilgisine gereksinim duyan çocuklar, duygusal bir dokunuşla cinsellik içeren dokunuş ya da eylemin ayırıcına varamayabilirler (Finkelhor, 2005: 62).

Ensest ilişkide bulunan babaların, empatiden yoksun oldukları araştırmalarla saptanmıştır. Çocuk ile duygusal bir özdeşim kurulamamış olması bir ölçüde de babaların çocukları küçük yaşta iken evde bulunmamları ya da çocuk bakımı ile ilgilenmemelerinin sonucudur. Bu babaların, aile üzerinde aşırı derecede egemenlik kuran, suçu kendinden çok başkasında bulan, paranoyaklık eğilimi olan kişiler oldukları belirlenmiştir. Alkolizm ve madde kullanımı da sosyal kontrolü zayıflatan bir unsur olarak, ensest ilişkide bulunan babaların bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır (Topçu, 1997: 41).

Küntay ve Erginsoy (2005: 104)'un fuhuş alanında istismar edilen kız çocukları ile yaptıkları araştırmada aile yapıları incelenmiş ve çocukların yüzde 33'ünün ailesinin boşanmış olduğu, yüzde 17'sinin ayrı yaşadığı, yüzde 17'sinin babasının, yüzde 6'sının annesinin, yüzde 3'ünün de her iki ebeveyninin vefat ettiği ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki kız çocuklarının geneline baktığımızda 18 yaş altı kız çocuklarının yüzde 92.7'si her iki ebeveyni ile birlikte, yaklaşık yüzde 5'i ise anababadan sadece biriyle yaşamaktadır (TNSA, 2008: 21). Bu sonuçlar, birleşik ve düzenli bir aile yapısından yoksun olarak büyüyen çocukların, cinsel istismara açık olduğunu göstermektedir. Küntay ve Erginsoy'un araştırmasına göre fuhuş alanında istismar edilen çocukların tamamı aile içinde fiziksel, duygusal veya cinsel istismar yaşamıştır.

Üvey babaya sahip olmak önemli bir risk unsuru olarak belirlemektedir. Üvey babaların, öz babalara kıyasla kızlarını beş kat daha fazla cinsel olarak istismar ettikleri, üvey babaya sahip olan kızların başka erkekler tarafından da daha fazla istismara uğradıkları Finkelhor (2005: 62)'un araştırma sonucu olarak sunulmuştur. Bunun nedeni, üvey babaya sahip kızların, babalarının akraba ve arkadaşları gibi kendileriyle duygusal, sosyal bağı gevşek olan erkeklerle iletişimde olmasıdır. Aynı zamanda annenin birlikte olduğu erkekleri eve getirmesi de riski artıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

1.3. AİLE İLE ÇALIŞMA

Sosyal çalışmacılar, aile ve çocukla ilk görüşmenin yapılarak öykünün alınması, psiko-sosyal değerlendirmenin

yapılması, görüşme kayıtlarının tutulması, SHÇEK'e ve ilgili yasal kurumlara bildirim yapılması, uygun görülen uygulamanın belirlenmesi ve planlanması, sağlık kurumları ve adli kurumlar ile ilişkiye geçilmesi ve olgunun izlenmesi sürecinde belirli aralıklarla ev, okul ya da çocuğun barındığı kurumlara ziyaret yapılması gibi önemli görevleri yürütmektedir.

Çocuklarını istismar eden anababalarla ve çocukları başkaları tarafından cinsel istismara uğrayan anababalarla çalışmaya, ailenin ve çocuğun kapsamlı bir psiko-sosyal değerlendirmesi yapılarak başlanmalıdır. Ailenin geçmiş yaşantısı, anababalık rolleri, anababanın psikolojik ve psikiyatrik değerlendirmesi, ailenin yapısı, dinamikleri, sosyal değerleri, sosyal destek sistemleri ile çocuğun fiziksel, bilişsel, psikolojik ve sosyal gelişim düzeyi ve sorunları belirlenmelidir.

Cinsel istismarın faili ve mağdurlarının, sosyal bağlamları çerçevesinde değerlendirilmesi, aileyi ve bireyi birbirine bağlı sistemler olarak görmeyi gerektirmektedir. Sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilen aileyle çalışmanın odağında, istismar faili ve mağduru olarak biçimlenmiş rolleri, bozulmuş iletişim biçimlerini ve cinsellikle örülmüş olan güç ilişkilerini tanımlayıp, yeniden düzenlemek bulunmaktadır (Council Report, 1994: 16).

Berg (1994: 94) aileyle çalışma planı oluşturabilmek için, aile kuralları ve rolleri ile fiziksel ve duygusal sınırların anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir. Çocuğun ebeveyn rollerini üstlenmesini ve bu yolla cinsel isteklerin tatmininin beklenmesi, çocuğun kendi düşüncelerinin olmasına izin verilmemesi, anababanın kendi düşünce ve duygularını

çocuğa yansıtmasını içeren duygusal sınırlarının ihlalinin önüne geçilmesinin, aileyle çalışmada önemli olduğunu belirtmektedir.

Çocukları cinsel istismara uğramış ailelerin çocuklarına yaklaşımları, üstünde özenle durulması gereken bir konudur. Bu ailelere, çocuklarına uygun duygusal ve sosyal destek sağlayabilmeleri için danışmanlık verilmesi gerekmektedir. Wilson ve Ryan (1994: 70) anababanın, çocuğun gereksinimlerini bilmesi ve çocuğu bu konuda kesinlikle sorumlu ve suçlu hissettirmemesinin önemli olduğunu söylemekte; ailenin kızgınlık, suçluluk, reddetme duygularının ifade edilmesinin ve hafifletilmesinin sağlanmasının, hem aile hem de istismara uğrayan çocuğun sağaltımı için gerekli olduğunu belirtmektedir.

Benzer şekilde çocuğun, aile içi istismarla ilgili duygularını olumsuz bir tepki almadan dışarı vurması, rahatlaması ve kabul görme gereksiniminin karşılanması açısından önem taşımaktadır. Zastrow (2003: 150) çocuğun, kendisini koruyamadığını düşündüğü aile bireyine yönelik kızgınlık duygularını uygun şekilde dışa vurmaya gereksinim duyduğunu belirtmektedir.

Çocukların kişisel güven duygusunun geliştirilmesi için, çocuğa güven duygusu telkin etmek gerekmektedir (Berg, 1994: 108). Roberts (1991: 314) çocuğun kendini güvende hissedebilmesi için, çocuğa inanılmasının önemini vurgulamaktadır. Çocuğun başkaları tarafından olumsuz algılandığı hissini yaratması nedeniyle, istismar öyküsünü dinlerken şaşırma, tiksinti duyma, acıma gibi duyguları ifade eden vücut hareketleri ve mimiklerin kullanılmasından kaçınılması gerektiği bildirilmiştir.

Annenin çocuğa yaklaşımının, çocuğun desteklenmesi açısından önemli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle anneyle özel görüşmeler yapmak gerekmektedir. Çocuğu cinsel istismara uğramış annelerle yapılacak grup çalışması, annelerin durumla yüzleşmesini sağlamakta ve grup dinamiği içinde desteklenmelerine olanak vermektedir. Glaser ve Frosh (1988: 113) enest olgularında, eşlerinden ya da çocuklarından ayrılmak gibi bir sorunla karşılaşan annelerin, psikolojik ve ekonomik açıdan desteklenmesinin öneminden söz etmektedir.

Berg (1994: 105) çocuklarını travmadan koruyamamış olmanın verdiği üzüntü ve pişmanlığı deneyimleyen, kendilerini sosyal çevrelerinden uzaklaşmış hisseden anababalarla yapılacak grup çalışmasının, başka ailelerle paylaşım olanağı sunmasından dolayı olumlu etkiye sahip olacağını belirtmektedir.

Enest durumunda, öncelikle istismara uğrayan çocukla, olayın faili aile üyesi aynı evde yaşıyorlarsa bir tarafın evden uzaklaştırılarak, çocuğun bir kez daha istismara uğramasının engellenmesi gerekmektedir. Ancak Doyle (1990: 82) ve Berg (1994: 63) çocuğun evden ayrılıp kuruma yerleştirilmesinin, diğer aile üyelerinden ve sosyal çevresinden de ayrılmasına neden olacağı için kendisinin cezalandırıldığını hissedebileceği, suçluluk ve utanç duyabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, ailedeki duygusal desteğin iyi incelenmesi ve çocuğa karar hakkı tanınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Dolayısıyla çocukların evden uzaklaştırılıp, kurum bakımı ya da koruyucu aile gibi uygulamalarla aileden ayrılması kararının verilmesi için, ailenin ve çocuğun değerlendirilmesinin derinlemesine bir

şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Encest failinin, yasal süreçlerin başlatılması ve sürdürülmesi sürecinde tutuklu olmaması durumunda, failin çocukla aynı evde olmaması gerektiği açıktır. Bu durumda mağdur olan çocuğun yaşama ortamından ve bağlı olduğu diğer aile üyelerinden uzaklaştırılarak, farklı bir mağduriyet süreci yaşaması yerine, failin evden uzaklaştırılarak gözetim altında tutulması sağlanmaya çalışılmalıdır. Ancak failin uzaklaştırıldığı bazı durumlarda, çocuklar yine de evden ayrılmak isteyebilmektedir. Dolayısıyla bu tür kararlar alınırken, çocuğun görüşünün alınması ve aile ilişkilerinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Yapılacak değerlendirme sonucunda diğer aile üyelerinin çocuğa yaklaşımında olumsuzluk belirlenmesi durumunda, aile üleriyle çalışmak gerekmektedir.

Encest, failin aile içinden biri olması nedeniyle, hem çocuğa hem de aileye özel olarak ilgi gösterilmesi gereken bir sorundur. Encest faili kişinin davranışları ve tutumlarını değiştirmeye yönelik olarak çalışılır. Bunun yanı sıra istismara uğramamış diğer çocukların endişelerini gidermek, duygularının ifade edilmesini ve ikili duygularının üstesinden gelmesini sağlamak gerekmektedir. Aile içi iletişimi açık hale getirmek ve güçlendirmek üzere sosyal becerilerin gelişimine yardımcı olmak ve çoğu kez toplumdaki yalıtılmış olan bu ailelerin toplumsal destek almasını sağlamak, ailenin güçlenmesi açısından önem kazanmaktadır (Wilson ve Ryan, 1994: 71; Doyle, 1990: 60-61).

Uzun süreli encest olgularında, çocuğa ebeveyn rolü verildiği, bazen de ebeveynlik rolünün encestte yol açabileceği tartışılmaktadır. Ailenin işlevselliğinin encest üzerine kurulduğu ailelerde, bu

ilişkinin sona erdirilmesi zor olmakta, yeni rollerin benimsenmesi için özel çalışma yapmak gerekmektedir (Glaser ve Frosh, 1988: 114). Aileye bu konuda farkındalık kazandırmak en önemli aşama olmaktadır. Ancak yeni rollerin benimsenmesi oldukça zor olmaktadır.

Ataerkil toplumsal yapı tarafından yapılandırılan erkekliğin, kadın ve çocuklar üzerinde egemenlik kurma, şiddeti baskı aracı olarak kullanma gibi değerlerle kuşatılmış olması, encestte karşı koyulması için engel oluşturmaktadır (Glaser ve Frosh, 1988: 24). Katı bir ataerkil aile yapısı içinde babanın, eşi ve çocukları üzerinde tartışmasız egemenliğinin olduğu, diğerlerinin haklarını tanımadığı aile yapısının değişmesi önem kazanmaktadır. Bu durumda güçsüz olan aile bireylerinin güçlü yanlarının vurgulanarak, suçluluk duygularının azaltılması ve meydan okuma cesaretlerinin artırılarak güçlendirilmesi, güç dengelerinin değişiminde olumlu rol oynayacaktır. Sosyal çevre desteğinin artırılması ve aynı sorunu yaşayan diğer ailelerle grup çalışması yapılması, aile bireylerinin güçlenmelerini destekleyecektir.

Encestin yaşandığı ailelerde aile işlevlerinin düzelmesi için Berg (1994: 58), aileyle çalışacak iki sosyal çalışmacı ya da psikologdan birinin iyileştirme, sakinleştirme ve aileyi eğitme işlevleriyle aileyi tedavi etmesini, diğerinin ise ailedeki sosyal kontrolü sağlama ve yasal süreci izlemesini önermektedir. Bu şekilde duygusal bağların güçlenmekte, ailenin gereksinim duyduğu duygusal ve sosyal desteğin sağlanmakta, bunun yanı sıra denetim altında bulduklarının bilincine varan aile üyelerinin, istismarı gerçekleştiren aile üyesini denetlemede güç kazanmaları beklenmektedir.

Çocuklarını cinsel olarak istismar etmiş anababaların önemli bir kısmının, çocukluklarında cinsel, fiziksel ya da duygusal istismara uğradıkları bilinmektedir (Zastrow, 2003: 147; Topçu, 1997: 41). Bu nedenle istismarı gerçekleştiren aile üyesinin iç çatışmalarını çözmek ve yaşadıkları travmatik durumun üstesinden gelmelerini sağlamak gerekmektedir. Çocuk yetiştirme sorumluluğunu kazandırmak üzere anababa eğitimleri verilmelidir. Çocuğun yaşadıklarını anlamalarını sağlamak da etkili bir yol olabilmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde çocuklarını istismar eden anababaların çeşitli danışmanlık kurumlarından hizmet almaları şart koşulmaktadır.

Doyle (1990: 51) ensest faili ile çalışılırken, mağdur olan çocuğun süreçten koparılmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Ensesti gerçekleştiren aile üyesinin, çocuğa karşı davranışlarının değişmesinin amaçlandığı yaklaşımda, iki tarafı açık bir iletişime yönlendirmenin zor olduğunu belirterek, video ya da kayıt cihazı gibi araçların kullanılmasını önermektedir. Failin bu yolla suçunu kabul etmesinin ve çocuğun konuyla ilgili hiçbir sorumluluğunun olmadığını bildirerek özür dilemesinin, çocuğun yaşadığı kızgınlık, suçluluk gibi duygularını hafiflettiğini bildirmektedir.

Çocuğun "günah keçisi" olarak görülüp, ailenin sorunlarının kendisine yüklenmesi ve rakip olarak görülerek zarar verilmesi gibi sorunlar yaşanabilmektedir (Council Report, 1994: 18). Aileye, çocuğu yaşadığı cinsel istismardan dolayı suçlamaması ve duygusal destek vermesi için farkındalık yaratıcı danışmanlık vermek, çocuğun desteklenmesi için büyük önem taşır.

Özellikle kapalı toplum yapılarında cinsel istismar, cinsel namus değerleriyle bağlantılı olarak "kirlenmişlik" olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durumda, ailenin toplum tarafından kabul edilmiş değerleri içselleştirmiş olması, çocuğa karşı olumlu bir tutum sergilemelerini ve çocuğu toplumun damgalayıcı tutumlarından uzak tutabilmelerini engelleyebilmektedir. Bu nedenle ailenin benimsediği toplumsal değerlerin, çocuğun korunması ve desteklenmesi odağında aileyle birlikte yeniden ele alınması gerekmektedir. Toplumsal değerlerin sorgulanmasını gerektiren çalışma, farklı toplumsal yapılardan ailelerin grup çalışması yoluyla birlikte tartışmalarıyla desteklenebilir.

Aileyle çalışma konusunda, toplum merkezleriyle aile danışma merkezleri ön plana çıkmaktadır. Buldukları bölgede ev ziyaretleri yoluyla ailedeki sorunları belirleyecek ve danışmanlık yapacak olan sosyal çalışmacı, psikolojik danışman, psikolog, çocuk gelişim uzmanı gibi meslek elemanları, alkol ve madde bağımlılığı olan, geçmişinde fiziksel ve cinsel istismar yaşamış anababalar ile parçalanmış aile veya üvey anababaya sahip çocukları izleme yoluyla, çocuklara yönelik cinsel istismarı engelleme işlevine sahip olmaktadır. Aile ziyaretlerinde çocukların ruhsal sağlığının incelenmesi ve belli aralıklarla izlenmesi, cinsel istismarı belirleme ve kontrol altında tutma konusunda etkili bir yol olmaktadır.

Aile ziyaretleri, koruyucu ve önleyici çalışmaların yanı sıra rehabilitasyona yönelik çalışmalar için de yararlı olmaktadır. Aileye yalnız olmadığı hissini vermek ve güven duygusu yaratmak konusunda önemli olan aile ziyaretlerinde, aileye danışmanlık verilmesi olumlu etkiye sahip olmaktadır.

1.3.1. Aile ile Çalışmanın Zorlukları

Çocuğa yönelik cinsel istismar, oldukça hassas bir konudur. Cinsel istismarın yaşanması ve ortaya çıkmasıyla birlikte ailenin mahremiyeti sarsılmaktadır. Bu nedenle aileyle çalışmada, olayın gizlenmeye çalışılması, üstünün kapatılmak istenmesi, aile dışından müdahalenin reddedilmesi gibi zorluklarla karşılaşılabilir.

Özellikle ensestin yaşandığı ailelerle çalışmanın önemli zorlukları bulunmaktadır. Sosyal çalışmacıların bu zorlukların bilincinde olması, zorlukların üstesinden gelmede kendilerine yardımcı olmaktadır.

Ensest failerine yönelik çalışma, failden nefret etme ve öğrenme gibi duyguların ortaya çıkmasıyla zorlaşabileceği için faille özdeşleşmeye yönelik bir eğilimle zarar görebilmekte, cinsellikle ilgili isteklerin farklılaşmasına yol açabilmektedir. Bu gibi durumlarda, asıl amacın çocuğun korunması olduğu düşünülmesine odaklanmak olduğu hatırlanmalıdır. Benzer şekilde anne de yaşadığı rahatsızlık ve stresten uzaklaşabilmek için kendini ensest failiyle özdeşleştirebilmektedir. Sosyal çalışmacının bu riskler konusunda bilinçli olması, çalışmanın başarısı açısından gerekli olmaktadır. Bu nedenle çocukların cinsel istismarı konusunda çalışanların, belli aralıklarla mesleki süpervizyon alması önem taşımaktadır (Council Report, 1994: 18).

Sonuç

Aileyle çalışma, cinsel istismara uğramış çocukların sağaltımı açısından önemle ele alınması gereken bir konudur. Cinsel istismarın çocukların psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için, çocuğun ailesinden destek

alması öne çıkmaktadır. Sistem yaklaşımı doğrultusunda aileyle çalışmanın yapılandırılması, cinsel istismarın sosyal ve psikolojik değerlendirilmesi ışığında gerçekleştirilmelidir. Cinsel istismarın aile dışından biri tarafından gerçekleştirildiği durumlarda, çocuğun temel koruyucusu ve destekçisi olarak ailenin desteklenmesi ve cinsel istismara ve çocuğa olan yaklaşımın, çocuğun korunması temelinde geliştirilmesi gerekmektedir. Ensest olgularında aile üyeleri ayrı ayrı değerlendirilmekte, ensest faili ve diğer aile üyeleriyle farklı yönde çalışma yapmak gereği ortaya çıkmaktadır. Ensest failiyle çocuğun algılanmasına yönelik olarak rehabilitasyon çalışması gerçekleştirilmekteyken, diğer aile üyelerinin sosyal ve psikolojik açıdan desteklenerek, aile içindeki güç dağılımı ve iletişim biçiminin yeniden düzenlenmesi ön plana çıkmaktadır. Sosyal çalışmacıların özellikle ensest olgularıyla çalışmanın zorlukları konusunda bilgili olması, zorlukları aşmak için kendisine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Barnes, G. G. (2004) *Family Therapy in Changing Times*, Great Britain, Palgrave.
- Berg, I. K. (1994) *Family Based Services: A Solution-Focused Approach*, New York, W.W. Norton.
- Bilge, S. (2000) "Çocuk istismarında psikolojik belirtiler ve bozukluklar", *Çocuk Hakları Toplantıları*, İstanbul Tabip Odası.
- Colby, B. (2005) "The causation of child abuse", Frost, N. (ed) *Child Welfare: Major Themes in Health and Social Welfare*, Volume III.
- Council Report (1994) *The Treatment of Perpetrators of Child Sexual Abuse*, Royal College of Psychiatrists, UK. (<http://www.rcpsych.ac.uk/files/pdfversion/cr31.pdf>)

Doyle, C. (1990) *Working with Abused Children*, Hong Kong, Macmillan.

Finkelhor, D. (2005) "Risk factors in sexual victimization of children", Frost, N. (ed) *Child Welfare: Major Themes in Health and Social Welfare*, Volume III.

Finkelhor, D., ve Brown, A. (1985) "The Traumatic Impact of Child Sexual Abuse: A Conceptualization", *American Journal of Orthopsychiatry*, 55, 530-541.

Glaser, D. ve Frosh, S. (1988) *Child Sexual Abuse*, London, Macmillan.

Howe, D. (2005) *Child Abuse and Neglect. Attachment, Development and Intervention*, New York, Palgrave and Macmillan.

Küntay, E. ve Erginsoy, G. (2005) *Ticari Seks İşçisi Kız Çocuklar*, İstanbul, Bağlam.

Oates, K. (1991) "Çocukların cinsel istismarının kalıcı etkileri", Konanç, E., Gürkaynak, İ. ve Egemen, A. (ed) *Çocuk İstismarı ve İhmali*, Ankara, Gözde.

Roberts, J. (1991) "Cinsel istismara uğramış çocukların alternatif bakımı", Konanç, E., Gürkaynak, İ. ve Egemen, A. (ed) *Çocuk İstismarı ve İhmali*, Ankara, Gözde.

TNSA (2008) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Ankara.

Topçu, S. (1997) *Çocuk ve Gençlerin Cinsel İstismarı- Ensest ve Pedofili*, Ankara, Doruk.

Wilson K. ve Ryan, V. (1994) "Working with The Sexually Abused Child: The Use of Non-Directive Play Therapy and Family Therapy", *Journal of Social Work Practice*, 8, (1) 67-74.

Zastrow, C. (2003) *Practice of Social Work* (6. baskı), USA, Hardcover.

Derleme

BİR SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ OLARAK AİLE İÇİ ŞİDDET MAĞDURU KADIN SORUNUNDA FEMİNİST ETİK YAKLAŞIM

Feminist Ethical Approach as a Social Work Intervention on the Problem of Women who are the Victims of Domestic Violence

Özge Sanem ÖZATEŞ*

* Araştırma görevlisi, Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet
Bölümü

ÖZET

Ataerkil sistemde kadınların erkek iktidarı karşısında ikincil konuma geriletilmesi, aile içine kadına yönelik duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddet olarak yansımaktadır. Feminist hareket, aile içi şiddetin görünür kılınmasında önemli bir paya sahiptir. Gerek aile içi şiddet mağduru kadında ortaya çıkan psikolojik, fizyolojik ve

sosyolojiktikilerin iyileştirilmesinde, gerekse toplumun genelinde varolan aile içi şiddeti normalleştirme eğiliminin değiştirilmesinde feminist etik yaklaşım önem kazanmaktadır. Bu önem kökenini, kadının mağduru olduğu aile içi şiddeti geleneksel kadınlık rolleriyle içselleştirmesine neden olan sürecin tersine çevrilmesinde bulur. Bu makalede, feminist etik yaklaşımın, kurulan tüm ilişkilerin ve şiddet yaşantısının toplumun diğer üyeleriyle etkileşim içinde biçimlendirildiği kabulünden hareketle, aile içi şiddet mağduru kadına yönelik gerçekleştirilen sosyal hizmet müdahalesinin niteliği ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Aile içi şiddet, aile içi şiddet mağduru kadın, feminist etik, sosyal hizmet müdahalesi

ABSTRACT

In Patriarchal system women are regressed by power of man and this situation reverberates into family life as emotional, physical, sexual and economic violence which was directed to woman by man. Feminist movement has taken major role to make domestic violence visible. Feminist ethic approach has gained importance both to cure of women who are victims of domestic violence and to change the tendency of normalization of domestic violence that exists common in society. This importance finds its root in reversal process to cause that woman internalizes experienced violence by traditional women's role. In this article has been discussed in view of feminist ethic approach's acceptance that all established relation and the life of violence are formed by interaction with other member of society, character of social work intervention to woman being domestic violence victim.

Key Words: domestic violence, woman as victim of domestic violence, feminist ethic, social work intervention

GİRİŞ

Kadınlar, hayatın her alanında erkek iktidarının altında ikincil konumda bırakılmaya çalışılmakta, mağdur edilmektedirler. Bu mağduriyetin görünülerinden biri, aile içi şiddettir. Kadının mağduru olduğu aile içi şiddet, ataerkinin kadını ikincilleştiren her türlü aracını kullanan günümüz kapitalist toplumlarında sıkça rastlanan bir olgudur. Aile içerisinde kadın, ailenin genellikle fiziksel açıdan daha güçlü üyeleri olan erkekler tarafından çeşitli şiddet biçimlerine maruz bırakılmaktadırlar. Aile içi şiddetin kökeninde erkeğin, kadını -kadın bedenini- kendi özel mülkü olarak görmesi ve bunun sonucu olarak kadına istediği her şeyi yapma ve yaptırma anlayışı bulunmaktadır.

AİLE İÇİ ŞİDDETLE MÜCADELEDE FEMİNİZM

Aile içi şiddetle mücadele tarihi, aile içi erkek şiddeti eylemi tarihi kadar eski değildir. Bu sonuç, yüzyıllar boyunca kadının mağduru olduğu aile içi şiddetin bir sorun olarak görülmesini engelleyen; şiddetin kadınlar tarafından normalleştirilip, olağanlaştırılan bir eylem olarak kabullenilmesine hizmet eden ataerkil erk tarafından yaratılmıştır.

Tarihsel olarak bakıldığında Roma döneminde ve 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kadınlar eşlerinin mülkü olarak görülmekte ve bu dönemlerde erkeklere, bedensel cezalar veya başka yöntemlerle eşlerini cezalandırma ve disiplin etme hakkı tanınmaktaydı (McCue, 1995: 60). Bu anlayış, 20. yüzyıla gelene değin çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmüştür. Feminist hareket tarafından 1900'lü yılların ikinci yarısından sonra, aile içi şiddetin görünür kılınması ve

lanetlenmesi gereken bir eylem biçimi olduğu anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Feministler, aile içi şiddetin toplum meselesi haline gelmesinde, sığınma evleri hareketinin başlatılmasında, şiddet kurbanları için yasal savunu yapılması ve istismarcıların davranışlarından sorumlu olmasının sağlanmasında büyük pay sahibidirler (McCue, 1995: 16). Bir cinsiyet rejimi olarak ataerkinin gücünün kendini yeniden üretebilme potansiyelinde yattığını savunan feministler, söz konusu yeniden üretimin aile içinde gerçekleştiğini bu nedenle ailenin toplumsal konumundan çok, ailenin içinde olup bitenlere dikkat çekmeye çalışmışlardır (Bora, 2008: 40).

1960'lı yılların sonlarından itibaren aile içi şiddetin sorun olarak tanınması ve böylece konuya dikkat çekilmesi feministlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Feminist hareket 1970'li yıllarda kadınlar için eşitlik, aile içi şiddet ve cinsel şiddet konusunda adalet ve koruma mücadelesinde başı çekmiştir. Bu mücadeleyle birlikte, farklı şiddet mağduru kadınların doğası ve şiddetin kapsamının belgelenmesinde ve ayrıca sığınma evlerinin, 24 saat ulaşılabilir kriz hatlarının, yasal yardımın, sorunun azaltılmasını amaçlayan diğer sosyal hizmetlerin hayata geçirilmesinde önemli bir ilerleme sağlamıştır (Arslan, 1998: 25; Harne ve Radford, 2008: 87; McCue, 1995: 59).

Bugünün aile içi şiddetle mücadele hareketi, 1971 yılında İngiltere'de 500 kadın ve çocuğun, okul öğrencileri için süt uygulamasında kısıtlamaya gidilmesini protesto eden bir yürüyüş düzenlemesiyle başlamıştır. Bu protesto, kadınların bir araya gelip sorunlarını tartıştıkları bir toplum merkezi olan Chiswick

Kadınlara Yardım Örgütü'nün kurulmasına ön ayak olmuştur. Erin Pizzey'in liderliğinde mağduru oldukları aile içi şiddete ilişkin yapılan kadın sohbetleri, bu örgütün yakın bir zamanda Hırpalanmış Kadınlar Merkezi (Battered Wives' Center) olarak tanınmasına yol açmıştır. 1972'de Britanya'da şiddet mağduru kadınlar ve çocuklar için bir barınak kurulmuş ve bu gelişme kısa sürede yaygınlaşmıştır. 1974'de Erin Pizzey'in aile içi şiddet mağduru kadınları konu edinen *Scream Quietly or the Neighbors Will Hear* isimli kitabı medyanın dikkatinin bu merkezlere çekilmesini sağlamıştır. Amerikalı feministlerin dikkatinin aile içi şiddet mağduru kadınlara çekilmesi, Britanya'ya kadın barınaklarını inceleme amacıyla yaptıkları ziyaretlerle gerçekleşmiştir. Bu kadınlar, fikirleri ve planlarıyla geri dönmüşler ve ABD'de 1974 yılında ilk kadın sığınmaevinin ve kadın merkezlerinin açılmasını sağlamışlardır. Bu dönemden sonra kadına uygulanan şiddete yönelik mücadele hareketi gelişmiş ve kendi köklerinden hükümet programlarına dönüşmüştür (McCue, 1995: 15; Ergas, 2005: 497).

Aile içi şiddetin görünür kılınmasında önemli bir paya sahip olan feminizm, tüm dünya toplumlarında varolan kadın ile erkek arasındaki eşitsizliği araştıran, özellikle politikaları, güç ilişkilerini ve cinsiyeti etkileyen toplumsal cinsiyet temelli bakış açılarını inceleyen felsefi ve sosyolojik bir yaklaşımdır (Jackson, 2007: 321). Feminist yaklaşım, aile içi şiddetin anlaşılması ve ele alınmasına ve ayrıca toplumda kadın ve erkeğin eşitsiz statüsünün ortaya çıkışının açıklanmasına rehberlik edecek bir çatı sağlamakta, toplumsal cinsiyet rollerini yaratan koşullara ve bu koşulların değerler sistemini nasıl biçimlendirdiğine dair toplum bilincinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (McCue, 1995: 326).

Feminist yaklaşım, aile içi şiddetin, toplumda yapısallaşmış durumda olan, erkeğin gücünün kadının üstünde olduğu toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının anlaşılmasıyla açıklanabileceğini vurgular. Baskın sınıf olarak erkekler, materyal ve sembolik kaynakların kullanımını elinde tutarken, kadınlar ikincil ve aşağı konuma geriletilerek değersizleştirilirler. Aile içi şiddetin kökeni, erkeğin fiziksel gücüyle baskı kurması gerektiği geleneksel inancına dayanır. Feminist yaklaşıma göre, evlilik ve aile kurumu, erkeklerin eşleri üzerinde kontrol kurması ya da güç kazanması için fiziksel zorlamayı kullanmalarını cesaretlendirir. Erkekler, hak edildiği düşünülen bu otoriter pozisyonu hisseder ve bunu dinsel öğrenmeler ile sosyal ve yasal sistemle pekiştirirler (McCue, 1995: 13). Aile içi şiddet daha güçlü olan bireyin, diğerlerini zorlayıcı gücün çeşitli biçimleriyle kontrol etmesinin kabul edilebilir olduğuna duyulan ataerkil inanca dayanır (Hokks, 2004: 63).

Feminist yaklaşım aile içi şiddetin, kadın üzerindeki kontrolün sürdürülmesi temel amacıyla uygulandığını savunur. Bu şiddet, kadının özerkliğini zayıflatmak ve ilişkideki gücünü sınırlandırmak için fiziksel, duygusal, cinsel şiddeti, sosyal yalıtımı ve mali kaynakların kısıtlanmasını kapsar (Chalk ve King, 1998; Akt: Roberts, 2002: 30). Feminist yaklaşım, sosyal yapının erkek egemenliğinin devam etmesine neden olan sosyal eşitsizliği desteklediğini savunur ve aile içi şiddeti, toplumsal cinsiyet rolleri beklentisi ve ataerkil sistemde kadın ve erkek arasındaki tarihsel güç dengesizliği temelinde açıklar (Chornesky, 2000; Akt: Roberts, 2002: 30). Feminist yaklaşıma göre aile içi şiddet, ataerkinin varlığını sürdürmesinin bir göstergesidir (Fraise ve Perrot, 2005: 306).

Özetle feminist yaklaşım, kadın ile erkek arasındaki güç dengesizliğini ve kadının hemen her alanda ikincil konumda olması gerektiği kabulünü getiren sosyalleşme sürecini, ataerkinin varlığını sürdürmek için kullandığı araçlarından biri olarak görmektedir. Kadın ve erkek cinsiyetlerine ilişkin bilinci belirleyen bu sistem, aile içi şiddeti, erkek tarafından bir hak, kadın açısından ise geleneksel aile usullerinin bir parçası olarak görülmesinin ve dolayısıyla söz konusu şiddetin sistemli hale gelmesinin yolunu açmaktadır. Bu sistematik içinde kadın ve erkek arasında yaratılan eşitsiz ilişki, erkeğin üstün, güçlü, otoriter ve hizmet alan konumda kadının ise itaatkar, edilgin ve hizmet eden konumda yer almasını sağlar. Dolayısıyla feminist yaklaşım, aile içi şiddeti, kadının insansal olanaklarını gerçekleştirilmesini engelleyen insan hakları ihlali ve toplumun ataerki yapısının bir yansıması olarak kabul eder.

AİLE İÇİ ŞİDDET MAĞDURU KADINA YÖNELİK FEMİNİST ETİK DUYARLI SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ

Aile içi şiddet mağduru kadına yönelik gerçekleştirilecek sosyal hizmet müdahalesi, kadına yöneltilen şiddet ve kadının, erkek iktidarı karşısındaki ikincil konumuyla mücadeleyi zorunlu kılar. Bu mücadele ise kadına yöneltilen toplumsal cinsiyet ayrımcılığını tetikleyen ataerkinin edinilmiş değer sistemi ve öğrenilmiş kalıp yargılarına yönelik mücadeleyi beraberinde getirir. Bu mücadelenin felsefesi, feminist yaklaşımın 'ataerkinin sonu', 'kişisel olan politik olandır' kabulüyle birebir örtüşmektedir.

'Kişisel olan politik olandır' sloganı feministlerin evlilikte kocanın ayrıcalıkları ya da şiddet gibi sorunların, siyasal ve dolayısıyla kamusal tartışmanın ötesinde, bireysel ahlak incelikleriyle sınırlı kalmasına izin vermek istemedikleri uyarısında bulunmaktaydı' (Ergas, 2005: 492).

Aile içi şiddet mağduru kadınla feminist yaklaşımın ilkeleriyle gerçekleştirilecek olan sosyal hizmet müdahalesinin etik kabulü, 1960'lı yıllardan bu yana, bir yanda sosyal olarak yapılanmış güçler arası ilişkide -politik-, diğer yanda ise doğru bilgide -epistemolojik- toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama girişimi olan feminist hareketin doğal sonucu olarak ortaya çıkan feminist etikdir. (MacKinnon, 1987; Akt: Walker, 2007: 21).

Feminist etik, insan ilişkilerinin toplumsal bilgisine ilişkin bir düşünmedir. 'Ben' ve 'diğerleri' birbirine bağlıdır ve bu nedenle kişilerin moral kimlikleri, diğer kişilerle olan ilişkileri aracılığıyla yapılandırılmaktadır. İnsan, yakın çevreyle başlayan ve arkadaşların, meslektaşların ve diğer önemli kişilerin dahil olduğu daha geniş bir yaşantıyla devam eden ilişkiler ağı içindedir. Sosyal yerleştirilmişliğimiz; özgür, nesnel ve tarafsız bir oluşa sahip olmadığımızın, aksine başkalarının duygusal ve psikolojik desteğine ihtiyaç duymamız bakımından birbirine bağlı olduğumuzun bir ifadesidir. Ayrıca kim olduğumuz ve hangi görev ve haklara sahip olduğumuz, üstlendiğimiz sosyal rollerin bir parçası olarak şekillenmektedir. Sosyal açıdan yerleştirilmiş olmak kendimize ve başkalarına ilişkin moral anlayışımızın her zaman bağlamsal açıdan konumlu olması anlamına gelmektedir (Wilks, 2005: 1251; Ain, 2001: 41; Parks, 2003: 54-55).

Kadın hareketinin bir uzantısı olarak gelişen feminist etik, son yıllarda sosyal hizmet uygulama ve felsefesinde önem kazanmaya başlamıştır (Ain, 2001: 41). Feminist etik yaklaşımın temelinde; ata-erki yapı içinde gelişen öğrenme süreçleriyle pekiştirilen ve normalleştirilen bir eylem olma özelliği taşıyan aile içi şiddetin tek değişmez nedeninin, mağdurun yalnızca kadın cinsiyetine sahip olması kabulü bulunur. Bu nedenle aile içi şiddet mağduru kadına yönelik gerçekleştirilecek sosyal hizmet müdahalesinde öncelikle kadının şiddet yaşantısını anlamak ve daha sonra kadının bu yaşantıyı içselleştirilmesine neden olan öğrenme sürecinin tersi yönde bir farkındalık geliştirmesine yardımcı olmak, şiddet ilişkisinin çözümünde büyük önem taşımaktadır. Böylece aile içi şiddet mağduru kadının davranış değişikliklerini kolaylaştırmaya ve temel korumaya işlevlerini yerine getirmesine yardımcı olunabilir. Feminist etik yaklaşımın kadına, onun için mevcut seçenekleri görmesinde yardımcı olunmalı, sığınma evleri bilgisi verilmeli, danışmanlık ile yasal kaynaklara erişimi sağlanmalıdır. Aile içi şiddetin yaygınlığına ilişkin verilecek bilgilerle kadının yalnız olmadığının hissettirilmesi ve maruz kalınan şiddete boyun eğilmesi gerektiği anlayışını getiren 'kaderciliğin' değiştirilmeye çalışılması oldukça önemlidir.

Aile içi şiddet mağduru kadına yönelik planlanan sosyal hizmet müdahalesinde feminist yaklaşımın benimsediği temel ilkeler şöyle sıralanabilir:

- Müracaatçı-uzman ilişkisi eşitlikçidir. Sosyal hizmet uzmanı, bir bilirkişi ya da otoriter bir figür olmaktan çok, müracaatçının ortağı ya da arkadaş olarak kabul edilir.

- Müracaatçının sorun ve meseleleri sosyo-politik bir bütün içinde değerlendirilir. Müracaatçının yaşantısındaki güç ilişkilerinin değerlendirilmesine özel bir dikkat verilir.
- Uzman, ilgili yaşam deneyimlerini paylaşmaya açıktır.
- Yardım süreci, güçlendirmeyi vurgular ve cinsiyetçilik, cinsiyet rolleri, kalıp yargıları, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kadınlara ilişkin tavırları etkileyen sosyal ve tarihsel etkenlere ve kadının kendisini nasıl görmesi gerektiğine ilişkin bilinçlendirme sürecini kapsar.
- Müracaatçının yardım sürecine aktif katılımı beklenir ve eksik ya da sorunlu yönlerinden çok, müracaatçının güçlü yönlerine dikkat çekilir.
- Müracaatçının yaratıcı kadınlar sosyal ağında ve destek gruplarında yer alması sağlanır (Sheafor ve Horejsi, 2002: 95).

Aile içi şiddet mağduru pek çok kadın, kendisinin şiddeti hak ettiğini ya da en azından yaşadığı şiddetten kendisinin sorumlu olduğunu düşünme ve böylece gördüğü şiddeti önemsememe ya da küçümseme eğilimi sergiler. Aile içi şiddet mağduru kadınla yapılan feminist etik yaklaşımı benimseyen bir sosyal hizmet uygulamasında, kadının yaşadığı sorunların tanımlanması aşamasında, öncelikli olarak kadının içinde bulunduğu durum nedeniyle kendisini suçlama eğilimiyle; kadının kendi öz saygınlığı ve değeri bağlamında bilinçlendirme yapılmasıyla mücadele edilmelidir. Bu bilinçlendirme yapılırken toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyete ilişkin kalıp yargıların, ön yargıların ve değer yargılarının varlığına ilişkin bir farkındalık kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Toplumsal cinsiyet rollerine dayandırılarak geliştirilen 'kadınlık' algısının temelinde yatan, 'kadının, erkeğin metası olduğu ve erkeğin her türlü ihtiyacını karşılaması gerektiği' düşüncesi, kadının aile içi şiddeti, aile yaşantısının bir parçası olarak görmesine, kendi varlığıyla ilgili kararların kendisinden bağımsız olarak, ailenin başta eşi olmak üzere diğer erkek üyeleri tarafından verilmesine ve kadının kendisine ilişkin istemlerine bağlı olarak yaşanması gereken karar sürecinde pasif konumda bırakılmasına yol açmaktadır.

Aile içi şiddet, kadın üzerinde genellikle psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik bakımdan üç boyutlu bir etkiyi beraberinde getirmektedir. Aile içi şiddet nedeniyle kadın depresyon, suçluluk, özbenlik saygısında azalma gibi psikolojik etkileri; yaralanma, kırık, kesi, yanık, cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma ve hatta öldürülme gibi fizyolojik etkileri ve şiddeti olağanlaştırma ve içselleştirme eğilimi, kadın yoksulluğu, sosyal dışlanma gibi sosyolojik etkileri bir arada yaşamaktadır.

Ataerkil sistemde kadın, aile içinde yaşadığı şiddeti toplumsal kadınlık rollerine bağlılıkla kaçınılmaz ve olağan görmeye, mücadele etmesinin gereksiz ve yersiz olduğu öğretisiyle şiddete boyun eğmeye zorlanmaktadır. Mağduru olduğu şiddeti, özel hayat olduğu kabulüyle saklamakta, utanma ve suçluluk duygusuyla yaşadıklarının duyulmaması için çabalamaktadır.

Aile içi şiddet mağduru kadınlar, çoğu zaman benzer duygusal süreçlerden geçerler. Hırpalanmış kadın sendromu (BWS) olarak adlandırılan bu süreç, ilk kez 1970'li yılların ortalarında eşleri tarafından uygulanan fiziksel, cinsel ve

psikolojik şiddetin kadınlar üzerindeki etkilerini tanımlamak için kullanılmıştır (McCue, 1995: 63). Hırpalanmış kadın sendromunun ilk süreci, kadının aile içi şiddete maruz kalmasının ardından yaşanan şoku izleyen inkar sürecidir. Kadının şiddete maruz kaldığını ve dahası ilişkisinde sorun olduğunu kabul etmek istemez. Şiddeti kazara yapılmış bir eylem olarak gerekçelendirmeye çalışır ve eşinin bir daha bu eylemini tekrarlamayacağı inancını taşır. İkinci süreç, suçluluktur. Bu süreçte şiddet mağduru kadın, problemi kabul etmekle birlikte, bunun sorumlusunun kendisi olduğunu ve kendisinde bulunan çeşitli kusurlar nedeniyle bu eylemi hak ettiğini düşünür, yaşadığı suçluluk düşüncesiyle daha iyi olma çabasına girer. Üçüncü süreç, yaşanan şiddetin sorumlusunun eşi olduğu gerçeğinin kabul edildiği aydınlanmadır. Bu süreçte şiddet mağduru kadın sevgi ve nefret duygularını bir arada yaşar ancak şiddetin sona ereceğine, ilişkinin düzeleceğine ilişkin umut geliştirir. Son süreç, sorumluluk sürecidir. Kadın bu son süreçte şiddetin kendiliğinden son bulmayacağını kabul ederek, boyun eğmemeye ve buna karşı koymak için neler yapabileceğini araştırmaya başlar (KDV, 2008: 29-30).

Şiddetin yaşanmasının ardından kadında gelişen inkar ve suçluluk süreçleriyle kadının eşinden ayrılmak istememesi ya da kısa bir ayrılığın ardından yeniden eşine dönmek zorunda kalması şu başlıca nedenlerle açıklanabilir:

- Cezalandırılma ya da daha ciddi bir şiddet olayıyla karşılaşma korkusu
- Maddi gücünün ya da yaşayabileceği başka uygun bir yerinin olmaması
- Çocuklarını, evini, mülkünü ve ekonomik güvenliğini kaybetme korkusu

- Kendinden kuşku duyma, düşük özbenlik saygısı, utanma ya da diğer insanlara güvenmeme
- Şiddetin nedeni olarak kendisinin görülmesi ya da kendisine inanılmaması korkusu
- Evliliği sürdürmesi gerekliliğine ilişkin dini inanışlar ya da moral değerler
- Çocukların iyiliği için aileyi koruma isteği
- Şiddetin son bulacağına inanma isteği ya da şiddetin ciddiyetini inkar etme veya minimize etme eğilimi
- Sevgiyi, bağımlılıkla eş tutma (Sheafor ve Horejsi, 2002: 534).

Kadının, kadınlık ve erkeklik rollerine yüklenen değer yargılarıyla yeniden ve yeniden üretilen aile içi şiddeti doğal aile yaşantısı olduğu, çabalasa da bunu önlemeyeceği ve yaşamının kaçınılmaz bir parçası olduğu, erkeğin koruması olmaksızın varlığını sürdüremeyeceği ve bu nedenle kendi yaşamı üzerindeki kontrolün erkeğin elinde olması gerektiği öğretileriyle yetiştirildiği ve kadın ile erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin cesaretlendirildiği ataerkil sistemde hemen her kadın yaşanan aile içi şiddet sonrası inkar ve suçluluk süreçlerini yaşamaktadır. Ancak kadının, gerginliğin tırmanması, şiddet ve balayı aşamalarından oluşan şiddet döngüsüne ilişkin bazen tek başına ama çoğu zaman yardım ve destekle farkındalık kazanarak, yaşadığı şiddetin tekrarlayacağı, süreklilik kazanacağı ve kendisinin adım atmaması halinde sonlanmayacağı gerçeğiyle, sırasıyla aydınlanma ve sorumluluk süreçlerini yaşamaya başlar. Ancak kabul edilmelidir ki, kadının içinde bulunduğu

duruma ve yaşadığı şiddete ilişkin tüm öğretisi ve alışkanlıklarını geride bırakarak farkındalık geliştirmesi kolayca yaşanan bir süreç olmamaktadır.

Aile içi şiddet mağduru kadına yönelik gerçekleştirilen sosyal hizmet müdahalesinde, feminist etik yaklaşımı benimseyen bir sosyal hizmet uzmanı güven ilişkisini; eylem ve söylemlerinde hizmet alan konumundaki kadınla olan ilişkisinin güçlü-güçsüz ilişkisi değil, eşitlikçi bir ilişki olduğu vurgusunu yaparak kurmalıdır. Sosyal hizmet uzmanı yardım süreci boyunca kendi yaşantısından ya da deneyimlerinden ilgili örnekler sunarak, şiddet mağduru kadının yalnız olmadığını hissetmesini sağlamalı ve uzman-müracaatçı ilişkisinde kurulan duygudaşlığın, şiddet mağduru kadın tarafından da fark edilmesini sağlamalıdır. Yardım süreci boyunca şiddet mağduru kadının güçlü yönlerine dikkat çekilerek, içinde bulunduğu durumun üstesinden gelebileceği ve kazanacağı yaşam becerileri ve konuya ilişkin yeni bilgi birikimiyle bundan sonraki yaşantısında benzer sorunlarla karşılaşma olasılığının azalacağı ya da böylesi durumlarla karşılaştığı zaman nasıl davranması gerektiği hakkında çok daha bilinçli davranabileceği yönünde cesaretlendirilmelidir. Feminist etik yaklaşımı benimseyen sosyal hizmet uzmanı, aile içi şiddet mağduru kadınla yaptığı çalışmada, kadının güçlendirilmesine yardımcı olmak için onun kadın örgütleriyle iletişime geçmesini ve destek gruplarıyla bir araya gelmesini sağlamalıdır. Böylece kadın, hem içinde bulunduğu durumu daha doğru anlamlandırabilecek, hem de yalnız olmadığını hissederek kendisini suçlama ya da değersiz görme eğilimlerinden uzaklaşacaktır.

Bu farkındalığın yaratılmasının ardından aile içi şiddet mağduru kadının ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut kaynakları değerlendirmek, kadının şiddet yaşantısının üzerinde bıraktığı etkiyi hafifletmek için yetenek ve potansiyelleri hakkında bir yargı geliştirmek gerekmektedir. Kadının ihtiyaç duyduğu hizmetleri alıp almadığının ve yararlanıp yararlanmadığının düzenli olarak takip edilmesi, hizmetlerle bağlantılandırılması kadar önemlidir. Böylelikle aile içi şiddet mağduru kadının sorunlarına göğüs gerebilmesi yönünde gerçekleştirilen değişimin kalıcılığı desteklenmiş olur.

Aile içi şiddet mağduru kadına yönelik gerçekleştirilen feminist yaklaşımı temel alan sosyal hizmet müdahalesinin hedefleri şöyle özetlenebilir:

- Kadının ve çocuklarının güvenli ve koruma altında olduklarını garantilemek
- Kadının şiddet döngüsünü ve doğasını anlamasına ve kadının kendisinin ve çocuklarının güvende olacaklarına inanmasına yardımcı olmak
- Kadının gelecekte de güvende olması için ihtiyaç duyduğu kararları almasına, planları yapmasına ve hizmetleri almasına yardımcı olmak
- Kadına ve çocuklarına şiddetin psikolojik etkilerinden kurtulmaları için kişisel sınırlar düşüncesinin yeniden inşası için yardımcı olmak (Sheafor ve Horejsi, 2002: 534).

Aile içi şiddet mağduru kadınla gerçekleştirilen feminist etik yaklaşımla sosyal hizmet uzmanı, kadının toplumsal alanda yalnızca cinsiyetinden kaynaklanan pek çok baskıyla karşı karşıya olduğu ve aile içi şiddetin de, bu baskıların özel alana bir yansıması olduğu kabulüne sahip olmalıdır.

Feminist etik yaklaşımla uzman, kadının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duymalıdır. Kadında durumuna ilişkin farkındalığın yaratılmasının ve seçeneklerin sunulmasının ardından, şiddet uygulayan eşten ayrılma gibi önemli kararların alınması kendisine bırakılmalıdır. Uzman, bir karar mercii gibi davranmaktan ve kadını istemediği kararlar alması yönünde cesaretlendirmekten kaçınmalıdır.

Aile içi şiddet mağduru kadınla yapılan feminist etik yaklaşımda atılması gereken adımların başında, kadının can güvenliğinin sağlanması gelir. Ancak pek çok kadın utanma ve suçluluk duyguları ya da başka çekinceler nedeniyle şiddet uygulayan eşi ihbar etmek istemeyebilir. Bu noktada kadının maruz kaldığı şiddete ilişkin paylaşımının güven, gizlilik ve özel hayatın korunması etik ilkesine bağlılıkla birlikte, uzman tarafından ihbar sorumluluğunun taşındığı ifade edilmeli ve kadının ihbarda bulunmaya ilişkin gönülsüzlüğünün kırılmasına çalışılmalıdır.

Aile içi şiddet mağduru kadınla yapılan çalışmada etik açıdan özen gösterilmesi gereken bir diğer nokta ise sosyal hizmet uzmanının müracaatçı konumdaki kadın tarafından kurtarıcı olarak görülmesine neden olacak türden bir ilişki kurmaktan kaçınması gerekliliğidir.

Feminist yaklaşım, aile içi şiddet sorununun yalnızca mikro değil, aynı zamanda makro düzeyde mücadele edilmesi gereken bir sorun olduğunu kabul eder. Makro düzeyde sosyal hizmet uzmanından beklenen kadın bakış açısı odaklı ve kadına duyarlı gerekli sosyal politika ve düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır. Sosyal hizmet uzmanı, sosyal problem ve politikaların analizini yaparak, toplumun dikkatini bu soruna çekmek, bu yönde bir bilinç yaratmak ve böylece sosyal kaynakların gelişimini sağlamakla sorumludur.

Gerek aile içi şiddet mağduru kadınla yapılan, gerekse aile içi şiddetle mücadelede yürütülen çalışmalarda feminist etik yaklaşımı benimseyen uzman, kadından taraf olmaktan kaçınmamalı ve sunulacak hizmetleri, aile içinde şiddete maruz kalmış kadının savunucusu konumuyla sağlamalıdır.

SONUÇ

Aile içinde şiddete maruz kalmış kadınla yapılan feminist etik yaklaşımın benimsendiği sosyal hizmet müdahalesinin farklılığı, kadın bakış açısının sahiplenilmesi ve kadından taraf olunmasıdır. Feminist etik duyarlı yaklaşımla gerçekleştirilen sosyal hizmet müdahalesinde, mağdur konumda olan kadının yanı sıra toplumun genelinde de bu sorunun çözümünde duyarlılık yaratılması, aile içi şiddetin hem kadın, hem de toplum açısından görünür kılınması, şiddetin sonlandırılması için oldukça önemlidir. Feminist etik duyarlı yaklaşım, aile içi şiddetle mücadelenin; kadının bireysel özgürlüğünü kısıtlamayı ya da kontrol altına almayı kolaylaştıran ve böylece şiddetin normalleştirilmesine hizmet eden toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla beslenen değerler sistemi ile mücadeleyi gerekli kıldığını kabul eder.

KAYNAKÇA

- Ain, E. J. (2001). *Ethical Dilemmas of New York City Social Workers* (A Thesis of Doctor Degree), New York: Yeshiva University.
- Arslan, D. (1998). *Aile İçinde Kadına Yönelen Şiddet ve İstanbul Kadın Misafirhanesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bora, A. (2008). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Ergas, Y. (2005). "1970'lerin Feminizmleri", Duby, G. ve Perrot, M. (ed). Çev: Ahmet Fethi, *Kadınların Tarihi Cilt V*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Fraisse, G. ve Perrot, M. (2005). "Sivil Kadın Kamusal ve Özel", Duby, G. ve Perrot, M. (ed). Çev: Ahmet Fethi, *Kadınların Tarihi Cilt IV*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Harne, L. ve Radford, J. (2008). *Tackling Domestic Violence Theories, Policies and Practice*, Open University Press. England.

Hokks, B. (2004). *Feminizm Herkes İçindir*, Çev: Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım, Çitlenbik Yayınları, İstanbul.

Jackson, N. A. (2007). *Encyclopedia of Domestic Violence*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.

McCue, M. L. (1995). *Domestic Violence: A Reference Handbook Contemporary World Issues*, USA.

Kadın Dayanışma Vakfı. (2008). *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele El Kitabı*, Ankara.

Parks, J. A. (2003). *No Place Like Home? Feminist Ethics and Home Health Care*, Indiana University Press, Indiana.

Roberts, A. R. (2002). *Handbook of Domestic Violence Intervention Strategies Policies, Programs, and Legal Remedies*, Oxford University Press, New York.

Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. R. (2002). *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*, USA.

Walker, M. U. (2007). *Moral Understandings A Feminist Study in Ethics*, Oxford University Press, New York.

Wilks, T. (2005). "Social Work and Narrative Ethics", *British Journal of Social Work*, 35, 1249-1264.

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Genel Kurallar

- TToplum ve Sosyal Hizmet Dergisinde, sosyal hizmet alanındaki bilimsel çalışmalar Türkçe ya da bir yabancı dilde yayınlanır.
- Dergide derleme makaleler, araştırma makaleleri, bildirimler, yayın değerlendirme ve tartışma yazıları, editöre mektuplar, örnek olaylar yer alır.
- Dergiye gönderilen yazılar yayınlanmasa bile iade edilmez.
- Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen görüşler yazarlarına aittir.
- Bu dergide TUBA ve TÜBİTAK'ın yayın etiğine uygun yazılar yayınlanır.

Yazım ve Sunum Kuralları

- Metin, içinde şekiller ve çizelgeler varsa 20, yoksa 15 sayfayı geçmemelidir.
- Metin, kenarlardan yeterli boşluk (soldan 3,5, sağdan 3, üstten ve alttan 3'er cm.) bırakılarak, A4 boyutunda beyaz kağıdın tek yüzüne 1.5 aralıkla bilgisayarla Arial 11 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Metin blok (sağa sola dayalı), satırbaşı verilmeden ve paragraflar arasında satır boşluğu bırakmadan, otomatik olarak, altı nokta boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır.
- Metin biri isimli diğer üçü isimsiz olmak üzere dört kopya halinde gönderilmelidir. Ayrıca, değişik adla alınan iki kopyası ile birlikte CD'ye kaydedilerek de verilmelidir. CD'nin üzerine, kullanılan bilgisayar programı ve sürüm numarası yazılmalıdır. Metin, hakem kurulunun bir değişiklik önerisiyle kabul edilmişse en son durumu içeren CD ile birlikte tekrar teslim edilir. Metin, PC ile yazılmalı, Microsoft Word'un asgari Ofis 2003 sürümü tercih edilmelidir
- Yazının bölümleri şu sıraya uygun olmalıdır: Sola dayalı, altalta, Türkçe ve yabancı dilde başlık, yazar adı ve soyadı, yazarın, varsa ünvanı ve çalıştığı kurum, Türkçe özet, anahtar sözcükler, yabancı dilde özet, yabancı dilde anahtar sözcükler, metin ve kaynakça (yararlanılan kaynaklar).
- Çizelge içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, harita vs.) şekil olarak adlandırılmalıdır. Bütün çizelgeler ve şekiller, ayrı ayrı, Çizelge: 1 ya da Şekil: 1, düzeni içinde sıralandırılmalıdır.
- Çizimler bilgisayardan çıkarılmadı ise beyaz aydınlatıcı kağıt üzerinde çini mürekkebi ile çizilmelidir. Fotokopiler kesinlikle kabul edilmez. Fotoğraflar siyah/beyaz, net ve parlak fotoğraf kağıdına basılmış olmalıdır. Renkli fotoğraflar ve fotokopiye çekilmiş fotoğraflar kabul edilmez. Ayrıca, her bir şeklin metin içinde gireceği yer açık bir biçimde gösterilmelidir.

- Çizelge ve şekillerin eni 14 boyu 20 cm'den büyük ya da eni 8 cm'den küçük olmamalıdır.
- Yabancı dilde yazılan özetler İngilizce, Almanca ya da Fransızca dillerinden birinde olmalıdır. Türkçe ve yabancı dildeki özetler ortalama 100'er sözcüğü geçmemelidir.
- Satır sonlarında sözcükler kesinlikle hecelerine bölünmemelidir.

Kaynakça Bağlacı ve Dipnot Düzeni Kuralları

- Kaynakça bağlacı, kaynağı metin içinde Kaynakça bağlacı, kaynağı metin içinde belirtmek için aşağıdaki örnekler çerçevesinde kullanılır:
- Tek yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26)
- İki yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve Terim, 1999: 42)
- Üç ve daha fazla yazarı olan bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve diğ., 1999: 22). Ancak atıfta bulunulan kaynağın tüm yazarları yazının kaynakça bölümünde mutlaka yer almalıdır.
- Aynı konuda birden fazla yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26; Korkut ve Terim, 1999: 42; Korkut ve diğ., 2000: 22)
- İçeriği genişletmek için dipnot kullanımı tavsiye edilmemektedir.
- Metinde biraçıklamayacak gerekiyorsa ilgili yere (*) simgesi konarak, açıklama aynı sayfanın altına 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılır.

Kaynakça Düzeni Kuralları

- Yararlanılan kaynaklar Kaynakça bölümünde yazarların soyadlarına göre abecesel düzende sıralandırılmalı ve aşağıdaki örneklerle göre düzenlenmelidir:

Kitap

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity.

Kitap Bölümü

- Fletcher, C. (1993) "An agenda for practitioner research", Broad, B. ve Fletcher, C. (ed) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

Tek Yazarlı Makale

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

İki Yazarlı Makale

- Wilson, K. ve Ridler A. (1998) "Children and Internet", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

Üç ve Daha Fazla Yazarlı Makale

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.

MANUSCRIPT GUIDELINES FOR THE JOURNAL OF SOCIETY AND SOCIAL WORK

General Rules

- The *Journal of Society and Social Work* publishes scientific studies in the field of social work either in Turkish or in a foreign language.
- The *Journal* includes review articles, research articles, PhD dissertation abstracts, paper presentations (provided that the venue of the presentation is stated), articles on publication reviews and discussions, letters to the editor, and case studies.
- The manuscripts which have been published elsewhere or which are presently under review by another journal or press will not be considered for publication.
- The manuscripts which include discrimination of any kind will not be published.
- The manuscripts submitted to the *Journal* are not returned, even if they are not published.
- Authors are responsible for the opinions expressed in their works.
- The manuscripts which comply with the publication ethics of TUBA and TUBITAK are published in this journal.

Manuscript Submission

- The text of the manuscript should not exceed 15 pages. The manuscripts which include figures and tables are allowed a maximum of 20 pages.
- The manuscript should be prepared in Arial 11 point type, 1.5 spaced, with margins (3.5 cm on the left, 3 cm on the right, and 3 cm at both the top and bottom of the page), and printed on one side of A4 paper only.
- The manuscript should be prepared in block style, omitting paragraph indents and blank lines between paragraphs.
- The manuscript should be sent in four copies, one having the name(s) of author(s) and the other three not carrying that identifying information, along with CD on which two copies of the manuscript, one having the name(s) of author(s) and the other not containing any name, are stored. The computer program and the version number used in the preparation of the manuscript should be written on the CD. If the reviewers accept the manuscript recommending some changes in it, the manuscript is resubmitted accompanied by a CD on which the latest form of the manuscript is stored. The manuscript should be preferably prepared in Microsoft Office Word 2003.
- Sections of the manuscript should be in the following order: on separate lines and aligned left, heading in Turkish and in a foreign language; author's name(s); author's title, if any, and institution; abstract in Turkish; key words in Turkish; abstract in a foreign language; key words in a foreign language; text; and references.
- All the images which do not have tables (photographs, drawings, maps, etc.) should be

referred to as figures. All tables and figures should be ordered as Table 1 or Figure 1.

- If the drawings have not been printed out from a computer, they should be drawn in Indian ink on tracing paper. Photocopies are by no means accepted. Only black and white photographs printed on clear and glossy photographic paper should be used. Neither color nor photocopied photographs are accepted. In addition, where to place the figures in the text should be indicated clearly.
- Tables and figures should be between 8 and 14 cm in width; they should not exceed 20 cm in length.
- Abstracts in a foreign language should be preferably written in English, German or French. Abstracts in Turkish or in a foreign language should not contain more than 100 words.
- Words should never be broken at the end of a line.

Rules for In-Text Citations and Footnotes

- The below examples should be followed when using in-text citations:
- If a work by a single author is cited: (Korkut, 1999: 26)
- If a work by two authors is cited: (Korkut and Terim, 1999: 42)
- If a work by three or more authors is cited: (Korkut, et al., 2000: 22)
- If two or more works related to the same subject are cited: (Korkut, 1999: 26; Korkut and Terim, 1999: 42; Korkut et al., 2000: 22)
- If it is necessary to give an explanation, the point in the text where the explanation is needed is indicated by "asterisk" (*), and the explanatory note is written as a footnote in Times New Roman 10 point type.

Rules for References

- In the references section the sources used should be listed alphabetically and documented as shown in the following examples.

A Book

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity.

A Book Chapter

- Fletcher, C. (1993) "An Agenda for Practitioner Research", Broad, B. And Fletcher, C. (ed.) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

An Article by a Single Author

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

An Article by Two Authors

- Wilson, K. and Ridler A. (1998) "Children and Internet", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

An Article by Three or More Authors

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.

